

STÁDIUM

Stádium Társadalmi és Kulturális Hírlap III. évf. 6. szám | 2014.

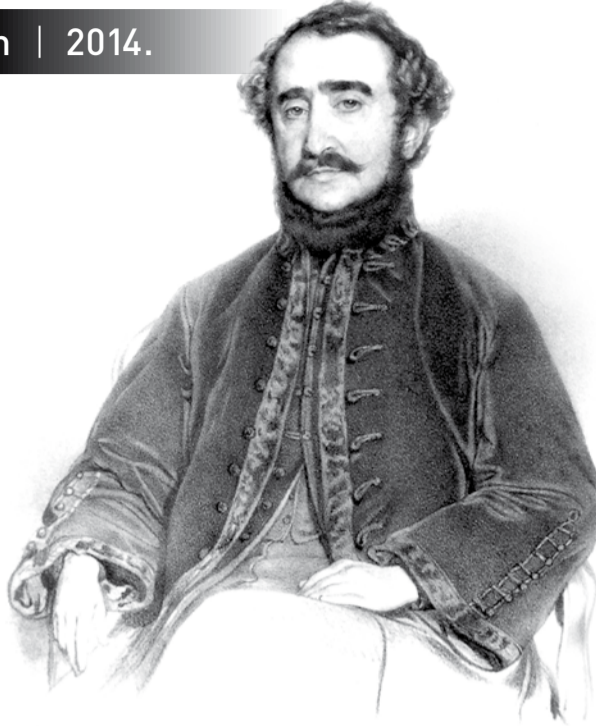
Kálnoky László
Levegőért kapkodva

Mintha tágas terméken keresztül
levegőért kapkodva futnánk,
hogy még egyszer hallhasuk hőskorunk
naív csataképeinek
iszap-csendbe süllyedő zaját.

A TARTALOMBÓL

- Kálnoky Lászlóra emlékezünk
- Arany Lajos tanulmánya Juhász Ferencről
- Illyés Máriával Fazekas István beszélget
- Bakó Endre, Filep Tibor, Jónás Ágnes és Ozsváth Sándor írásai
- Dusa Lajos, Ószabó István és Vitéz Ferenc versei
- Szilágyi Imre rajzai

Ára: 300 Ft

MAGYAROK GLÓRIÁJA

Kósa Csaba

Ezen a tavaszon a barátomat temették a budafoki sírkertben. Sosem jártam még ott: a búcsúszavak után sétáltam kicsit a lombos, madárzenekaros hegyoldali temetőben. Egyszerre lyukas zászlós sírkövekre tévedt a szemem. Ahogy sorra vettem őket, és leolvastam az évszámokat, a torkomba ugrott a szívem.

Csupa tizenöt, tizenhat, tizenhét éves fiú, akik a barikádokon estek el. Az utcaköveken. A tankok hernyótalpa alatt. Pesti srácok. Azaz ők budaiak. Melleztük nyugszik az a négy húsz és huszonegy esztendő honvéd, akiket azért végeztek ki, mert 1956. november negyedikén szembeszálltak a Budapestre törő szovjet hadsereggel. Talán Mecseri ezredes fiaii lehettek. A tűzvirágos magyar október katonahalottai.

November van, „ősz fű leng” – ahogy Utassy József írta egyik utolsó versében –, rájuk gondolok most. És a szüleikre, akik évtizedekig csak rejtve állhattak oda a fejfákhoz, becézgetni az övéiket, sírogatni a sírhantok felett, míg aztán lassan ők is sírba hanyatlottak.

***

Nem írtak még annyi megrendítő verset a világ egyetlen forradalmáról sem, mint a mi ötvenhatosunkról. Legalább versekben legyőzhetetlenek vagyunk.

Ám már '56 előtt is, a börtönök mélyén is milyen művek születtek! A börtönversekben sem versenyezhet velünk senki. Sajnos.

A váci, a márianosztrai, a pesti gyűjtőfogház celláiban érett nagy költővé Gérecz Attila – akit majd harc közben, 1956. november hetedikén kaszabol le a megszállók géppuskaszorzata a pesti Klauzál téren, huszonhat éves korában. A szenvedés olyan poétákat szült, mint Tóth Bálint, Béri Géza, Kárpáti Kamil, mint Tollas Tibor, aki a forradalom vérbefojtása után majd évtizedekig a müncheni Nemzetőr című lapban tartja ébren – rendíthetetlen hűséggel – a forradalom eszméjét. De Kocsis Gábor és Vitéz György első verseit is a rabsgáz hívta elő. Volt rab, akit kivégeztek, akinek a versét a társa őrizte meg. Aztán a rabtárs is meghalt a börtön-

ben, vagy a megtorlás éveiben, s a költő már örökre névtelen marad.

A börtönök mélyén olyan – csak lopva, titokban papírra körmölhető – versek születtek, mint Gérecz Attila *Beszélője*: „A rácsok előtt öregen s tele könnyel, / megállt köszönőben anyám, a szegény, / botjára hajolt s zokogott. De a lelkem / csókjául emelte az ujsa hegyén!...”

Olyan versek születtek, mint Tóth Bálinté, a *Reggel a böhér*: „Reggel a böhér mértéket vett rólad, / aztán káromkodott, hogy tévedett, / s felakasztotta a szomszéd zárkából / a fiút, akit tegnap este hoztak...”

Olyan versek születtek, mint a *Károlyt „kitépték”*, mint a *Bebádogoznak minden ablakot*, Kárpáti Kamil, illetve Tollas Tibor tollából.

A forradalom eufórikus napjaiban megszólal az élő magyar irodalom minden jelentős alkotója. *Piros a vér a pesti utcán...* – Tamási Lajos még ifjú költő, de az érett alkotók, a nagy öregek is mind hódolattal hajtának fejet a pesti srácok előtt. Ifjonti tűzzel köszöntik a kivívott szabadságot, majd a leveretés szívszorító fájdalmában megrendülve tesznek hitet '56 legyőzhetetlen igazsága mellett.

Mintha egy felforrott vulkánból törnének elő ezekben gyönyörűséges és fájdalmas napokban a magyar irodalom kivételes alkotásai. Az *Emelkedő nemzet* (Németh László), az *Egy mondat a zsarnokságról* (Illyés Gyula), a *Magyar fohász* (Tamási Áron), az *Ima a jövőért* (Szabó Lőrinc), a *Levél Bécsbe* (Fekete István), a *Fohász Budapestért* (Örkény István), a *Forradalom* (Jankovich Ferenc), a *Szabadsághoz* (Kárpáti Kamil), az *Ifjúság* (Lakatos István), az *Ember és magyar* (Dutka Ákos), a *Feltámadás* (Zelk Zoltán), a *Tizenöt-húszeves halottak* (Buda Ferenc), a *Szózat a sírból* (Füst Milán), az *Ének 56 karácsonyára* (Sinka István), a *Karácsony, fekete glória* (Nagy László). 1956 karácsonyára megérkezik a száműzetésből, New Yorkból a *Mennyből az angyal*, Márai Sándor megrázó siratója.

És ekkor, amikor minden veszni látszik, előlépnak a nagyvilág költői is. A cserbenhagyott Magyarország – a *Népek Krisztusa* –, bevonul a világ-irodalomba. Egy kis országból nagyhatalom lesz. Erkölcsi nagyhatalom. Sorra imádkoztak, jajdultak, sikoltot-

tak akkor az írástudók. Európaiak, ázsiaiak, amerikaiak, afrikaiak.

Kiáltott a nagy francia író, Albert Camus: „... csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha, sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok az életüket adták... A magyar munkások és értelmiségiek, nyomorúságuk, láncaik, száműzöttségük ellenére királyi örökséget hagytak ránk, amelyet ki kell érdemelnünk: a szabadságot, amelyet ők nem nyertek el, de egyetlen nap alatt visszaadták nekünk.”

„Gloria victis” – írta a verse fölé (anélkül, hogy tudott volna a másiktól), a norvég Gill és a kanadai Kirckonnel: „Gloria Victis! Emlékezzetek / az elesettekre, / kik hiúlt ajakkal ma is hirdetik: / a győzelemnek végső percekg / örözt reménye életüknel mégis több nekik...” (Claes Gill); „Dicsőség a hős lányoknak és fiúknak, / kik pusztá kezével megfékezék / páncélosát a vad mezozoikumnak, / az éj honának vértés hüllejt!” (Watson Kirckonnel)

A spanyol költő, Ramon Cue Romano a bocsánatunkat kérve borult elénk: „Kicsiny hűgunk, te drága! / Magadra hagytunk Tégedet, / Míg fényes nappal rád törtek gyalázva, / S Európa szívérl letéptek rőt kezek. / Keresztútján a művelt világnak / Magadra hagytunk Tégedet...”

A francia Jules Supervielle is büntudattal szendev: „Minden kellett volna / semmi sem tétetett! / Im térdre omolva / minden hitetlenek / – könyörgünk értetek!”

Északról, a svéd Nils Leeb-Lundberg szavai rimelnek rá a francia költőre: „Ó, uram könyörülj, / Vétükük csak az, hogy népüket szerették, / Szabadságban és bölcs rendben akartak élni, / Ó, Krisztus könyörülj!”

E. E. Cummings az Egyesült Államok vezetőinek az arcába vágja az árulásukat – mit sem ér a híres amerikai szabadság-szobor: „uncle sam csak vonogatja kecses / rózsaszín vállát – hisz már ismered, / míg liberális ciciket keres, / „most nem érek rá”, nyelve így pereg...”

A nagyvilág tanúságtételeként tisztelg '56 hősei előtt – többek között – az orosz Petrov, az osztrák Busta, a dán Rasmussen, a svéd Lee-Lundberg, a cseh Jan Klánsky, a finn Laitinen, a holland Snit, a lengyel Herbert, az olasz Lorenzo, az argentin Saravi, az uruguay Pinto, a nigériai Okara, a

maláj Stimol, a vietnami Cong Thien, a tajvani Lane Kuo.

Ismail Galaal somáliai költő 1962-ben arról ad hírt, hogy az afrikai puszták táborüzienél a legendák népéről, a magyar szabadságharcosokról énekelnek a tevekaravánok hajcsárai.

Az emigrációban pedig – mindegyiket Nyugat-Európában és Amerikában – a diktatúra elől menekült magyar írástudók, az őrzők vigyázták a lángot évtizedeken át. Fáy Ferenc, Zas Loránd, András Sándor, Faludy György, Határ Győző, Kabdebó Tamás, Cs. Szabó László, Kibédi Varga Áron, Saáry Éva, Gömöri György... Soha, egy pillanatra sem feledték a nagy napokat, az elesett, a kivégzett hősokeket, hajszálnyit sem engedtek ötvenhatból.

Miként Tollas Tiborból kiszakadt, 1986-ban, Münchenben, a forradalom harmincadik évfordulóján: „Földtrönte szájuk némán / kiált időtlen esküt. / Elvetett mag a rögben / a csontmeztelen testük. // Feldúlt sírjukon mécses, / október tűzvirága... / Ők éltek túl, – a holtak, / a győztes forradalmat.”

A legjobbak idehaza is hűségesek maradtak. A halálra ítélt, de csodával határos módon életben maradt Obersovszky Gyula, a hosszú évekre ítélt Krassó György és Hegedős László a Gyűjtőben, a zárkák mélyén is írt, íróeszköz, papír híján gyakran csak fejben. De írtak a halál árnyékában is – az utókor számára. És míg

másként nem lehetett, az írók java szimbólumokba, metaforákba rejtette a gondolatait. Áprily Lajos, Sinka István, Csurka István, Nagy Gáspár, Bella István, Tornai József, Ágh István, Petri György, Kalász Márton, Kiss Dénes, Fekete Gyula, Serfőző Simon, Döbrentei Kornél, Szepesi Attila...

***

November van, „ősz fű leng”, s a régi fájdalom megint feltör, megint érezzük, hogy 1956 lezárhatatlan, befejezhetetlen történet.

Így érezte Utassy József is, akitől 2010-ben, a halála előtti hetekben kaptam meg a frissen elkészült versfüzéré kéziratát. A cím: *Csillagra zárt egek alatt. 1948–1956*. Alcím: *Főhajtás a pesti srácok és budai subancok szabadságharca előtt*.

Ahogy tavasszal, a budafoki temetőben, most újra átfutnak bennem a versfüzért záró *Október* című vers sorai: „Szel ama suhanc-sírokat / ölelgesd, becézsd, / simogasd, / s csókold, aki ott sírogtat.”

Simogassuk, becégzessük, öleljük őket. Elesetteket, hóhérekre adottakat, jeltelen sírokba vetetteket, botjukra támaszkodó, zokogó öreg édesanyákat, bánattól rokkant apákat, testvéreket, fiakat, lányokat.

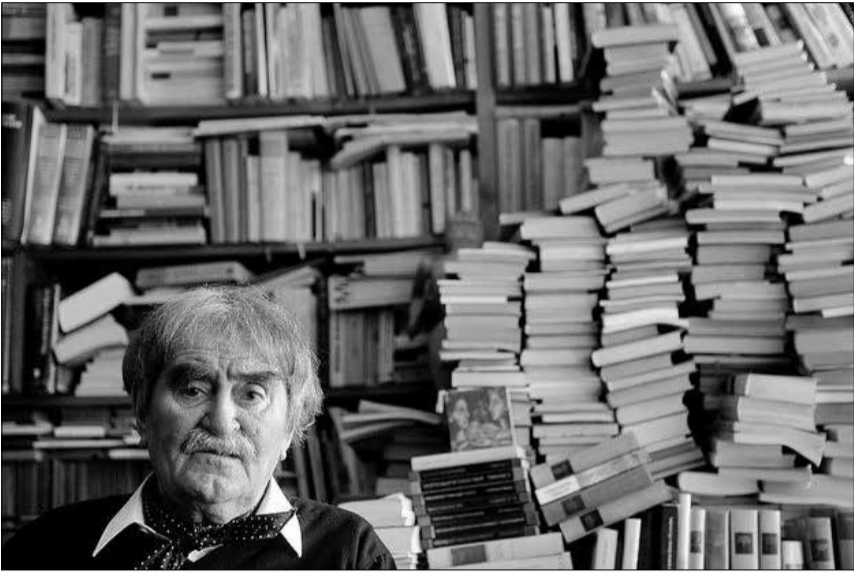
Míg élünk, simogassuk, csókoljuk őket.

LÍRAKÖZÉPPONTÚ MŰNEM-INTEGRÁCIÓ, TÖBB MŰFAJÚSÁG ÉS KIFEJEZŐERŐ

JUHÁSZ FERENC KÖLTÉSZETÉRŐL A PEGAZUS ISTÁLLÓI KÖTETÉNEK FÉNYÉBEN

Arany Lajos

A többi három műnemet (epika, esszé, dráma), azokon belül számos műfajt magába integráló, szervesítő, szintetizáló, összefoglaló hatalmas líra-folyam a Juhász Ferenc-mű. Líra a lelke: a legbensőbb érzelmeket és legmélyebb gondolat(sor)okat, az emocionális és racionális tartalmakat, a lírai alany észleletét és képzetét, akaratát-óháját és állapotát-körülményét is a legközvetlenebbül és legszubbjektívebben áramoltatja ki; kozmoszhumanizálóan, egyszersmind a legintimebb életkörülig bensőséges hangon szól, énközpontú személyességgel, himnikus, entuziasztikus vulkánkitörés-szenvedéllyel. A legexpresszívabb és legszuggesztívabb líra a Juhászé. *Epikolirikus, líroepikus, líroesszéztikus* alkotásai is lírába egységessülnek.

Nagy lírai naplónak nevezte a *Szerelmes hazatértorgás* c. verspróza-kötetet Baránszky-Jób László. E műfaj-megjelölés a Mindenség szerelmesének egész eddigi alkotásaira kiterjeszhető. A Juhász-mű valóban nagy lírai napló! E tekintetben a Petőfi-művel tart rokon-ságot. Nyílt, őszinte, bizalmas, személyes, rendszeresen jegyzett, gyakran kronologikus lírai gondolat-, töprengés-, meditáció-, vallomás- és reflexió-sor, érzéskivetítés arról: hol a helye a világban, s hogyan történik meg benne a világ. A létezés titkait faggató, az élet teljességét aprólékos gonddal megfestő lélekhistoria, lélektükör. S műfajként is, de elsősorban töretlen érzés- és gondolatkiáramlasként él az oeuverből a – gyakran himnikus – vallomás: a beszélő, a szerzővel gyakran azonosítható lírai én „a király meztelen”-féle tiszta gyermeki látásmódjával és szókimondásával élő, entuziasztikus egyéniség- és személyiségvilágítása és -feltárása, imás *életgyónása*, érzelmeinek, lelki világának, szándékainak, törekvéseinek, világfelfogásának leplezetlen kifejezésre juttatása. A legeslegszubbjektívebb önéletrajz bontakozik tehát a Juhász-műből: olvashatjuk óriási vallomásként is.

Az „elmealkat” ős állandóságát, az „Én nem leszek most se más, / mint

aki eddig voltam” igazodási pontját, az „ősz szívemben mindig tavasz” örök virágzáshat vallja *A Pegazus istálló* (2012) kötet nyitánya, a *Fehér vasszék a kertben*. A lírai én időtől, történésektől, hatásoktól független, biztos önazonosságtudata, hajlíthatatlanság-érzése, az „Örök” rendíthetetlen vártán állásának deklarálása ez az *ars poetica*, a folytonos megújódásra való képesség akaratának-hitének kinyilvánítása. Összefüggésben azzal, hogy „már / gyermekszívemben elolthatatlan mennyországi fénymáglyaként / égett és világított az akkor még vastag-láz ködként erjedő nehéz / küldetés-tudat” (*Gyermekkor. Ifjúság. Munka. Szegénység*).

Filozofikus, meditatív versnyelvi elemeket, ars poeticát, vallomásos küldetés-tudatot *esszéztikus* szövegbe szövő *epikolirikus* darabok a *prózaversek*. E kötetben fellelhető, meghatározó vonulatot alkotó példák erre a visszarevés-mozaikokból művészi szöveggé formált *emlékképek*, *zsáner-* és életképsorok, emlékrétegeket egymásra építő, nemritkán megrendítően drámai scénákkal telített, lírai szenvedély átforrósította, evokatív erejű, epikus sodrású *elbeszélő költemények*: *Gyermekkor. Ifjúság. Munka. Szegénység; Utak. Világok; Lepkék. Pillangók. Szitakötők. Emberiség; Halottak. Halál. Hantai Simon. Falak; Halál melletti élet. A gyermekkor gyászkerete. Öröm*. Példa az elsőként említettből, a magasztos ódái megszólítással intonálóból az ars poeticus elemre: „költővé emelt az ihlet, a vágy, a működés-szerelem. / Sorsomat kiváltotta a szegénység-tisztaságból a megvalósult mámor.” Mínta a *Lepkék*...-ből a meditatív jellegre: „Minek a gyász, és minek a pompa, minek a láz, és minek / a művészet, és minek a verset nemző ihlet-örök munka, minek a kezdet / és minek a vég?”

Ezek az egységgé kulcsolható nagy versek – amelyek a 24 alkotást tartalmazó gyűjtemény öt pontján, arányos elhelyezésben bukkannak fel, rövidebb, köztük dalformátumú versfutamokkal teremtve ritmikus kötet szerkezeti hullámzást – a könyv mintegy tartópillérei. Velük rokonok a szintén az emlékezés

életkép-tükörcserepeiből felépített nagy lírai vallomások: a kötet címadó *A Pegazus istálló*, *avagy Óda a szemetesekhez*, illetve a *Fekete sivatag* és a *Halott anyám: Siratófalom*. Az *elégikusság*, az eszmény és valóság diszharmonija a kötet több pontján is érzékelhető: „hol van már, hol az én ifjúságom?” (*Halál melletti élet*...); „Jaj, Anyám, Anyám: Szent siratófalom hol vagy?” (*Halott anyám*...); s tapintható az intertextuális indítású *Játszótlás-keresés a reggeli nyárban* c. költeményben vagy *A viaszmosolyú múltidő*, illetve a *Szerelmes téli rege* soraiban.

Juhász Ferenc expresszív líra-óceánja intellektuális kalandra hívó alkotás. A lírai esszéknél tekinthető, az életművet végigkísérő *verspróza* (amelyek műfajbesorolása ügyében, ha négy műnemen gondolunk, a *líroepikus* mintájára bevezethető a *líroesszéztikus* fogalma) darabjainak jellemzőit is hordozzák e kötetben az olyan, a Juhász-oeuvre elemi műfajának tekinthető, szenvedélyes sodrású, önpórtrelemeket szintén tartalmazó, ars poeticus, küldetés-tudatot megfogalmazó, ugyancsak megidéző erejű, meditatív-filozofikus, vallomásos *gondolati költemények*, mint a *Fehér vasszék a kertben*, *A vágyakozás himnusz-türelme*, *A Szivárványt szülő csikóhal-kristálykastély*, *A viasz-mosolyú múltidő*. Íme, egy rövid meditáció *Az engem néző Isten* filozófiai mélységű kérdést *dalba* oldó vallomásából: „Hogy lett? Hogyan teremtődött, / ki akarta, hogy lehessen, / szívébe mi temetődött? / Gyűlöljön-e, vagy szeressen? // Én volnék a látomása, temetője, ember-hit, vágy?” S példa a küldetés-hite összegrő vallomásra: „S én tudtam szívemből szivárvány született, hűség-varázs / s verssé lesz tőlem minden jelen, jövő, múlt, fallikus elfakadás, / és írja és hordozza hitemet ez a testemre terített mindenség-palást.” (*Szivárványt szülő csikóhal-kristálykastély*) Tartalmaznak verspróza-jegyeket, így *portrelemeket* az olyan költemények is, mint *A forró vérről telt selyemcsipkeszerleg, avagy új Énekek Éneke a XXI. századból*; Kass János *nekrológ*verse, *A szűz Tisza*, vagy az eltávozottakhoz beszélő, *sírtóelemeket* hordozó emlékképsorok: a *Hantai Simon*...; a két anya-apoteózis: a *Halott anyám*... és a *Lepkék*...

Határ Győző és Szentkuthy Miklós módjára műfajkorlát-áthágó, a műnemi és műfaji skatulyázásnak ellenálló művek a Juhász Ferencéi. A műnemi és műfaji szintézis tehát a költemények több műfajúságára is utal. Mert sosem műfajtalán, de mint láttuk, gyakran több műfajú a Juhász-költemény. *A vágyakozás himnusz-türelme* például *gyónás-vallomás*, *hymnus*, szerelmes vers és önpórtre is, *A viasz-mosolyú múltidő* a XX–XXI. század legnagyobb filozófiai problémájával, az idővel viaskodó gondolati-szerelmes vers: dalformájú *elégia* és a halottakat ódái ünnepélyességgel megszólító önpórtre egyszer-

smind. Az apoteotikus *Halott anyám: Siratófalom* elbeszélő költemény, elégia és ditirambus.

Szakraális tartalmaktól, a Biblia kép-, jelkép- és szókinccsétől áthatott líra ez, Szentírás-ihletű. Az említett példák (hymnikusság, parafrázis) mellett itt éppúgy jele ennek már az ars poeticus nyitány szóhasználat („szívemben mennyet gyűjt a szerelem”; „bűneim bánva”, „angyalok”, „Isten-szív”), mint a költemény-szövegek szakraális elemeket sűrűn műbe szövő beszéde, több verscím (*Az engem néző Isten*, *A vágyakozás himnusz-türelme*), a *Sóhaj elalvás előtt műfaja – ima* –, vagy az, hogy a kötetet az Áldás az itmaradókhoz zárja, a *könyörgés*. Jól mondja Rónay László: „számára a líra – liturgia”.

A mindenséget vágyik versebe venni ez a költészet. Miképp *A tízmilliárd éves szív* c. kötet ars poeticus nyitányában vallja: „A vers én vagyok, te vagy, a vers a Világ, a befejezetlen / eposzi láng” (*Második üzenet*) A gondolatiságot erősítő hasonló *aforisztikus* ságra e kötet is bőven szolgál *példával*. *Így* a címadó költemény: „szennyben, piszokban, ha túlvilág-ibolyaillatú is, nem lehet / teremteni. Mert a teremtéshez csöndes végtelen tisztaság kell [...]. Hogy / világ legyen. Hitből valóság. Vágyból akarat. A Semmiből a Minden.”

A lét legfőbb kérdéseit értelmezi új meg új szempontból ez a líra. A jelen versfüzér is az arché-szituációk, őshelyzetek – születés, szerelem, nász, halál, gyász – sorának kaleidoszkópja, korszakos *szerelmi költemény* is magába foglalva. *A forró vérről telt selyemcsipkeszerleg, avagy új Énekek Éneke a XXI. századból* – folytatva a több műfajúságra utalást – modern fennkölt óda, örömjongó hangú apoteotikus ditirambus és érzelmes, jellemanalizáló, hivatás- és lélekfaggató kettős portré... S egyben szakraális-áhitatos, bibliai allúziós szerelmeszmény-hymnus, sőt *bibliai parafrázis*, áhitatmely szerelmezfilozófia, amely az eszményi Társkapcsolat, életkorfüggetlen érvényű új modelljét is megalkotja mintegy. A költő, azonosulva a beszélővel, József Attila Ódája óta nem olvasható jelentőségű, egyszerre extenzív és intenzív teljességű takaratlanul tiszta vallomást alkotott. A leplezetlen őszinteséget átesztétizált, átpoetizált, szép erotikus képek fejezik ki. Példázza szinte Márai egy 1954-es naplójegyzetnek szellemes kitételét: a vers a „legsze-mérmesebb szemérmelenség”...

A beszélő racionális megfontolásán átszűrte emocionális nyelvvel, fellelkesült intellektualitásával „mámor-fejedelm”-ként, s dosztojevskij mélységben tesz vallomást az embereknek! Az emelkedett, patetikus stílusáryalattól: *A forró vérről telt selyemcsipkeszerleg* magasztosságtól a fanyar humorig, a *Halál melletti élet*... zárásáig, a magyar nóta hangja felidézésének keserűes ironiá-

jág ívelő hangnemi változatossággal. Nemcsak mély és összetett – gazdagon árnyalt, az árnyalat árnyalatát meglelő, épp ezért is világos költői nyelven szól. Amint mérhetetlenül gazdag árnyalatok kifejezésére képes maga a szakraális anyanyelvünk; többszörös alárendelése, körmondattai is kristálytiszta fogalmazásra rendeltetnek.

„Nyelvi »megelés« és tudományos filozófiai »meglátás« teszi oly izgatóvá ezt a képnyelvet, avatja szükségképpen világkép-kifejezővé” – mondja Baránszky-Jób László. Mert Juhász Ferenc nemcsak a köznapi (népi) szóképletet ismeri alaposan, természettudományokból is bámulatos ismerethalmazzal forog, *A Pegazus-kötet* is; ám a tudományos adekvátság, anélkül, hogy csökkentené a költemények élvezeti értékét, olvasmányosságát, erősíti azok gondolatiságát-filozofikuságát. Nemhogy nem olvashatlan: élvezetes olvasmány. Aprólékos részletességgel szól, de felesleges szavak nélkül. Mert ezek a részletek lényegtartalmúak! A Juhász-művet fanyalognva olvasóknak nem árt tudniuk: a szakraális és tudományos kifejezés-kincs mellett szemléleti tekintetben a népnyelv, népköltészet mély kútja a Juhász Ferenc-i költészet ki nem apadó merítési bázisa; műfajlag is: pl. az említett sirató- vagy az aprólékosan részletező elbeszélőelemek abban gyökereznek. Ugyanígy: a szakraális nyelvre és a népköltészetre egyaránt jellemző paralelizmus, az anafora, a nyomatekösítő ismétlések, ellentétek sora – sajátja e lírának is; csak egyetlen költeményből véve mintát: „Olyan vagy, mint [...]” – ismétli az ötödik sorban a nyitó sor hasonlatának kezdetét; „és szent illatod [...]”, „és leheleted [...]”, „és emlőrozsád [...]” – kezdi az egymást követő sorokat egyező, nyomatekösítő kötőszóval; „Szerettem, ahogy mosdász”, „Szerettem, ahogy anyád megfürdetted”, „Szerettem, ahogy verseim legépeled”, „gyönyörű és gyötört szent állapotod”; a „szeretlek”, a „dicsőség” szavak többszöri ismétlése stb. (*A forró vérről telt selyemcsipkeszerleg*). Gazdag kifejezőeszköz-arszenáljának egyik kútfeje a gyermekkor faluvilágának megfigyelése, szókinccse; számos közvetlenül is bekerül versmezőjébe (hínártutaj, töltéspart, tragacs, vaskefe-lóvakaró, ganéjdomb), s gyakran alapozza költői képalkotását (drótszita lángrost nyelv; csorbás-patájú ló fekete bársonytátika orrlikai; fehér világ-gyapjúzsák; csutakold le lángszőrű testét, a szárnyas tündértést lóalakat könnyeiddel átítatott szalmacsomóval).

Juhász Ferenc versbeszéde tiszta, pontos, árnyalt, követhető. Letisztult, világos, kristályos magyar szöveg. A legfontosabb szavakkal és (halmozott) szóképekkel, szemléletesen – hasonlat-, metafora-, jelkép-, metonímia-, szinesztézia-gazdagon szól. Gyönyörű rész a nyitóversből: „fehéren-feketén pettyez az árny-fény a szilvafáról, / ami csak nő, zöld kásával hallgat, hisz nem te-

het magáról, / s madárszívvel kirakott fényrudak a tavasz-falon, / s csillagot ásít köröttem a piros csóhalom, / mint az ősz-eleji boldog esti kukoricafosztáskor, / s fönt fénypont szőnyeget szőtt a mennybolt-örző pásztor, / s mi nyakig süppedve ültünk a hűvös zöldfehéren / nedves, eres-hasú, cső-szakállas kukoricacső-levéiben / és olyan volt minden kukoricacső a tejfölös hold fehérben, / mint katicabogár-nyájtól ellepert sírkő az éji temetőben / és nő és gyermekorral alatt a csőszakállból bajusz-szurony / és nem volt bennünk se bűn, se halál, se élet-iszony / és ránk hullt a Tejút, mint fénypont-szövedék fehér függöny, / fehér cérnából horgolt fénysejt-fátyol égi börtön” (*Fehér vasszék a kertben*).

További példák a kivételes láttató erőre, a versrészösszhangot kiiktató, közvetlenül ható jelképiségre: „vértenger puhalágy pipacstáblák”, „csöndes hódadogás”, „gyertyaláng-vékony asszony (*Lepkék. Pillangók. Szitakötők. Emberiség*); „gyermeki gondok óriás lüktetés-csönd áhítat-Ifészke” (*Halál melletti*

élet. A gyermekkor gyászkerete. Öröm); „Örök Mindenség-Lugas”, „te voltál / a világválóság boldog egyetemét szülni-kész csoda-hajnal, a Látomás / Leendő Édesanyja, Áldott Feszesség, Gömbölyű Egyenesség, Gyönyörű / Meteorzárpor a Magányunk Virrasztó Éjszakában”, „Szeretlek te Hűség, Bizalom és Jóság, Áldás és Áldozat” (*A forró vérrrel telt selyemcipkeserleg, avagy új Énekek Éneke a XXI. századból*); „Bűntől-szüzen hőként hullok szilvakék szemedre” (*A vágyakozás himnusz-türelme*).

Miképp Szentkuthy–Dürer titokismerő nagy mestere az ellenpontozásnak („Az ellentétek mindig tüzes-tüskés ihletői a művészi ábrázolásnak” – írja a *Saturnus fia* életrajzi fantáziában), művészi ihletforrása a kontrapunkt Juhásznak is. Naturalisztikusan profán és szakrális, látvány és látomás, történelmi tény és mítosz, mikrokozmosz és makrokozmosz feszül egymásnak – él testvérségben – e hatalmas líramezőn, *A Pegasus...*-ban is. Eklatáns példa következik az ellentépteremtésre, az expresz-

szívításra és szuggesztivitásra, amelyben a sorolt ellentétpárok mellett egymásra torlódik múlt és jelen, gyermeki naivitás és hivatástudat, érzet és képzelet, fekete és fehér, születés és elmúlás. S jelzi a beszélő páratlan asszociációgazdagságát, az említett alakzatépítést, mesteri párhuzamos szerkesztést, miképp a nyelv vázolt kútfői: „Olyan volt az egyszerű, szegény, tiszta asszony, olyan volt az / a vak asszony, mintha anyám jött volna vissza hozzám a sírból, napszámos, / mosó nő vékony szép anyám. Mögötte őrző árny-örangyalként egy / szegény férfi. Az a vak asszony leült velem szemben az asztal / túlsó felén, és vak volt és arca fehér, mint egy oltatlan mészrög, / szemhéjai szinte arcára ragadva, mint jégbefagyott halak, lángbékák / fehérén és nézett rám vakon és én tudtam, hogy a vakság jégpokla / a láthatatlan szemgolyók-mélyben. Fekete üstök, koromfürt-erdők / a magzatszív-arcú fehér sziget-szegényben. És megfogta kezemet / az a vak asszony és kezemet átkulcsolva fogta kezével az a vak asszony, / mint egy gyémántkőből teremtett és szer-

kesztett Angyal-Zenekar: beszélt. / Beszélt, beszélt, beszélt. És kezemet fogta az a vak asszony. És a pipacsok messze / tőlünk, mint sárga-szempillás zöld száron hajlongó csecsemő-szívek. / És fogta a kezemet az a vak fehér asszony, úgy vájta / vékony ujjait kezembe, ahogy én fúrtam vörös nagykörmű / korallvirágláng ujjacskáimat, a csecsszopás-virágokat / anyám kis emlőjébe, aprócska csecsebe szoptatáskor! Ó, kezek / szent találkozása! Ó, egymás kezét szorongató lázas, gyönyörű / ujjak! A vak asszonyé, s látni-tudó költőé, dicsőség!” (*Fekete sivatag*)

A köznapit és mítoszt egy képbe rántó, oximoron-szerű képkalkotás példája maga a kötet cím és a címadó vers *műfaj-meghatározó alcíme* (*Óda a szemetesekhez*). Különleges „óda” ez, a maga gyakori ó indulatszavaival, a Juhász Ferenc-i műfajgazdagság újabb példája. Mert ódát írni a szemetesekhez: nem gyakorlat... Mindenesetre ekképp vállal velük szolidaritást a beszélő, foglal mellettük állást, emeli őket az iroda-

lomba. S teszi versi hőssé, mint a vak asszonyt. Ezért is igazi líra ez: mély szeretettel szőtt szöveg-háló. Ugyancsak az ellenpontozás művésze, hogy – mint Juhász alkotásaiban nem ritkán – e költeményeknek, az „Örök Mindenség-Lugas” élethites új énekeinek is gyakran konkrét cselekvés, történet, dokumentatív emlékkép a kiindulópontjuk, s innen lendül a vers metafizikai magaslatokba (*Nászat-as-keringő, Bálnakoszorú az apró sziget körül, A Pegasus istálló, Fekete sivatag, A hajnalcsönd bibora, Halott anyám: Siratófalam*).

Németh László 1970-es ítéletének – „a felsőfokon tartott stílus mögött olyan gondolati következetesség, kohézióerő érzik, amely merész boltjainak statikai tartást adhat” – változatlan igazságát tanúsítja: a figyelmes olvasó pillanatra sem veszíti el élő irodalmunk legnagyobb nyelv-művészeinek versfonalát. Nem a versmondattal hosszúságán sápi-tozik, hanem a szóincintárnok patikamérleg-pontos fogalmazásán és hatalmas kifejezőerején ámul.

ILLYÉS GYULA MEGÍTÉLÉSE A MÚLÓ IDŐBEN

CENTENÁRIUMI KÖRKÉRDÉS – ANNO 1992

Az író, költő, drámaszerző és esszéista születésének 90. évfordulója, 1992. november 2. alkalmán a Hajdú-Bihari Napló kulturális rovatának akkori két fiatal újságírója, Arany Lajos és Erdei Sándor körkérdéseket tett fel hat, Debrecenben élő irodalomtörténésznek. Hárman közülük – Görömbei András (1945–2013), Kiss Tamás (1912–2003) és Szuromi Lajos (1936–2010) –, sajnos, ma már nem lehetnek közöttünk. Az ő húsz éve adott – s megítélésünk szerint máig teljes mértékben aktuális – válaszaik szó szerinti idézésével tehát nemcsak Illyés Gyulára, hanem rájuk is emlékezünk (a válaszadók szövege a fenti cím alatt olvasható a Hajdú-Bihari Napló 1992. október 31-i számának 8. oldalán). A körkérdés leadjében ez áll: „arra voltunk kíváncsiak, hogyan változik az időben a 20. század mindenképpen jelentős alkotójának megítélése. Az idős Illyést nagy tisztelet övezte, ám ha-

lála után egyre szaporodnak azok, akik tépkedik a nimbust. Néhány irodalomtörténésznek feltettük a következő öt-öt kérdést, hogy a válaszok segítsenek az eligazodásban”.

A kérdések:

1. A magyar irodalom meghatározó nagy értékei között tartja-e számon Illyés életművét?
2. Mely írói műfaját (műfajait), illetve mely konkrét alkotását (alkotásait) érzi a legmaradandóbb értékű(ek)nek?
3. Melyiket (melyeket) ajánlja feltétlenül elolvasásra az ifjúságnak, az Illyéssel most ismerkedő tizenéveseknek?
4. Hogyan értékeli Illyésnek a volt pártállami hatalomhoz való viszonyulását? (Amelynek egyes vonatkozásai okán számos támadás érte-éri halála után.)
5. Az életmű az Ön megítélése szerint miben hozott leginkább újat a magyar irodalom számára?

A válaszok:

Görömbei András:

1. Igen, természetesen.
2. Mindegyik műfajában alkotott maradandót, s gazdag életművéből mindenkor, minden egyén mást tart majd igazi értéknek. Én most regényei közül a *Puszták népét*, drámái közül a *Kegyencet* és a *Tisztákat*, versei közül az *Egy mondat a zarnokságról* címűt, a *Bartókot* és a *Koszorút*, esszéi közül a *Válasz Herdernek* és *Adynak* címűt tartom a legfontosabbaknak, de mikor ezt így leírom, szégyenkezem is a hiányok miatt, hiszen minden ilyen kiválasztás nagyon esetleges.
3. Az egészen „kezdőknek” a *Három öreg* című elbeszélő költeményét, a *Nem menekülhetsz*, *A kacsalábon forgó vár* és a *Szekszárd felé* című verseit ajánlom. Másoknak pedig a 2. kérdésben adott válaszomban megjelölt műveket is.
4. Nem szeretek ilyen dolgokban ítélni. Mert ez nagyon könnyű – különösen utólag. Mérvadónak tekintem Nagy Gáspár [1949–2007] barátom tíz esztendővel ezelőtt [1982-ben] Kodály és Illyés ünnepére írt versének (*Három megjegyzés – egy válasz*) sorait: „És ha valamit hiányolnak / a hirtelen-erősek / az olykor-bátrak?... / majd figyelem őket / mikor az idő átrak / vállukra is / – szívük fölél – száztonnákat!”
5. A tárgyyszerű szemléletességet, pontos valóságlátást könyörtelen racionalizmussal kapcsolta össze, s illúziók nélkül is, ám hatalmas kultúra birtokában életredekű művészetet teremtett.

Kiss Tamás:

Illyés Gyula életművét oly meghatározó nemzeti, szellemi értékünknek tartom, hogy legnagyobbjaink értékrendjében láttam, ismertem meg életében is. Idetova tíz éve [1983-ban] álltam koporsójánál, s ő még ma is publikál, naponta él izgalmas naplójegyzeteiben [*Illyés Naplójegyzetek c. munkái 1986 és 1995 között jelentek meg, összesen hét kötetben*]: ott ül írógépe mellett. Így vagyok vele. Versben, prózában egy értékszinten alkotott. Verseskönyvei közül a *Kézfogá-*

sokat emelném ki. Egyes versei közül a *Hősökről beszéltek*, az *Ifjúság* és *Egy mondat a zarnokságról* vált véremmé. Prózájából a *Puszták népe* és a *Hunok Párisban*. Nagyon szűkmarkúan mértem persze és elfogultan; így az ifjúságnak, a műveivel most ismerkedőknek feltétlenül az összes verseit és összes prózai köteteket ajánlom, tetszés szerint és válogatás nélkül.

Illyés Gyulával személyes kapcsolatban voltam, műveit jórészt még folyóiratokban, első közlésben kaptam, személyiségének őszinteségéről, nemzeti érzésének, emberi tartásának egyenességéről, mélységéről sosem voltak kétségeim. A volt „pártállami hatalomhoz” való „viszonya” sem problematikus. Nem ő, hanem a hatalom próbált őhöz hasonlóvá válni. A *Válasz* köréhez tartozván (1946–49) meggyőződtem róla, hogy szakított nyugati ifjúságmozgalmi múltjával, egész súlyával látta a nemzetre és jövőjére rászakadt nagy veszélyt. Ma sem döntöttem el, hogy írófejedelmnek vagy fejedelmi diplomatának volt-e nagyobb. Ez az ő Bethlen Gábor-i diplomáciája hallgató íróársait – még Németh Lászlót is – megtevesztette egy ideig. 1956 – és az 1951-ben írt *Egy mondat a zarnokságról* című verse, ez a világirodalmi remek őt igazolta. De igazolja egész művésze, amelyben egy sor romlandó anyag sincs. Az, hogy ma támadják, abból ered, hogy nem ismerik, nem szeretik őt. Másrészt ma a támadások idejét éljük, s nemcsak politikai árnyékú szobrokat döntögetünk, hanem építő, nagy személyiségeink sírjeleit is. Ilyen időkben élünk: elveszében van, kaotikussá vált értékrendünk, köd ül szemünk fényén, fülünkben az ízetlenség kemény rockzaja dübörög. Mindez azonban időleges, majd elül, az illyési életmű él, önére-erősítő hatalommal.

Szuromi Lajos:

Illyés Gyula már életében klasszikus nagysága volt irodalmunknak. Ezt még a változatos politikai időszakok sem merték kétségbe vonni. Életműve em-

beri és művészi dokumentum. Teljes körben gondolkodott, viaskodott: nép, nemzet, emberiség harmóniáját kereste, a való világban folyvást megtöretve, ezt az összhangot építette makacs hittel a messi jövendőnek, mert tudta, hogy ez is emberi, tehát lehetséges. Egyetlen etalont ismert, az ember lényegét jelentő, egyszerű, nemes erkölcsiséget, a bennünk lakozó istenséget hitelesítő mérceként. Ábrándjairól tudta, hogy nem utópiák, gyakorta zárt lelki magányában is erőt adott neki hite, az emberiség emberségében.

Műnemek, műfajok tekintetében is teljességet célzott, líra, dráma, epika egyaránt nyert tőle maradandó műveket. Nemzeti történelmünk látván látható kegyetlen kálváriáját tiszta szavaival úgy segített átélni és elviselni, hogy megalakulás nélkül mentette át népünk-nemzetünk emberi önértékét, tisztességét, értékét. A tébolyig sodort botorkáló lelkek néma bánatát szóltatta meg, feloldva az árvaság bénító élményét, az emberi helytállásról sugárzóan hirdette: megéri! *Petőfi Sándor, Puszták népe, Malom a Sédén; Esti dal, A panasz vigasza, A korosztály behajózása, Egy mondat a zarnokságról, Bartók, Nem menekülhetsz, A reformáció genfi emlékműve előtt* – sorolhatnánk a műveket vég nélkül. A válogatás iskolás kényszer, szükséges szemlények csupán a vox humana [emberi hang] életművéből.

Illyés Gyula klasszikus íróink-költőink sorában a szolgáló hivatás méltó folytatója. Petőfi radikális igazmondását ötvözi Arany János életbölcességével, a hűséget a türelemmel – ez számomra az életmű eleven újszerűsége. Szinte a lehetetlennel birkózott – példászerűen. A pártállam idején is. Remélem, tudom, hogy a méltó utókor haláljára, köszönetére árnyék nem borul.

[A kapcsolós zárójelbe tett magyarázó megjegyzéseket a szerkesztőség iktatta utólag a szövegbe.]

„NÉHÁNY FÖLFÉNYLŐ NAP”

Filep Tibor

Október utolsó, valamint november első napjaiban százerek járnak a magyarországi temetőket, virágot visznek szeretteik sírjára, és emlékeznek, a minden élők útján eltávozt ismérőlőseikre. De november 4-én emlékezünk az 1956-os magyar forradalom mártírjaira is – nem csak a 301-es parcellában, sok-sok temetőben. A kivégzettek, a harcokban elesettek, a meggyalázott emberekre.

Korábban, 1957–89 között nem lehetett emléküket idézni, ápolni, emlékezni a kommunista diktatúra áldozataira. 1989 óta azonban a november 4-ére és a forradalomra való emlékezés különös teszi gyásznapjainkat. Ma már gondolhatunk azokra, akik értük, a nemzet szabadságáért áldozták életüket. Az idő múlásával azonban azoknak az embereknek a meghatározó többsége, akik részt vettek a forradalomban, már nincsenek közöttünk. De emlékezünk rájuk erkölcsi kötelességünk, a kortársaknak, akik még élünk, akik láttuk őket, bízunk bennük a forradalom mámoros napjaiban.

1956 októberében Debrecenben egy huszoneves fiatal ember, *Für Lajos* vált a forradalmi események egyik meghatározó egyéniségévé. A Kossuth Lajos Tudományegyetem történelmi tanszékén volt tanársegéd. A legendás professzor, *Szabó István* rendkívül tehetségesnek tartott tanítványa. Csodálattal hallgattuk előadásait, órákon át, beszélgettünk vele 1956 őszén a várható változásokról, az erdélyi magyarság sorsáról. Érezte és tudta, hogy ezek az őszi, reménytől mámoros napok magukban hordozzák a változások lehetőségét. Nem volt véletlen, hogy október 23-án, azon a mindnyájunk számára örökre emlékezetes őszi napon, a reggeli órákban, ő és barátai fogalmazták meg a debreceni egyetemi ifjúság követelésit. Ekkor vált a forradalmi események egyik irányítójává, vezetőjévé, miután a KLTE fiatalsága őt is beválasztotta a tüntetést szervező, irányító *Tízest bizottság*-ba. Elindult az ifjúság tüntető menete a pártszékház felé, hogy követelje a külső pontnak azonnali, a megyei lap különkiadásában történő közzétételét. Három órával korábban kezdődött itt, a hajdúvárosban a tüntetés, a forradalmi megmozdulás, mint Budapesten. A megrettent megyei vezetők engedtek az ifjúság követeléseinek, és már vitték is a fiatalok a kéziratot a nyomdába.

Délután beözönlött a városba a külvárosok népe, több tízezer ember volt az utcákon, megjelent a Néplap kiadásban az ifjúság húsz pontos követelésével. A délutáni órákban nagygyűlés kezdődött az egyetemen, kihangosították a teret a diáksághoz csatlakozó katonák, több ezer ember hallgatta a felszólalókat.

Für Lajos, a fiatal tanársegéd elnökölt, higgadt szavaival kordában tudta tartani az egyre éleződő vitát. Hiába löttek a Kossuth utcán a fegyvertelen tüntetőkhöz, hiába árasztották el az ÁVH-sok az esti Debrecen, ez a nap az ifjúságé volt.

Az a nap a miénk volt, hiába volt a durva visszacsapás, azt történt, ami az ifjúság akart és elhatározott – mondta később Für Lajos. Megszületett a csoda, a forradalmi mámor sugárzott az arcokról, az egyetemisták hitték, hogy győznek, győzhetnek. Október 24-én és 25-én lázas napokat élt át a város, a Tízest bizottság sztrájkra szólította a munkásokat, az utcát az ÁVH uralta, a lelkeket a forradalmi mámor szállta meg. Folytak a tárgyalások a párvezetők és az egyetemisták között, a Benczúr utcai diákszálló forradalmi központja emelkedett. A város lakossága farkasszemet nézett a felfegyverkezett hatalommal. Huszonhatodikára virradó éjjel a megyei párt- és állami vezetők meghajoltak a népakarat, az egyetemisták előtt, előtt, és egy új közhatalmi szervezet, a *Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány* létrehozásában állapodtak meg.

Másnap, 26-án délelőtt már a bizottmány összetételéről, működéséről folyt a tanácskozás. A vezető szerepet itt már Für Lajos játszotta. Neki voltak elképzelései, keményen visszautasította, Komócsin Zoltán javaslatát, hogy Péter János, a hatalom szolgálatában álló református püspök legyen az új közhatalmi szervezet vezetője. Délután pedig, amikor munkások, értelmiségiek, katonák, az egyetem és az üzemek küldöttei a városháza tanácstermében vitáztak, Für Lajos felállt, s megkérdezte: – Ez az a dolgozó nép okos gyűlékezete, ahol meg kell hányvetni száz bajunk? – S pár perc alatt felvázolta, hogyan működhet és tarthatja kézben a város életét a forradalmi bizottmány. Legyen egy forradalmi parlament több száz fővel, amely mindennap ülésezik, legyen elnökség, titkárság. Szekciókat

kell alakítani, élelmezési, karhatalmi, szervezési stb. szekciókat, a gyakorlati ügyek intézésére.

A javaslatot elfogadták, a káoszról megszületett a forradalom törvényes rendje. A javaslattevő fiatal embert pedig az elnökség titkárává választották.

November 4-ig ez a forradalmi bizottmány irányította a város életét, vigyázott a rendre, maga mellé állította a katonaságot, rendőrséget, és megfogalmazta Debrecen és a megye lakosságának forradalmi programját. Kiépült a környező megyék, városok forradalmi szervezeteivel a kapcsolat. A forradalmi bizottmányba a kommunista vezetők nem kerültek be. De mégis nehéz napokat élt át a város, a városháza előtt hullámozott a tömeg, a Kossuth után pedig szinte folyamatosan haladt a főváros felé a szovjet tankok tömege. Für Lajos volt az, aki a bizottmány politikai vonalvezetését meghatározta, éjt nappallá téve dolgozott, vállalva a történelem által rá bízott feladat. Egyik vezetője volt a Nagy Imre-kormányhoz Budapestre küldött debreceni delegációnak. Losonczy Géza államminiszter fogadta a debrecenieket, neki adták át a négy pontból álló követelést:

„1. Hajdú-Bihar megye dolgozó népe követeli, hogy Magyarország lépjen ki a Varsói Szerződésből, és ennek értelmében az összes szovjet csapatok kivonását az ország területéről. Követeléseinek teljesítéséig a megye dolgozó üléssztrájkot folytatnak, vagyis a munkát nem veszik fel.

2. Kérjük az ENSZ-et, hogy behatóan foglalkozzon Magyarországon jelenlegi helyzetével, ugyanis a Szovjetunió belügyeinkbe való beavatkozása nemzetközi ügyé teszi belügyeinket.

3. A békes rend helyreállításáig a kormányt ideiglenesen tekintjük. A szovjet csapatok kivonulása után követeljük a többpártrendszeren alapuló szabad, demokratikus titkos választások megtartását.

4. Hajdú-Bihar megye dolgozó népének követelésit a Kossuth Rádióban szó szerint és többször közvetítsék a kormány választásával együtt.”

(Többször láttam őt a forradalom napjaiban, a bizottmány épületében találkoztam vele. Bizakodó, de aggódó volt.

Tanúja voltam, láttam, amint a nagyhatalmú első titkár, Komócsin Zoltán vörös fejével, kullogó orral jött ki Für Lajostól, aki hazugságait, kétszínűségét vetette a párvezető szemére. Sokan hallgattak rá, az esti vezetői tanácskozáson ő volt az, aki kezdeményezett, aki javaslatokat tett.)

Az ország konszolidálódni látszott. Debrecenben rend és nyugalom volt. A bizottmány vezetői nap mint nap tárgyaltak a repülőtéren állomásozó szovjet katonai alakulatok vezetőivel. Indultak az élelmiszerekkel megrakott teherautók a fővárosba, szerveződtek a demokratikus pártok, a szabad országban egy szabad város élte tovább a forradalmi mámor napjait.

De Debrecen november 3-án már körülzárták a szovjet csapatok, sejtetni lehetett: a forradalom végóráit éli. Harmadikán este Lajos *Mensáros László* színművésszel sétálva, a repülőtéren tárgyalásról visszatérve talán mégis bíztak, nem fog támadni a megszálló hadsereg. November 4-én a hajnali szovjet támadás során szétlőtték a Postapalotát, támadták a laktanyákat, több halálos áldozata volt az agresszióknak. Pár óra alatt a támadó hadsereg elfoglalta a várost, a bizottmány tagjait, köztük Für Lajost, az orosz katonai repülőter fogdáiba zárták.

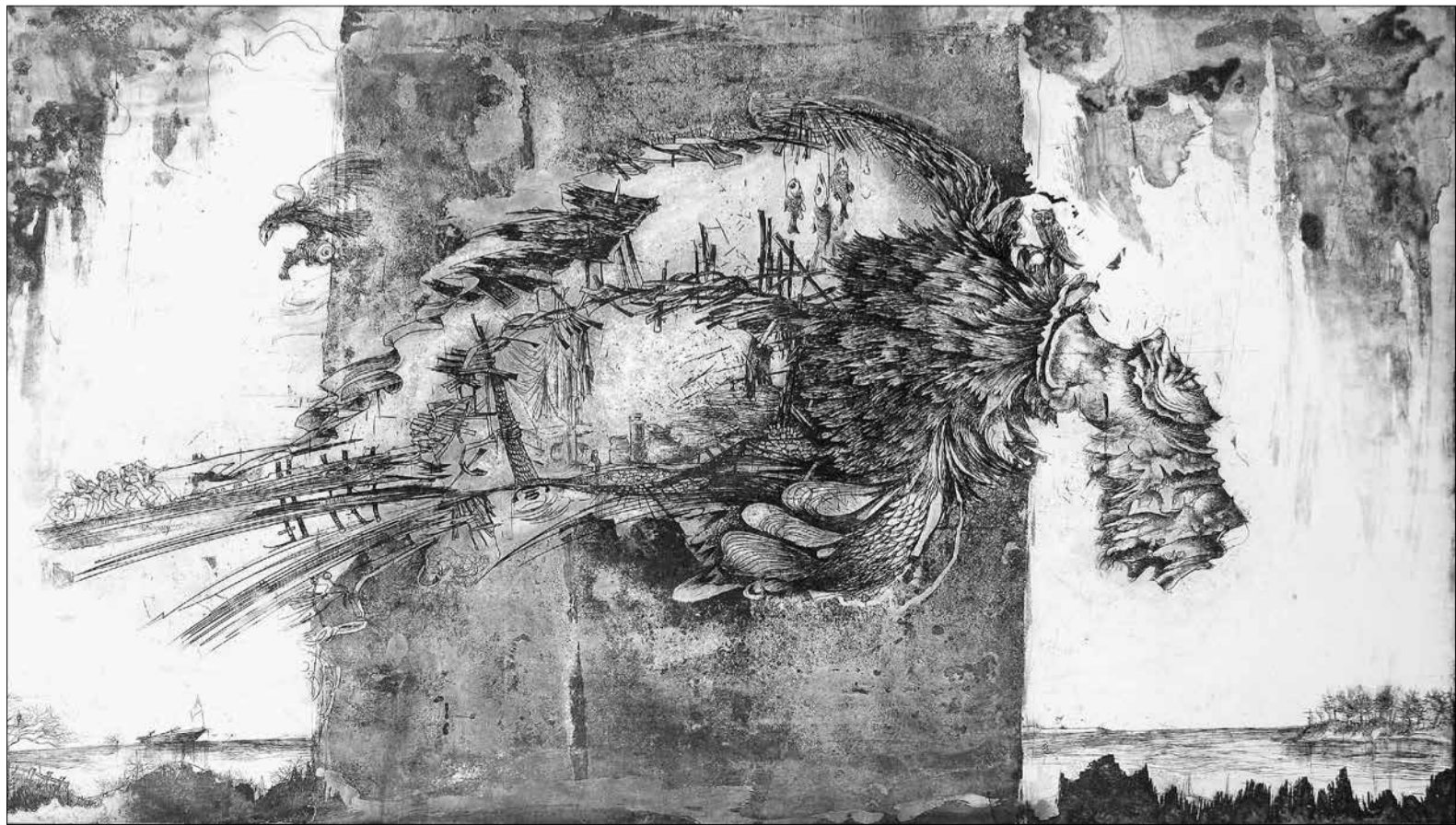
November végén engedték szabadon a fogságból. Hazatérve döbbenet látható, hogy egy ágyú lövedéke a szobájában landolt. A forradalom debreceni eseményeit megörökítő fájdalmasan szép könyve, a *Bevérzett mámor* sorával idézzük fel, miként ért véget Für Lajos számára a forradalom.

„Amikor most a függőfolyosón szobám ablaka, pontosabban az ablak helyén tátongó, bedeszkázott üreg elé értem, döbbenet álltam meg. Nem tudom, mit szerettem volna: sírni, ordítani, káromkodni. (Amit nemigen szoktam.) Te magasságos Úristen! Dunyha, toll, ruha, könyv, papír és bútorszilánkok, fal és téglalomladék egyetlen nagy törmelék-kupacban: ez maradt a szoba helyén. A kis motyó, amit az egyetemmi évek és a tanársegédeskedés másfél éve alatt összeszededtem, egy szálal elpusztult, szó szerint megsemmisült. Az eltévedt becsapódott lövedék, ahogy megtudtam, az ágyam alatt robbant. Ha azon az estén hazamegyek, a tör-

melékkupacban cafatokra tépetten ott porosodott volna a földi hüvelyem is. De nem mentem, mert másnap hajnalban Nagy Imréhez akarat volna utazni a Bizottmány küldöttsége. Köztük én is. Így aztán amikor az »elkőborolt« lövedék az ágyam alatt robbant, attól kb. háromszáz méterre egy másik nagy épületben eltorzult, durva ábrázatú fegyverekkel hadonászó oroszok, a tankgyűs katonák csapata és elvtársai éppen letartóztatásomon buzgólkodtak. Ahogy hátborzongva néztem a romhalmazt, több minden juthatott volna eszembe. Jelképes gondolatok szakadhattak, szállhattak volna fel, lehetek volna ki a törmelék kupacból. A kimerült ember fásultsága meg a mellbevágó szörnyű látvány azonban nemigen kedvezett a képzelettröptető, a jelképeket termő absztrakciós mutatóanyagoknak. Csak azt éreztem: valami véget ért. A sorsomban, és azon túl is: a sorsunkban. Valami rettenetes módon, ki tudja már hányadjára, de megint nem sikerült. S a kudarcban annyi minden – újra? végérvényesen? – elpusztult, tönkrement. Helyesebben szólva annyi mindent tönkretettek, elpusztítottak. Valami más, valami új kezdődik. Benned, bennünk. Alighanem mindnyájunkban, akik itt a Kárpát-medencében magyaroknak tudjuk, hittük, hisszük magunkat. Mert gondolhat-e bárki bármi jóra, ha sorozatban ennyi ütés éri? Ez a törmelék-kupac itt, ami rád mered, s amire rábámulsz, mintha a nemzetközösség összeroncsolt állapotát jelképezné. Jóval többet annál, mintha egy elveszett ütközet csatateré lenne. Ma már pontosan tudható: ez a »látvány«, ez a kis törmelék-kupac, mint valami történelmi cezúra ágaskodott magasra. A megrázó élményben, ha volt kevéske vigasz, csak az lehetett, elpusztult ugyan mindened, s ha szétlőtték is a szépen ívelő pályádat, Te megmaradtál. És marad talán az utókorra is valami, amit ez a hajdanában csakugyan büszke lovagias, bátor nemzet ebben a néhány fölfénylő napban újra megmutatott magából: és megcselekedte, amit az idő tőle megkövetelt, amit engedett.”

* * *

Für Lajos közéleti tudományos, politikai pályája közismert, az már egy másik történet. Amikről ebben az írásban szó esett, azok élete egyik meghatározó kis szakaszának mozaikjai. De nem halványuló, hanem örökké fénylő mozaikok.

A KÖLTŐI SZEREP ÉS A KÖLTÉSZEZET TÓTH ENDRE LÍRÁJÁBAN

Bakó Endre

A száz éve született Tóth Endre első kötete 1936-ban jelent meg (*Egyedül a tömegben*). A jobbára szociológiai tartalmú versek szerzőjét Juhász Géza és Molnár Pál a népi költők közé sorolta, jóllehet nem tartott velük közvetlen kapcsolatot és nem számított spontán lírikusnak. Pályakezdő verseiben pontos, hiteles leírásokat adott külvárosi környezetéről, az ott lakók életmódjáról, s némi bepillantást is engedett – családja példáján át – gondolkodásmódjukba. Ezek a lírai tendenciák akár a szociáldemokrata munkásköltőkkel is rokoníthatók. A mikrokörnyezet tárgyainak konkrét alapjelentését már a pályakezdő költő kellő képi erővel képes volt megragadni, ezért vannak közöttük emlékezetes darabok is (*Itt lakom, Alföldi tanya, Nyári tájkép* stb.), de még nem tudja a létezés szellemi lényegét érzékeltetni. A tárgyias, némelykor aprólékos naturalizmussal megörökített környezetben, egy önmegszólító versben – tehát áttételesen – megjelenik a lírai alany célt kereső intenciója vagy újabb keletű fogalommal: funkciórudata. A *Mit akarsz költő?* c. költemény nyitja meg az irodalom feladataira, a költői hivatásra reflektáló versek sorát:

*Mit akarsz költő? Szép énekeddel
elnémítani a fegyverek zaját?
Nem látod, a dal senkinek sem kell,
csak kövér röhej, cirksusz, durvaság.*

Keserűen tapasztalja tehát, hogy a költő nem tehet semmit, s a világot amúgy sem érdemes megváltani, nem érdemli meg. Ez az állapot-tudat kettős hatás eredménye. Benne van a sivár kortapasztalat éppúgy, mint az illúziókkal való eleve leszámolás pesszimizmusa. Ez viszont kétségtelenül a 19. századi romantikus hagyomány maradéka, ma úgy tűnik, egy csipet szenvelgéssel. A mai irodalmi felfogás szerint a költészet a megnevezés szertartása, a vers végső tárgya a vers maga, a költő érje be azzal, hogy jó szövegeket hoz létre, s ne akarja megváltani a világot, és ne bocsátkozzék jóslatokba. A műfaji különbség ellenére a *Csokonaihoz* c. óda – mely meglepő öntudatról tesz biznyságot – is ugyanabba a lírai megszólalás-típusba tartozik: nincs becsülete a költőnek, a költészetnek, már Csokonai sem kell, legfeljebb néhány kőza fiatalnak. Mindezért az új barbárságnak nevezett kort teszi felelőssé, mert „csak a pénz érdekli és a gép”.

*Vitéz! egy késő utód zengi
kiszáradt torokkal feléd a panaszt,
mert élő már nem érti senki
s árvasága könnyeket fakaszt
szeméből, mert oly magában áll,
mint egy elhagyott, lakatlan vár.*

A versindító impulzus a fiatal költő árvasága, ehhez Csokonai inkább csak hozzárendelt ürügy, azonban Tóth Endre később valóságos Csokonai-kultuszot valósított meg. Ennek egyik szép darabja a *Csokonai Váradon*, egy képzel, s reflektált leírása a Rhédeyné temetésén való, halálba vezető szereplésének. A kultusz piramisának csúcsa a *Csokonai búcsúzik a kollégiumtól* c. klasszikus kizengésű nagy költemény, mely stílusbravúrnak számít. Az *Árnyak a Darabos utcán* c. költeményben egy versszakot szentel az instanciázó Csokonai emlékének. A Julow Vik-

tornak ajánlott *Vitéz Mihály sírjánál* úgynevezett feddő ének, a civitást és az ifjúságot egyként felelőssé teszi azért, mert elhanyagolja Csokonai sírját. Az érett költő eljutott Weimarba, megfordult *Goethe házában*, amint azt egy költemény címe is jelzi. Ismerve a költők királyának nagy nemzetközi tekintélyét és irodalmi rangját, a fenség érzetével járja a palota szobáit, s közben eszébe villan egy nem kisebb talentum, akinek nem palota, „csak egy üres szekrény jutott / özvegy anyjával közös szobájában.”

*És azt gondoltam – Ím, így élt egy költő
Magyarhonban, Debrecen zugában
a felvilágosodás nagy idején.*

A szerepversek körébe tartozik a *Magyar jószág jussa* c. szonett is. Ennek fundamentuma a küldetés tudat: „Magyar jószág súlyos jussa nyom”. – roskadozik a kiválasztottság terhe alatt. Vagyis a költő jövőbe látó jó, akinek szent örületben van a szeme. Ez a romantikus vátesz felfogás, mint láttuk, az eleve elrendelés hitével párosul:

*Vissza kellene fordulni tán
az útról, hol nem fog várni rám
csak a halál. De már nem lehet.*

Még első kötetében jelent meg *Csendes hódolat* c., Oláh Gábornak dedikált szonettje, s ezzel egy életre eljegyezte magát a debreceni poéta mellett. Később hónapokon át magántitkára, segítője a beteg költőnek. Amikor Oláh meghalt, Tóth Endre versben búcsúztatta. A vers címe is: *Búcsú*. A mester hiányát próbálja kompenzálni a költeménnyel, s a vele elszállt varázslatot, miközben testi mivoltában is valósággal megleveledik a „Kar utcai Diogenész”.

*A Kar utcán nem döng lépted;
jöttél, mint egy óriás,
fejed fölözve az égnek,
s vitt előre, vitt a láz.*

Csak aki közelebbről ismeri Oláh Gábor jellemét, tudja igazán értékelni, hogy ez az egyszerű eszközökkel rajzolt lírai skicc mennyire jellemező. Ez pedig Oláh szellemi képe:

*Te a szépség, meg az álom
látomását élted át,
s itt a szikes Hortobágyon
raktál tündérpalotát.*

Az iránta való elkötelezettségét az Oláh Gábor-életrajzzal koronázta meg. Oláhnyótló munka, megérdemelten aratott feltűnő szakmai sikert, jóllehet Tóth Endre szerényen hangoztatta, hogy nem tudós monográfia. E sorok írója az Élet és Irodalomban méltatta a könyvet, javára írva, hogy Tóth Endre igyekezett tárgyilagos lenni, s nem titkolta Oláh Gábor konzervatív, sőt itt-ott retrógrád szemléletét. Az igazság azonban az, hogy Oláh Gábor politikai látásmódja rendkívül bizonytalan volt, például az első világháború kitérőre alkalmával hatalmas ódával üdvözölte a militarista Németországot, hogy aztán később kétségbeesetten tiltakozzon a vérfolyam, majd a német terjeszkedés ellen. Az 1930-as években pedig ünnepi ódát írt *Mussolinéhoz*, ami csak napilapban jelent meg, kötetben nem, de az olasz fasiszta kultúrpolitikusok így is gondoskodtak róla, hogy lefordítsák

olasz nyelvre, amire Oláh – naplója tanúsága szerint – büszke volt. Ha ezt Tóth Endre annak idején feltárja, Oláh Gábor bizonyára persona non grata maradt volna.

Második kötetében, (*Örökké viharban*, 1941) némi meglepetésre, egy Rimbaud-hoz intézett költemény bizonyítja, hogy széles körben kereste szemléletéhez, mesterségéhez a megfelelő ismereteket, etalonokat. Meglehet, figyelmét Kardos László, egyik mentora irányította a kölyökszenire, akit éppen fordított. Azonosságát vélt felfedezni a francia szimbolista és a saját sorshelyezte között, de az összehasonlítás ezúttal nem szerencsés – „Rimbaud! Én is vadak közt élek, mint valaha te Afrikában – kik lábballal tiporják a szepet” –, a kalandorrá vált Rimbaud a maga jószántából ment Afrikába, s nem éppen költőhöz méltó foglalkozást üzött. Talán Rimbaud adta a mintát a szonettre, mint műformához, amelyet Tóth Endre fiatalon szívesen alkalmazott. Adyt is szonettben méltatja. A két négysoros szövegtörzset a költő jelentőségét foglalja össze, a két háromsorosban viszont hozzá intézi szavát. Később módjában állt kezében tartania egy Ady-levelet, s egy miniatűrben éppen csak érintette azt a misztikus erőt, ami a tárgyaktól kisugárzik, pontosabban: amit a tudat visszasugároz a tárgyakra. Petőfi-verse („*Itt élt Petőfi*”) is szonett, amelynek tartalma azonban ambivalenciát mutat a klasszikus formával. Az ő kezében ugyanis a szonett nem aranykulcs, hanem keserű szatíra. Azt az ellentmondást önti versbe, hogy a Debrecenben éhezett, didergett Petőfinék márványtáblát emeltek, a most évente egyszer jóllakott polgárok tisztelegnek előtte, mert már halott a költő. A különböző helyzetekbe, személyek lelkületébe való beleélést, mint versképző motivációt többször alkalmazta. Ilyen *A Nemzeti Múzeum lépcsőjén* c. költemény is, amely újra éli azt a történelmi pillanatot, amikor Petőfi „lázban elszalvarta” a nemzeti dalt. Vagy említhetem a *Balassi után* c. helyzetdalt, illetve a *Nagy útra készülök* c. Balassi-strófában írt költeményt, mindkettő jól sikerült, üdítő stílus-imitáció. Máskor valóság és képzelet váltakozása, áttűnése emeli a konkrét élményt a próza fölé, a költőség szférájába. (*Almosdon, a Kőlcsey-házban*). De ezekben a versekben feltárul Tóth Endre történelemszemlélete, világnézete, társadalom-felfogása is.

Az életmű egyik rejtélyes darabja a *Túl a Tiszán* című Illyés Gyulának ajánlott vers. Tóth Endréről, mint említetttem, már Juhász Géza és Molnár Pál megállapította, hogy voltaképpen népi költő, jóllehet nem paraszti származék, nem teljesen autodidakta, de self-made-man, ahogy később egy versében ezt ő maga is hangsúlyozza. Benne él Debrecen irodalmi légkörében. Kik veszik körül? Juhász Géza, Kardos László, Kardos Pál, Gulyás Pál, Mata János, Harsányi László, Gellért Sándor stb. Nem homogén szellemi együttes, noha zömmel az Ady Társaság vezérekaráról van szó. A Kardosok és különösen Juhász Géza nagyra tartják, sőt a népi írók vezéralakjának tekintik Illyést, Gulyás Pál viszont ambivalens viszonyban van vele, egy szatírban gúnyolja, sőt olykor nyíltan támadja is. Ellenszenvét néha Németh László is táplálja. Hogy Tóth Endre Gulyás ha-

tására fordult-e Illyés ellen, nem tudjuk pontosan, mint ahogy azt sem, honnan vette, hogy Illyés nem szereti általlépni a Tiszát? Talán egy tüzetes filológiai vizsgálódás fényt derítene erre is. Kár, hogy ezt életében nem kérdeztük meg tőle. Gulyás Pál sugallata lenne? De hiszen időközben megromlott köztük is a baráti viszony, költőnk visszautasította Gulyás hívó szavát.. Ám lássuk előbb az Illyésnek címzett verset. Ilyen vádakkal illeti:

*Úgy tekinted ezt a tájat,
mint a sötét Afrikát,
ahonnan jó sohse támadt,
csak útszéli durvaság.*

Hogy vádjainak még súlyosabb nyomtatókat adjon, Erdélyt, „a fényes tündérkertet” is szóba hozza, amely szintén túl van a Tiszán, s olyan nagy magyarokat adott, mint Dózsa György, Bethlen Gábor, Bocskay. Azt sugallja, hogy Illyést Erdély sem érdekli. Vádjait egy kérdéssel tetőzi: „*Olyan nagy már Magyarország / hogy szétszabni akarod?*” Feltételezhető, hogy a háborús viszonyok miatt a vers nem jutott el Illyéshez, Tóth Endre egyetlen kötetében sem közölte újra. Időközben nyilván

rájött, hogy felült valami szándékos hamis híresztelésnek. Mi több, Illyés Gyula halálára egy szép méltatást írt, metaforikusan a számadó titulust adományozva neki (*Elment a számadó*), amely jelzi, hogy költőnk a népi irodalom kötelékébe tartozónak tudta magát, s annak a sereglésnek Illyés volt a vezére. Ennek nem mond ellent, hogy korábban, Veres Péter halála alkalmával egy ismert mondását – a szekérnek haladni kell - foglalta versbe. A szekér, mint szimbólum, a magyarság sorsának jelképe, a magyarság sorsának jelképe, a magyarság sorsának jelképe, a magyarság sorsának jelképe. Tóth Endre Veres Péterben a magyarság egy jelentékeny eszméletét látta, halála tehát nem csupán az egyedi emberpéldány vagy egy író távozását jelentette számára, hanem a nemzet veszteségét. De „Péter bácsi” még halálával is üzent:

*A szekérnek haladni kell
szálljon le aki fél
vezess minket jó csillagunk
hadd menjen a szekér.*

Költőnk nemcsak irodalmi barátság, hanem parasztpárti kapcsolat is fűzte az íróhoz, lévén egy időben a debreceni szervezet titkára.

Tóth Endre versei

Árnyak a Darabos utcán

*Összeboruló lombjai alatt
komor árnyak kísérik utamat.*

*Egy nádas viskó szűk szobájában,
ahol a menyegzőt beázik,
elhagyva Lillától s a hazától,
Vitéz Mihály instanciázik.
Kéri Beck Pált, a téglási urat:
a rég megígért kályhát küldje be,
mert megveszi az isten hidege.*

*S pár házzal odább az ifjú Ady
élt itt, dalolt, diákoskodott,
majd sutba dobván a római jogot,
indult új világot hódítani.
Olykor hátranézek: jön mögöttem
felleghajtó köpenyben, a ködben,
a színházból, a redakcióból
vagy egy kiskocsmból mámorosan.*

*S egy harmadik ház előtt egy árva
ifjú ácsorog s vár türelmetlen:
mikor tűnik föl Annuska drága,
légi alakja? ... Tóth Árpád ő... S már
andalognak a holdfényben ketten.
A sarkon áll az ő Kollégium,
tömör, négyszögű diák-kaszárnya.
S fényes szellemek közt itt suhan
egy kisdíák: Nyilas Misi árnya.*

Elment a számadó Illyés Gyula emlékének

*Elment a számadó
itt hagyván a nyáját.
Ki viseli gondját
sok árva bánálynak?
Ki tereli össze,
ha vihar közeleg,
a kergén futkosó
gazdátlan sereget?
Ős jubász-szemével
nem figyel éberem,
honnan leselkedik
ránk a veszedelem.
Nem ügyel, nem óv már,
örökre megpihent,
bánányfelhők közül
néz minket odafent.*

Nagy útra készülök Balassi nótájára

*Nagy útra készülök,
ahol a tél örök,
bár nincs fagy, se hója.
Itt hagyom e földet,
s egy új égi körnek
leszek szellemlakója.
Szedem sátorfámat,
dalra nyitom számat,
utolsó búcsúzóra.*

*Egy tanácsot adok:
sose sirassatok.
Inkább voltam terhére
annak, kit szerettem;
miért nem lehettem
barátja és testvére?
Késő szánom-bánom,
de a másvilágon
megbűnhődöm majd érte.*

*Én is megbocsátok
minden aljasságot,
mit vétettek ellenem.
A bűn eredendő
s az ember esendő
immár sose feledem.
Szívemben újulva,
szíved elé hullva,
bocsáss meg, én Istenem.*

Visszatérve Gulyás Pálhoz, kapcsolatokat versüzenetek őrzik. Ezt maga Tóth Endre világította meg *Egy régi vita verses dokumentumai* c. írásában. Ebből kiderül, hogy Gulyás a *Glória* c. költeményével (*Az Alföld csendjében*) neki üzent: „Egy fiatal költőtársamnak, aki visszautasította baráti hívó jobbjomat azzal, hogy már »késő«, előbb kellett volna őt »észrevennem.«

*Hívó szavad késő ma már,
kezed későn integet.
hadd sodorjon engem az ár.
hiába hívsz, nem megyek.*
1942. febr.

„Én téged észrevettelek, / de neked dics kellett, hozsánna” – állítja Gulyás verse. Hogy ebben a vitában kinek mennyi igaza volt, azt nehéz lenne eldöntönnünk. A halott Gulyás Pálnak ajánlott vers (*Sírás helyett*) már a megengesztelődés hangját pengeti:

*Asztalodhoz hívtál egyszer,
konok voltam, keserű,
[...]
Nem mentem a hívó szóra,
mint a dacos gyermekek,
pedig elolthattad volna,
ami akkor égetett
Most már mennék, de hiába,
kibeszélném, ami fáj,
A te szavad már lezárta
hét pecséttel a halál.*

De Tóth Endre nemcsak a halál okozta megrendültség hangulatában expialta magát, hanem vállalta Gulyás Pál örökségét, és szeretettel ápolta. Ennek később *Gulyás Pali az Alföld csendjében* c. versében is hangot adott. Tudatában immár Gulyás sorsa összefonódott a Csokonai sorsával, ami akkor is fel-emelő gesztus, ha ez nem az értékazonosság alapul.

Tudjuk, Móríc Zsigmond, felfigyelt a munkásfiatalból lett költőre, számon tartotta. Tóth Endre az ő emlékének ajánlotta *Futó betyár* c. balladisztikus hangulatú versét, amelynek csak szeleme idézi nagy regényírónk világát. De megidézte életnagyságban, emberi mivoltában is (*Móríc Zsigmond idézése*). A vers arra példa, hogy – noha nem törekszik érzelmi telítettségre – az egymás mellé rakott apró emlékmozsaikok különösebb nyelvi erőfeszítés nélkül is meg tudják teremteni a lírai varázslatot, mert a szöveg molekuláit a szeretet fluiduma tölti ki.

A fiatal Tóth Endre legjobb barátja Mata János volt, akivel együtt dolgozott a levéltárban. Ugyanabba, a Karácsony Sándor-féle társaságba tartozott

Gellért Sándor, a Mikoláról Debrecenbe szökött költő, egyetemi hallgató, aki egy pár évig nevezetes alakja volt a város szellemi életének. Aztán behívták katonának, s frontról már az ismét Romániához tartozó Mikolára, illetve Szatmárnémetibe tért vissza. Útlevelet Magyarországra egészen az 1980-as évekig nem kapott, holott debreceni kötődését haláláig megőrizte. Neki szól a *Nyugtalan üzenet* c. episztola, a barát aggodalmas kérdéseivel.

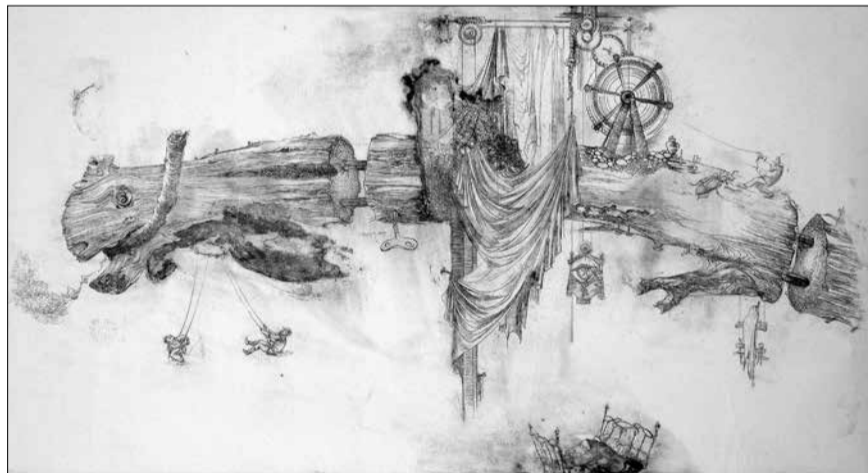
*Gellért Sanyi, mit csinálsz?
hol jársz, régi útitárs?
Nincs felöled semmi hír.
felejtse el, aki bír.*

Az emlékkersek, omázsok a dedikációkkal kiegészítve jól tájékoztatnak bennünket Tóth Endre irodalmi orientációjáról, kapcsolatairól, csaknem teljes képet nyújtanak arról, hogy kikkel barátkozott, kikre tekintett megkülönböztetett figyelemmel. Pákozdy Ferencet különösen kedvelte, meg is írta, hogy őt tartja a legértékesebb, legeredetibb debreceni költőnek, holott Pákozdy az övéhez képest egy teljesen más verskultúra és nyelvstratégia képviselője volt. A beteg költőnek címezte *Barát a barátunk* c. felező hatosokban írt versét, amelyben rezignáltan konstatálja: „Jót alig részeltünk, / de rosbet böven. / Föl sem kelt a napunk, / s máris lemenőben.” A rimes baráti üzenetre a nagybetűs Pákozdy is verssel válaszolt, átvéve a formát: „- föl se kelt a napunk / s máris lemenőben - / te is lepedőben / én is lepedőben”.

Csaknem teljes képet említettem, hiszen irodalmi élményeinek, olvasmányainak repertoárját nem önthette maradéktalanul versformába. Olykor az alkalom, a véletlen váltotta ki a költőtársal összefüggő élményt vagy a hozzá intézett vallomást. Ilyen a *Sárkányölő Szent György* c. költemény, melyet Nagy László emlékének ajánlott, aki Szigligeten, az alkotóház egyik szobájának falára festette a lovas Szent Györgyöt. A festmény sajátos asszociációkat indít a költő fantáziájában, drámai légkörben epikus és reflexív mozzanatok váltakozó hullámain tér vissza a kezdő versszakhoz, és foglalja keretbe a versre terebélyesedett látomást. De a véletlen vezethette Áprily Lajos sírjához is, akit szépszavúnak nevez, jól tudván, hogy sírját a szülőföld helyett a „visegrádi erdőkoszorú” öleli körül (*Áprily sírja*). A szűkebb hazától való elszakítottág érzelmi veszteségét némileg kompenzálja, hogy a harmónia mestere a természet ölben nyugszik, így a három négyesoros is harmóniát áraszt.

Németh László Gulyás Pált nevezte a legdebrecenibb költőnek, de ez cím Tóth Endrét is megilleti. Tudatosan alakította ki ő is Debrecen-szemléletét, a városhoz való viszonyát. A programos regionalizmusnak, pláne a provincializmusnak nem volt híve, s mítoszt sem szőtt Debrecen köré, mint Gulyás Pál. Ám a szellem embe- renek létküzdemei is konkrét térben zajlanak, az alkotó ember is akarva-akaratlanul kölcsönhatásba kerül környezetével, szembesül hagyományával, s megpróbálja magát elhelyezni benne. Költőnk az ultrakonzervatív cívis mentalitással, közömbösséggel nem, de a város kulturális szerepével, irodalmi hagyományával azonosult, s amennyire tőle tellett, tudatosította, mentette az értékeket versben és prózában egyaránt. Ilyen értékmentésnek számít két érdemes költeménye. Egy sétat tesz a Darabos utcán, valószínűleg az ország irodalmi emlékekben leggazdagabb utcáján, s képzeletében megelevenedik Csokonai, Ady Endre, Tóth Árpád, Móríc Zsigmond szellemalakja, azoké, kik valaha ott laktak, vagy mindennap arra jártak (*Árnyak a Darabos utcán*). A *Költők sorsa Debrecenben* pedig mintegy summája az ő irodalmi szívügyeinek, személyes érintettségének, de a szubjektív vonzódást ezúttal is igazolja az idő.

Költészetéből most az irodalmi tematikát vettem górcső alá, ez csupán egy szelete tíz kötetben realizálódott munkásságának, de talán. alkalmas arra, hogy bepillantást kapjunk lírai műhelybe. Nem említettem képzőművészeti és zenei tárgyú verseit és nem foglalkozom prózai írásaival sem, jóllehet évtizedeken át írta kisebb-nagyobb recenzióit, s kiadott egy *Kortársaink, barátaink* c. könyvecskét, amelyben 12 debreceni művészszemélyiség portréját rajzolta meg. Ahogy Bényei József írta méltatásában, nem új filológiai adalékokkal szolgált, hanem megvilágított 12 arcot a líra sugarával, ezzel felfedett valamit Árkádia rejtett arcából. Ezt szolgálták irodalmi tárgyú költeményei is!

Ószabó István versei

Csillagok-lakta falum...

*Csillagok-lakta falum a nyári égboltképen.
Nincs tél ott. Nincs zúzomara
az ablakok üvegén sem.
Az égbolt közepén alszik most éppen
az lkerek-csillagképe -- két testvérem.*

*Nincs más ábrázata, az égi éjben
úgy vannak, mint a földi létben.
A családi otthon szentélyében
-- mint családfo a legdrágábbak körében --
az Úr, egyedül ő van ébren.*

Azt hiszem, lát anyám

*Azt hiszem, lát anyám.
Azt hiszem, lát anyám.
Csodaszarvas fiát.
Ó, bárcsak látna!
Elmúlik a világ.
Végpontjáig ért el
szarvam minden ága.*

*Szarvas fia anyjának --
anyjának szaván szól.
Anyám. Édesanyám.
Hullnak agancsaim.
Érző izeiknél leválnak
emberkoponyámról.*

Kölykezik bánatomra

*Kölykezik bánatomra. --
Létem végén
alkonyat-vörös
csüngő has az ég:
a Föld pokla.*

*A Halál hajnalhasadásán
kipotyán, lábra
áll reszketve
csillagok közt fekete bárány.*

*Nyákos lepedékét
az anyja megette.
S elbitangol szörén-lábán.*

Dusa Lajos versei

Ősök ősze

*Gyere csak, gyere friss utódom!
Úgy ahogy kell, úgy csapjunk össze.
Néznek-néznek a karcsú ünök,
néznek párálló tehének.
Szép szemükben már nem én vagyok,
jobb lesz, ha el is megyek innen...*

Te győztél, meg a vén idő.

*De a távoli kék hegyek
mind ismeretlen, szép ünök.
Ily vénen kell meglátnom őket,
kik pedig eleitől fogva...*

*Nagy-öklelön hozzájuk megyek,
ama kék, messzi tehénekhez,
s út közben legyen a segítóm
a Villámlás és Dörrenés,
az Örök Vadász irlalma is...*

Az ősök ősze bög belölem.

Öregek

*Ha menni kell, jó volna még maradni,
elüldögelni még egy kicsikét,
beszélgetni, s hallgatni erről-arról;*

*a döntő pillanatot halogatni,
mely eldöntetett már oly réges-rég,
de most mégis oly jó volna maradni;*

*hogy együtt legyen még a volt, s a van,
hogy műljon is, maradjon is, ami
múlándó és mégis múlhatatlan...*

*És tarison tovább még a lehetetlen,
úgy, mint majd a fölrobbanó Napban,
ha nem tartható többé sehogy egyben.*

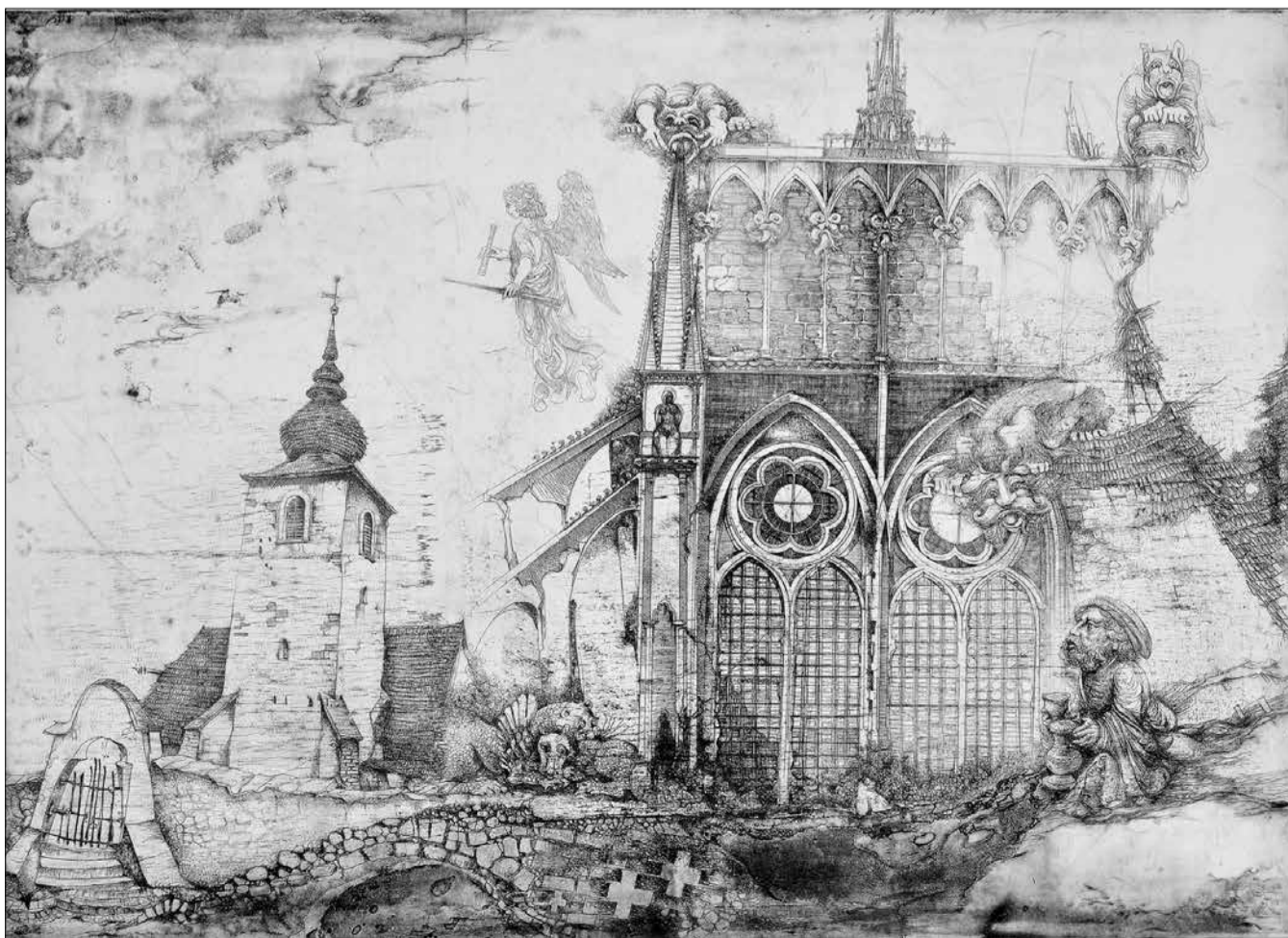
A korbely nagykabátja

*Hová tűnik el ékességem,
nagy szeszfelszívó képességem,
midőn tág kedvem határában
– abban a lebegő kabátban –
bárki megfogózatott bátran?*

*Valaha szerettek a nők is,
kis pisztolyom, ha vakot lött is:
úgysem a tett volt ott a lényeg,
hanem a lelkes szenvedélyek,
csak a kiáltás: – Élek, élek!*

*Mint alvó vulkánban a magma –
most berokadok önmagamba.
Vénülök, mint egy nagy, rideg hegy,
– a petárdák előregednek –,
s minden csak fázik, minden reszket.*

*Az, ami csak volt – már mit árthat?
Beállok én is legendának,
csöndesen elülök már bárhol:
minden közeli nagyon távol.
Ki sem látzom a nagykabátból.*

KAMIKAZE, AZ ISTENI VIHAR

Exkluzív riport egy öngyilkos repülőőről

Doma-Mikó István

„1945. augusztus 13-án, két nappal a háború vége előtt a Kisarazu Légítámaszpontból egy öngyilkos egység indult bevetésre. Elöljáróm, Nisimori Josiomi őrmester így szólt hozzám: „Kawano, most meghalok. A te egyenruhád tisztább. Cseréld el velem, hogy méltó módon érjen a halál.” Fájó szívvel adtam át pilótaruhámat, amit három nappal későbbi bevetésemre, saját halálomra tartogattam. Sorra kerülésem előtti napon befejeződött a háború. Egyenruhám az okinavai tenger fenekén nyugszik helyettem, én pedig élek.”

1941-ben Japán lebombázta az amerikai Pearl Harbort, s ezzel reménytelen háborúba keveredett a nálánál huszonöt-ször nagyobb Amerikával, Angliával és szövetségeseikkel. Az 1942-es midway-i csatavesztés után helyzete kilátástalanná vált, és a *daibonei* (a vezérkar) kétségbeesett eszközökhöz folyamodott, hogy a háborúvesztést elkerülje.

Az öngyilkos támadások tervét Okamura Motoharu ezredes terjesztette Ónisi Takidzsiró altengernagy elé, aki később a „Kamikaze atyja” lett. A vezérkar jóváhagyta, hogy önként jelentkezők életüket áldozva, bombákkal megrakott repülőket, vitorlázókat, mini-tenger-alattjárókat és motorcsónakokat irányítsanak az ellenséges hajóknak.

A világ első élő bombája Szeki Jukio hadnagy, oktatópilóta lett. Szeki, aki fél éve házasságban volt, Ónisi altengernagy felkérésére rögtön igent mondott. Csoportja 1944. október 25-én a Fülöp Szigetekenél sikeres támadást hajtott végre egy amerikai hajóraj ellen. Az öt gépből négy sikeresen becsapódott, és hat hajóban tett kárt. Egy repülőgép anyahajót és egy csatahajót elsüllyesztettek, egy másik anyahajót tüzvész okoztak, és további három anyahajót megrongáltak.

A vezérkar az eredményen felbuzdulva létrehozta a „Tokkótai”-t, a Tokubecu Kógeki Tai (a Különleges Támadóalakulat rövidítése). A köztudatban mégis az első öngyilkos, Seki alakulatának neve, a Kamikaze maradt fenn. Jelentése, Isteni Vihar (célzás a tájfunra, amely a Japán feldúló mongol hajóhadat elpusztította).

A folyamatossá vált kamikaze-támadások az amerikai hajóflotta történelmének legnagyobb veszteségét okozták, amiért a japán haditengerészet 2.534 embert és 1.392 repülőt áldozott fel.

Kik voltak ezek a 18-23 év közötti, hamvas arcú fiatalok, akik önként dobták el életüket, hogy rozsdás gyakorlógépekben csak az oda-út benzinjével és 250-800 kg bombával az amerikai hajókra rárepülve szörnyethaljanak? Az ellenséget senki nem vádolhatja elfoglaltsággal a kamikazék javára. A téma elismert kutatója, Denis Warner, az amerikai UPI tokiói tudósítója szerint ép eszű, kétségtelenül bátor és elszánt férfiak voltak, akikben az életösztönt legyőzte hazaszeretet.

De hallgassuk meg a ritka túlélők egyikét, *Kawano Kicsi* navigátort! Az általa alapított kamikaze-gyűjtemény megcsodálásakor kérdezem őt:

Kawano úr, hogyan került Ön a Kamikaze Különleges támadóalakulathoz?

1942. május elsején a tucsiurai haditengerészet önkéntese lettem. A Jokaren Repülő Szakiskolába jelentkeztem, ahol szigorú felvételi vizsgán kellett

„átmennünk”: a szédülési vizsgán a 10-15-ször megforgatott pilótaszékből kikelve egyenesen járni, a meredeken döntött padlón talpon maradni, de volt látószög-vizsga, sőt, írásbeli és szóbeli is. Az iskola eredetileg 3 éves volt, de a háborúra való tekintettel mi két év alatt végeztünk. 18 évesen a *kocsi* repülőterre kerültem segédoktatónak, majd fél év múlva Oitára a 148 fős Mitate századhoz, mint navigátor. Kétszemélyes Rjúszei vadászgépeken szolgáltunk, ami akkor a legmodernebb volt: 1825 lóerős, maximális sebessége 450 km/óra, és legnagyobb repülési hatótávolsága – tele tankkal – 2000 km. Csak ennek a gépnek volt döntött, kényelmes ülése. Összesen 110 volt belőle, ebből 80 a mi egységünkénél. (Később megdöbentem, hogy feláldozzuk őket.)

Hogyan értesült a Tokkótairól?

Szeki hadnagy öngyilkos bevetéséről a hadsereg propagandagépezete két nap késéssel valamennyiünket tájékoztatott. Követői akadtak, elindult az önkéntesek áradata. Japánban az elsőszülött fiút a széltől is óvják, így a második, vagy harmadik fiúk lettek kamikazék. Az önkéntes halálraítéltek elfogytával, 1945. július 25-én a vezérkar valamennyi repülő kamikazének nyilvánította, és a parancs kihirdetése napjától nálunk is kezdődtek az öngyilkos bevetések.

Mi volt első benyomása a hírre?

Hogy vesztésre állunk! Másokban élhetett az életbenmaradás reménye, de minket vágóhídra küldtek.

Miből állt a kamikaze-kiképzés?

Naponta gyakoroltuk az ellenséges hajóra való rárepülést. 2000 méter magasságból felpörgetett motorral „becéloztuk” az irányítótoronyt, de 200

méteren „kicsúsztunk” a zuhanásból, és vízszintbe hoztuk a gépet. Fejjel lefelé is tanultunk repülni. Ez gyakorlat-légi-harc során több társam életét megmentette, akiknek a „sarkában jártak”. Az amerikai vadászok később kaptak észbe, hogy a zuhanásból ki kéne siklani. Megesik, hogy két gép egy függőleges kört írva kergeti egymást. Ilyenkor az kerül lövő helyzetbe, aki előbb befejezi a kört. (Itt is előnybe kerültünk, mert mi fejjel lefelé is tanultunk lőni...)

Féltek-e a haláltól?

Közömbösesek voltunk. Állandóan a saját halálunkat gyakoroltuk, és minden nap elveszítettük néhány bevetésre küldött bajtársunkat. A 6-12 tagú rajokat az öngyilkos bevetések sorrendjében számolták. Én a 7. Mitate-rajba tartoztam. A mi bázisunkról napi két-három csoportot vetettek be. Egy csoport három gépből állott, s ez a mi kétszemélyes gépeinkkel napi 12-18 halottat jelentett. A háború végére a 145 fős századunkból 30 ember vészett oda, a Jokaren Repülőiskolai 1480 évfolyamtársamból pedig négyszázat áldoztak fel. Soha nem felejttem el, hogy Tanaka *Kiváló Pilóta* őrmestert '45. augusztus 9-én küldték halálba. Előző este a körlet oszlopába verdeste a fejét: „Kawano, ez fáj. Lehet, hogy a halál is fájni fog.” Másnap egy hadihajónak ütközve megdudta.

Volt-e valami a kiképzésükben, amitől elfeledkeztek a félelemről?

Nem volt agymosás, ha arra gondol. Kamikazének nem önként jelentkeztünk, de attól kezdve, hogy azzá lettünk, csak a parancs jó végrehajtásáért éltünk. A japánok testét-lelkét ősidők óta a „jamatodamashi” (japanságtudat) és a „bushido” (szamurájszellem) alakítja. Vesztéskor belenyugvással vesszük az öngyilkosságra szólító parancsot.

A kamikazéknak „beszámíthatatlan fanatikus” híruk van...

Mert két mérce létezik! Ha a győztes hatalmak oldalán állunk volna, ma hősök lennénk. Az öngyilkos pilótáknak két típusát láttam: az egyik hazaszeretettől és az ellenség iránti gyűlöletből mindenképpen el akart pusztulni. A másik élni akarása ellenére józan megfontolásból áldozta fel az életét.

Józan megfontolásból?

Igen! Az amerikai bombák naponta több ezer honfitársunk életét oltották ki. Egy repülőgép anyahajó megsemmisítése több tízezer japán életét mentette meg, amiért cserébe nekünk csak egy embert kellett feláldoznunk. Ha egy bombával telt vadászgép az anyahajónak ütközött, elsüllyesztette azt, vagy tüzvész okozott, esetleg úgy összeszaggatta a kifutópályáját, hogy onnan több gép fel nem szállhatott. Ha ugyanezt bombázással akarjuk elérni, bizonytalanabb eredményért több gépet és embert veszítünk. Nos, melyik a célszerűbb és humánusabb? Igen, az élettől nehéz önként megválni, de vannak különleges helyzetek, amikor erre kényszerülünk. Nálunk, japánoknál erősebb a hazaszeretet, mint az élni akarás.

Mit éreztek, akik megkapták a parancsot öngyilkos bevetésre?

Elsősorban megkönnyebbülést, hogy: *végre!* A parancsnokság reggelente kifüggesztette az egy-két nap múlva bevetésre kerülők nevét, de akadt, aki csak néhány órával előbb értesült az indulásról. Így járt például egy ötfős csoport. Július 25-én és augusztus 2-án engem is ilyen hirtelen rendelték be, de mire a rejtett hangárból a teherautóval oda szállítottuk a gépet – visszavonták a pa-

rancsot. Sokan hónapokig várták, hogy nevüket olvashassák a listán. A várakozás, a bizonytalanság kikezdi az embert. Fohászkodik, hogy minél előbb rá kerüljön a sor, és megváltásnak érzi, ha végre mehet.

Elbúcsúztak-e a családtól?

Más alakulatoknál megesett, nálunk nem volt szokás. Kevesen tehették meg, hogy a családot felkeressék. Egyébként is kínos találkozások voltak ezek, hiszen a küldetésünkről tilos volt beszélnünk. Általában csak levelet írtak. A halálra szánt ember átlép egy másik dimenzióba, és szinte mindegy neki, ami halála után e világban történik.

Hogyan zajlott le egy kamikaze-bevetés?

Reggelente a repülőter parancsnoka felsorakoztatta az állományt. Napiparancsban felolvasták a bevetésre kerülők nevét. Azok kiléptek, ittak egy pohár szakét, elénekelték a kamikaze indulót, azután beszálltak gépeikbe. Közben mosolyogtak, viccelődtek, mintha csak szórakozni mennének. A kamikazekkel felderítő gépek és kísérő vadászgépek szálltak együtt. Utóbbiak elvonták az amerikai gépek erejét a kamikazekról, és jelentést tettek a bevetések sikeréről. A háború vége felé azonban már szükségtelenné vált a statisztika. A gépek nyolcezer méter magasságban, több órással közelítették meg az ellenséges hajórajt. Aki elsőnek felfedezte, megbillgettette a gépe szárnyát. A kamikazek örömmujongásba törtek ki, és szabadba bocsátották zászlóikat meg a *hacsimakit*. Ez egy széles selyemszalagból készült homlokpánt, aminek két hosszú szárnyát hátul lobogtatja a szél. Elöl a japán napkorong díszíti, és egy jelmondat: *a császárért; a hazáért; a becsületért*.

A kamikazek a célponttól 80 kilométerre a gépet 20 fokos lejtéssel viszik az ellenséges hajóraj felé. Kétezer méter magasságban a dőlést hirtelen 45 fokra növelik, és teljes sebességbe hajszolják a motort. Aki az ellenséges zárótűzőn keresztül élve eléri az 5-600 m magasságot, ott 60 fokos zuhanással becélolja a repülőgép-anyahajót, a hajóba csapódik, és a gépben felhalmozott robbanóanyag megteszi a magáét! Az első manővertől számítva mindez nem több 60 másodpercnél. A pilóta folyamatosan lenyomva tartja a Morse-billentyűt, hosszú síphanggal jelezve a bázisnak a támadást. Az ügyelet a jel megszakadásából értesül a kamikaze haláláról. Lehet, hogy az ütközés csak tűzvész vagy rongálódást okoz, de a kamikazék egyiket se élük túl, testükezer darabra szakad!

Mi a legmeghatóbb emléke?

1945. augusztus 13-án, két nappal a háború vége előtt a Kisarazu Légítámaszpontból egy öngyilkos egység indult bevetésre. Elöljáróm, Nisimori Josiomi őrmester így szólt hozzám: „Kawano, most meghalok. A te egyenruhád tiszt-

tább. Cseréld el velem, hogy méltó módon érjen a halál.” Fájó szívvel adtam át pilótaruhámat, amit három nappal későbbi bevetésemre, saját halálomra tartogattam. Sorra kerülésem előtti napon befejeződött a háború. Egyenruhám az okinavai tenger fenekén nyugszik helyettem, én pedig élek. Isten életben hagyott, hogy ápoljam halott bajtársaim emlékét, és beszéljek róluk az utókornak.

Azt már tudjuk, ki volt az első kamikaze. De kik voltak a legutolsók?

Ma is kísértenek az utolsó nap emlékei. A császár augusztus 15.-én délben hirdette ki a háború végét, ám délelőtt még voltak bevetések. A repülőgépgyárban akkor már az iskolásokat is befogták, és gyakran megesett, hogy motorhibával vissza kellett fordulni. Ezen a napon három kétszemélyes gép fordult vissza. Kettő a legközelebbi légibázison kényszerleszállást hajtott végre, a harmadik a tengerbe zuhant. Személyzetének egyik tagját a halászok kimentették, a másik meghalt. És egy fájó emlék: barátom, Nakaucsi Szatoru első osztályú pilóta őrmester 11 órakor indult bevetésre. Egy órával később küldték neki a visszatérésre felszólító rádiójelet, de rá sem hederített. Az ő halála már békeidőben történt. 21 éves volt.

Az Ötödik Légitámaszpont parancsnoka, Ugaki Matome altengernagy minden bevetésen így búcsúztatta a halálba menőket: „Menjete, majd ha kell, jövök én is!” A főtisztekkkel együtt

ő is előre értesült a háborúvesztéséről, de nem akarta a szegényt megélni. Egyenruhájáról lefejtette a paszományt, hogy fogsága esetén ne okozzon örömet az amerikaiaknak, aztán beszállt Nakacuró Tacuó pilóta hadnagy kétszemélyes kamikaze gépébe. A navigátor, Endó törzsőrmester megtudta, hogy ez az utolsó bevetés, és nem akarta átadni a helyét. Végül az altengernagy az ő térdére ült, úgy indultak el hármában. Nem támadni, meghalni mentek. Indulásának hírére a többiek kérelték a parancsnokot, hogy vele mehessenek. Így esett, hogy az utolsó délelőttön 23 fő ment a halálba.

Mikor döbbsz rá, hogy Japán elveszíti a háborút?

1945. április elején elkezdődött Tokió bombázása. Ekkor már üzemanyaghiány miatt csak kevés vadászgépünk szállt fel. Bunkerunkból láttuk, hogy egy kilótt amerikai gép pilótája kaptulálva ejtőernyővel a tengerbe ereszkedik. Nekünk munícióhiány miatt szigorú parancs írta elő a lőszerhasználatot. Egyszeren lövés nélkül kellett végignéznünk, hogy a többiek hidroplánnal kimentik az amerikaiakat. Nálunk nem ért ennyit egy emberélet.

Mit érzett, amikor a háború befejezéséről értesült?

Hogy én vagyok a legszerencsétlenebb a világon! Hiába tanultam és igyekeztem becsülettel helytállni. Bennünket hősként búcsúztattak az állomáson,

ahol megjelent a falu apraja-nagyja. Zenéltek, sírva köszönték, hogy életünket adjuk értük. Most pedig nézzek a szemükbe, hogy “a többiek hősi halált haltak, én pedig visszajöttem, élek, egészséges vagyok, és elvesztettük a háborút”. Kétségbeesésükben sokan öngyilkosok lettek. Őnisi altengernagy, a “kamikaze atyja” önvádtól mardosva harakirit követett el. Rövidkardjával felvágta a hasát, és tizenkét órahosszas haldoklása alatt megtiltotta, hogy az orvos enyhítsen fájdalmán.

Leleke mélyére hatolt-e a háborúvesztés?

Hetekig úgy jártunk, mint a holdkörösök, de azért volt valami tartásunk. Aztán egy este a kihalt, agyonbombázott utcán láttam egy japán lányt egy jenki katonával összébujva sétálni. A lány az amerikai vállát ölelte. Mi ezeknek a nőknek a becsülete védelmében hullattuk a vérünket a fronton. Legyőzve, megalázva, elárulva éreztem magamat.

Mi történt Önnel a háború után?

A kapituláció utáni másfél hónap alatt minden hadieszközünket átadtuk az amerikaiaknak, és hazatértünk. Én 19 évesen a szüleim házába tértem vissza. Mi, a három fiútestvér sértetlenül megmaradtunk, de a két nővéreim elvesztették a férjeiket. A városokban éhség fogadott, mindféltével keverték az életet adó rizst, csak vidéken volt elviselhetőbb az élet. Először földműveléssel foglalkoztam, majd a helyi

rendőrség civil rádiósa lettem, azután bálnavadász-hajógyárba kerültem. 28 éves koromban megházasodtam. Két fiam és egy lányom született, és most már van hat unokám. Három éve mentem nyugdíjba saját ingatlanközvetítő hivatalomból.

Mi a véleménye a mostani repülőgépekről?

Ó, ezek már mesebeli csodaszerkentyűk tele automatikával! A mi időnkben a repülés a pilóta és a navigátor ügyességén múltott. Én a pilótatető alól kitartott műszerekkel navigálva mértem a szél sebességét meg a gép irányát. Ma már mindent computer irányít.

Mikor ült utoljára repülőn, és milyen érzés volt?

Pár hónapja küldöttséggel Tokióba utaztam. Nosztalgikus érzés volt, csak hiányoltam, hogy a pilóta kétezer méterről nem mutat be néhány zuhanórepülést. El se tudja képzelni, milyen nagyszerű! Persze, csak ha kétszáz méter magasságban ebből vízszintbe hozza a gépet...

Más-e az élete annak, aki valaha is kamikaze volt?

Persze. Más a mentalitásunk. Jobbak az idegeink, és az élet-halál kérdéshez viszonyítva a mindennapi gondok jelentéktelennek tűnnek. Az emberi kapcsolatokban más az értékmérőnk. A lelkek mélyére látunk. Gyakran már az első találkozásnál tudom, kivel állok szemben.

Volt-e értelme a bajtársai halálának?

Nem szükséges, hogy a második világháború borzalmaikat ecseteljem. 3 millió 100 ezer japán – s ebből félmillió civil – pusztulását okozta. A japánok elszántsága – s ennek csak egyike volt a kamikazék bevetése – rádöbbsentette az amerikai hadvezetést, hogy – hacsak nem akar a népirtás bűnébe esni – országunkat máshogyan kell kezelnie, mint a többi vesztest. A japán önértzet és büszkeség figyelembevételével meghagyták a császárság intézményét, és a győztes-vesztes viszonyt is mindinkább szövetséges kapcsolatra változtatták. Tönkrement országunk talpra állt, és megteremtette a világ legerősebb gazdaságát. Mai jólétünk a fiatal kamikazék önfeláldozásának is érdeme.

Végso tanulságként mit üzen a ma fiatal-

jának?

Önálló legyen, és ne a társadalom fogyasztója, vagy bábja. Használja az eszét, s a világról csak saját szeme után döntsön. A jót és rosszat határozottan válassza el. Becsülje az élet értékeit. Másokkal békében éljen. Fogjon össze más országok fiataljaival, hogy a XXI. század a béke évszázada legyen a világon!

Van-e álma, célja?

74 éves vagyok. Ezt a 11 éve megnyitott gyűjteményt szeretném tovább bővíteni, és a kamikazek valós történetét megismertetni.

Epilógus:

A beszélgetést 2008 januárjában folytattam Kawano Kiichivel.

Őrzi a talizmánt? – kérdezte először. Barátságunk elmélyültében ugyanis rám tesztálta legkedvesebb tárgyát, amely a háborúban megővta az életét. A gyufásdoboznyi, elsárgult papírba csomagolt titkos ábrák és feliratok állítólag híres samurájok életét mentették meg reménytelen helyzetben. És nem mellesleg, eddig szerénységemét is.

A veterán kamikaze még ma, 82 évesen is fáradhatatlan energiával igazgatja kamikaze-múzeumát, és okítja a fiatal látogatókat:

„Nevezhetjük-e békésnek hazánkat, ha évente több mint 30 ezer erőszakos bűncselekmény történik? A fiatalok passzívak. Azt hiszik, az ország békéjét biztosítja az alkotmány, külső támadástól pedig megvédi az amerikai hadsereg. Alapvető követelménynek tartom, hogy egy független ország képes legyen az önvédelemre. Heiwa-boke! (Japán szójáték: béke-bambaság.)

Én fiatalon kész voltam életemet áldozni a hazáért. Hová tűntek mára ezek a nemes érzések? Halott bajtársaim felháborodnának a mai társadalmunk láttán. Több mint 60 évvel ezelőtt a háborúvesztéssel az amerikai főhadiszállás ránk erőltetett egy ország-gyengítő alkotmányt. Ezzel okozta a legnagyobb kárt Japánnak. Az embereket vissza kellene vezetni a normális yamatodamashi-ra (japánságtudatra), és visszaállítani egy független országhoz méltó alkotmányt. Nem halhatok meg nyugodtan, amíg ez meg nem történik.”

Emlékező emlékeztetés

Ozsváth Sándor

2004. december 5-e a magyar történelemnek Világosnál is sötétebb dátuma, immár kitorolhatetlenül!

Akkor, 1849-ben önként adtuk fel, de külső kényszerre, hatalmas muszkafenygetettség közepette, s ugyanúgy Majténynál is, még 1711-ben, ott és akkor reménytelen külpolitikai konstellációban, elviselhetetlen túlerővel szemben.

Tíz évvel ezelőtt azonban – éppen advent idején! – egy újdonsült európai uniós ország, a szuverén Magyar Köztársaság polgárai szavaztak nemmel, minden kényszer nélkül, békeidőben, megtagadva a sorsközösséget, a nemzet spirituális egységét jelképező állampolgárságot határon túla szakadt testvéreitől. Még csak török áfiumra, Habsburg-önkényre vagy muszkaveszélyre sem hivatkozhattunk! Aznap a hasával szavazott az ország, felülve egy sunyi politikai szólamnak: jön majd a 23 millió román, s elveszi előlünk a munkát meg eleszi kenyerünket! Ugyanakkor az ülepével is szavazott egy terjedelmes lakosságrész, mely otthon ült, vagy kocsmában-kávéházban mérlegelt a köztvé mellett, hogy elmenjen-e voksolni. Felhajtotta a felest vagy a sört, s maradt, mint Arad.

Felelős ezért a magyar politika valamennyi színárnyalata – az acsargó demagógától a langyos fontolgatóig. S különösen felelős a magát magyarnak mondó, akkori politikai elit, mely a közelmúlt történetében végre egyszer nagyvonalú lehetett volna!

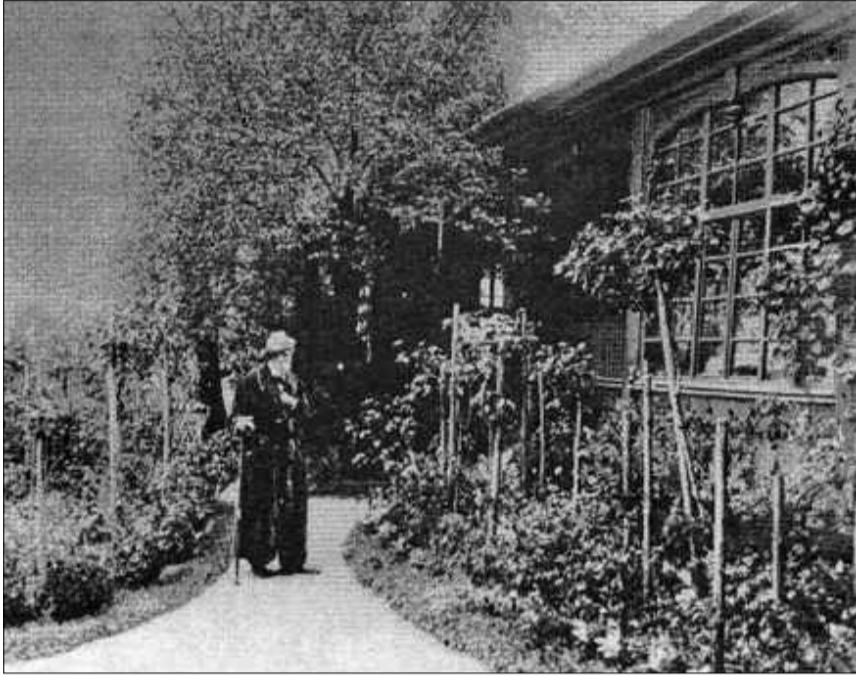
Nem tette, álságosan áthárította a döntést egy végzetesen megosztott, megtévesztett és megvezetett, tartás nélküli „országakosságra”. Ugyanakkor, mikor a szerb országgyűlés közfelkiáltással, a horvát parlament pedig 100%-os igen szavazattal adta meg az állampolgárságot minden magát szerbnek vagy horvátnak vallónak, éljen az bárhol is a világban. Ugyanezt megtette az azóta ugyancsak unióssá lett Románia és Szlovákia is.

A két lélekemelő októberi ünnepre most december 5-e jön, a szegény napja. Szégyelljük is, mindörökre!

A MAGYAR TÁJ JÓKAI ÍRÁSAIBAN

Jónás Ágnes

1904. május 5-én Magyarország döbbenetesen fogadta a hírt: meghalt Jókai Mór. Életének nyolcvanadik évében hunyt el, s búcsúzóul ennyit mondott: „Aludni akarok”. Valami megfoghatatlan jóssággal, tehetséggel, optimizmussal és egy polihisztorral lettünk szegényebbek.

Én, e sorok írója, most arra a Jókai Móra emlékezem, akiben megvolt az a képesség, hogy olvasók ezreit kalauzolja el színekkel átszőtt, virágokkal, titkokat rejtő fákkal, folyamokkal telehintett világába. Megnyitotta kapuit a XIX század előtt az esztétikum felé.

Arra a Jókaira emlékezem, aki töretlenül hitt abban, hogy kora Magyarországa és az emberi lény egy minden bűne ellenére javítható, jobbra faragható, túlélő típusú „alapanyag”.

Munkámat tanulmányoknak szántam, hiszen önálló kutatás, s számos helyen bukkannak fel benne irodalmi szakki-fejezések is. Mégsem teljesen tudományos hangvételű tanulmány ez, ugyanis a köznyelvi stílusba szépirodalmi stílust is kevertem, amely alapján szép-irodalmi prózához volna sorolható.

Jókai Mórról írni meglehetősen nagy és nehéz feladat. Aki általános iskolában, középiskolában tanult róla, megelégedett azzal a néhány tanórával, azokkal az általános életrajzi adatokkal, no meg egy, netán kettő kötelező Jókai-olvasmánnyal, amelyet a rohamléptékű tanrend előírt. Hivatásnak érzem: felvilágosítani az embereket arról, hogy a Jókai-életmű sokkal több időt és figyelmet igényel az előbb említetté.

Meg szeretném mutatni, kicsoda Jókai Mór, mert jóval több annál, minthogy néhány évszámmal, egyéb földrajzi adattal intézzük el e látszólag egyszerűnek tűnő kérdést.

Kicsoda tehát az a Jókai Mór, akiről még a Merkúr bolygó egyik kráterét is elnevezték?

Az írónak külön dossziét szenteltem, amelyet tanulmányokkal, kritikákkal, internetről lekeresett cikkekkal töltöttem meg. Újra és újra elővettem ezeket, kiteríttem a padlóra. Olyan volt ez, mint egy kirakójáték. Egyes mozaikok kapcsán kérdések vetődtek fel bennem, melyre válaszokat akartam adni. Az információhalmazból lassan megpróbáltam összeállítani annak a Jókainak a képét, aki kutatásaim során oly sok

örömet adott nekem, oly sok új oldalát hagyta megmutatni. Amikor elhatároztam, hogy írok róla, úgy éreztem, tisztelegni kívánok előtte.

A következő kérdések foglalkoztattak leginkább: vajon milyen megállapítások tehetők akkor, ha Jókait és a magyar tájat egyazon lapon kezdjük említeni? Valóban csupán író és politikus volt ő? Idővel világossá vált számomra, hogy jóval több ő, mint az említett két „címké”. Ezt kívántam bebizonyítani. Mindehhez tájleírásai tökéletes alapot szolgáltatottak. Ezeket keresztül voltam képes bebizonyítani, – remélem sikerült – hogy egy jóval összetettebb emberrel állunk szemben: íróval, politikussal. A geológia, a csillagászat, a botanika, a természettudományok és az emberi psziché ismerőjével.

Ember a természetben

A Rév-Komáromban született, Gróf Benyovszky Móric tiszteletére Móricz névre keresztelt író magánemberként is leginkább a természet társaságában érezte jól magát. Gyermekkorában szívesen hallgatta apja, Ásvay Jókay József csillagokról szóló meséit, felnőtként pedig különösen balatonfüredi nyaralója kertjében szeretett foglalatkoskodni. Szíve és elméje nyugalomra lelt kedvenc fái és virágai között.

Olyan ember volt ő, akire joggal mondhatjuk, hogy együtt élt a természettel. Jóllehet, napjainak nagy részét íróasztalnál töltötte, szabadidejében szívesen hódolt kertészeti kísérleteinek. Bárhol is lakott élete során, leginkább a fákkal, bokrokkal benőtt területeket érezte leginkább otthonának. A város zajától elvonultan panteista meggyőződéssel élte mindennapjait. A számos regény írója idővel rátalált saját kis Senki-szigetere, ahol kedvére társaloghatott szeretett növényeivel. 1853-ban vásárolta meg *Az egy magyar nábob* tiszteletdíjából a Svábhegyen lévő 2,5 hold földet a rajta lévő házikóval. Az évek során pompázatos kertet varázsolt ide, ő maga művelte birtokát, szőlőt telepített, teheneket tartott és rózsát nemesített. Szeretett Dunájának és a hegyeknek látványával ébredhetett itt, esténként pedig saját természetű siller borát ízlelte.

A Költő utca 21. szám alatt elterülő svábhegyi Jókai-kert manapság természetvédelmi és műemlékvédelmi terület, de itt működik többek között a *Madártani Egyesület* is. A kertben sétálgatva bizony még ma is megcsodálhatjuk azokat az ősfákat, amelyeket maga az író ültetett és gondozott.

Felmerül a kérdés: vajon milyen hatással volt Jókai munkásságára a magyar természet közvetlen közelében eltöltött idő?

Erre a kérdésre ő maga felelt a legtalálóbban:

„És mostan, legvégül, hadd szóljak rólatok, leghívebb munkatársaim, segítőttem, gyámoltótom: édes szép zöld fáim! akiket ültettem, magjáról neveltem, újva idomítottam: égnek emelkedő földi társak. Ti tudjátok, mennyit suttoztatok nekem? mennyi gondolatot hullattatok alá virágaitokkal? hányszor kerestem nálatok eszmét, felüldülést? mennyi álmat, ábrándot árnyékolatok be? egész világ üldözése ellen hogy rejtettetek el? szívnek nehéz háborgásait hogy csendesítettétek el? Ha egyszer valaki idejön, azt kérdezi, miért tudtam többet dolgozni nyáron, mint télen, mondjátok el neki, hogy ti is ott voltatok akkor. A szabad természet volt az én sokatírásomnak legfőbb, legmélyebb titka.” (Blogfeed 2012)

Egyike ez a legszebb köszönetnyilvánításoknak, melyben Jókai a természet iránt érzett mérhetetlen tiszteletét olvashatjuk. Műveiben is – mint azt a következő fejezetekben látni fogjuk – kitüntetett szerepet tulajdonít a tájnak, s képződményeinek. Számára a természet több volt pusztá díszítő-elemnél. Társa volt a bajban, műzsája és megihletője volt írói pályafutásának végéig. Erő, amely kihúzta őt csüggedtségéből. Romantikus érzékenységgel, metaforákkal és megszemélyesítésekkel vallja be a fenti néhány sorban, hogy termékeny írói pályafutását bizony jó-részt a természetnek köszönheti.

A magyar táj közvetítő szerepe

Jókai Mór őszintén hitt a magyar nemzet jobb jövőjében, a liberális elvekben, s abban, hogy a társadalmi feszültségek erős összefogással oldhatók meg. A márciusi ifjak egyikeként az egyetlen járható utat a független nemzeti-demokratikus Magyarország létrehozásában látta. Politikai mondanivalója írói munkásságában tükröződött, ugyanis regényeiben a XIX. századi magyar

történelem megidézése mellett hangot adott utópisztikus elképzeléseinek is (*Az arany ember*, *Fekete gyémántok*).

Az 1860'-as és 1870'-es évek után is töretlenül hitt a nemzet felemelkedésében. Meglehetősen sokat barangolt idegen tájakon, ahová különféle közlekedési eszközökkel jutott el. Idegen földeken szerzett tapasztalatairól politikusként is és irodalmárként is igyekezett jegyzeteket készíteni. Vajon mi volt eme jegyzetekkel a célja? Pusztán csak *asztalfiók-émléknek* szánta őket? Ennél azért jóval többről van szó.

Jókai Timár Mihályként kalandorkodva fedezi fel a tájak szépségeit, regényeiben pedig kiszíneve, miszticizálva tárja azokat az olvasó elé. Célja többek között, hogy rámutasson a táj természeti szépségeinek és a táj lakóinak kulturális értékeire.

Azontúl tehát, hogy az olvasó élvezze a Jókai-féle elbeszélői sodrást, fontos belátnunk, hogy Jókai tájleírásai valódi kultúrtörténeti értéket is rejtenek. Világlátott ember lévén saját úti tapasztalatait használta későbbi romantikus műveinek alapjául. Kiszínezte ezeket saját impresszionista csettjével, érzékeltetve az olvasóval, milyennek is *kellene lennie* az országnak. Hitének, hogy Magyarország újra színes, belső és külső viszályoktól mentes, felemelhető nemzet lehet, ilyen módon szerzett érvényt tollával. Politikai meggyőződésének, célkitűzésének az irodalomban talált tükröt, mely kitűnő – mai szóval élve – kommunikációs csatornának tűnt akkoriban.

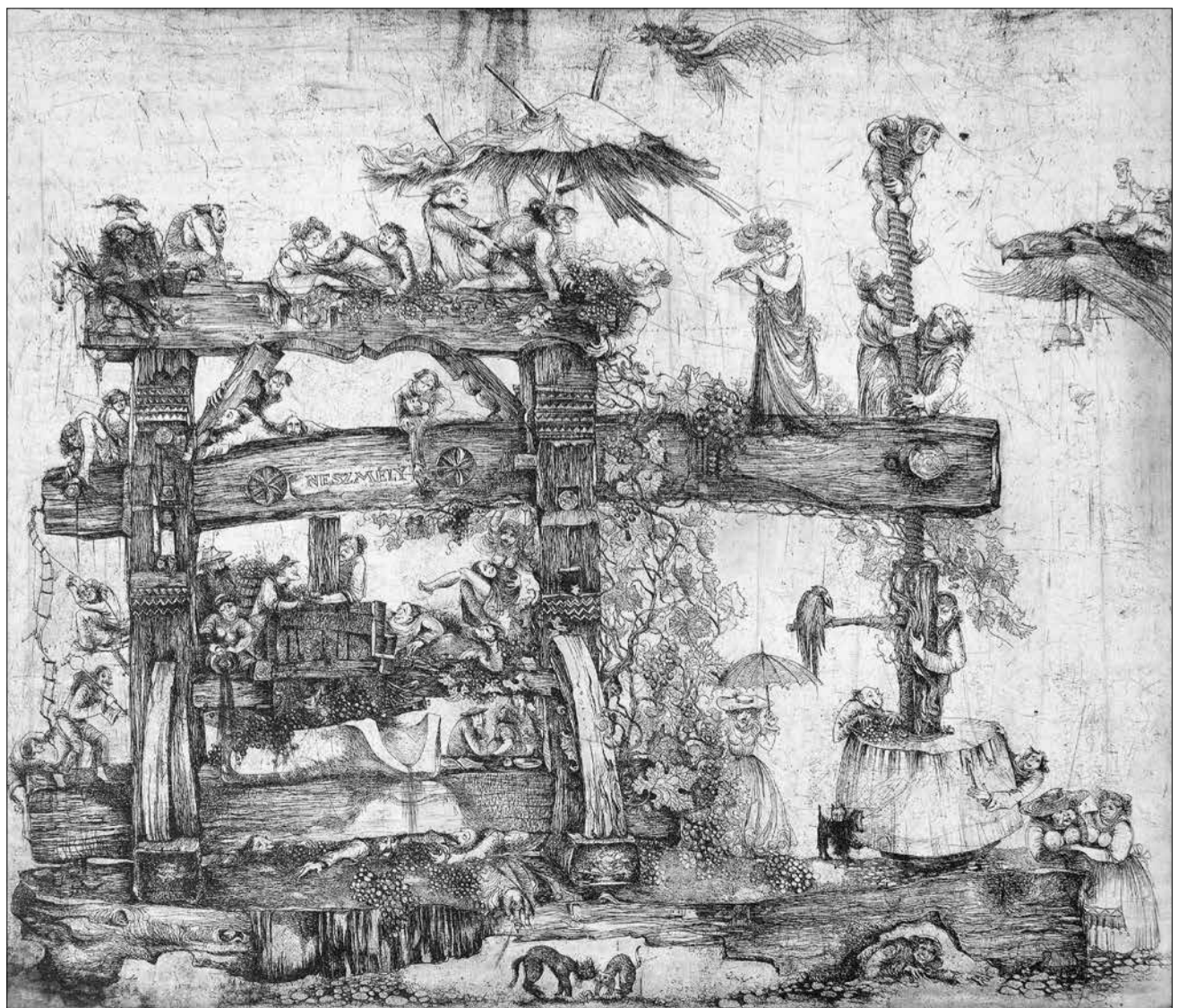
Papírra vetett természetképei tulajdonképpen mindig magasabb, misztikus, idealisztikus szintre emelt élményképek leírásai. A tájat alkotó elemekre – legyen szó növény-és állatvilágról – az elevenség, a produktivitás és dinamizmus jellemző. Eme jelzők a bennük mozgó, barangoló, utazgató főhősökre és mellékszereplőkre is jól illenek. A természet komponensei pedig éppoly intenzíven vesznek részt az egyes cselekményekben, mint maguk a hősök.

Politikai mondanivaló

Miért nélkülözhetetlen a tájleírás a Jókai-regényekben? Meglátásom szerint a táj szerepeltetése nélküli Jókai-regények olyanok lennének, mint a rejtett mondanivaló nélküli cselekmény: színtelen, céltalan, eszmerendszer nélküli.

Az író ügyesen veszi rá értő olvasóközönségét arra, hogy a sorok között is képesek legyenek olvasni. Politikai meggyőződését, utópisztikus elképzeléseit a természet összetevői szimbolizálják. Politikai, filozófiai mondanivalót és érzelmeket közvetít, mi több, jellem-és személyiségváltozásokat hűen ábrázoló egységet teremt. Nem árt tehát szem előtt tartanunk: a táj nem csupán színező elem, hanem ennél több. Esztétikum növelésére szolgáló, többletmondanivalóval ellátott dekoratív szegmens. „A természet és az élet pozitív, boldogító, fölemelő, nagyban és kicsinyben megnyilvánuló csodálatos erő ebben az írói világban, termékeny, kifogyhatatlan...körvonalai a kozmosz felé tágulhatnak ki”. (Barta 1975:272)

Észrevételeim és hermeneutikám szerint a természet és a hősök között a közvetkező analógia húzódik: a regényhősökben minden potenciál megvan ahhoz, hogy világot építsenek maguk körül, fejlődjenek, és a „*kozmosz felé*” tágulhassanak, ugyanakkor csakúgy mint a táj és az azt alakító természeti tényezők, képesek világot lerombolni, földrengésekhez, viharokhoz hasonló elemi erővel eldönteni saját sorsukat és másokét. Jól tudjuk, mennyire szembeütő a Jókai művekben felvonultatott szereplők „*csak jó, csak rossz tulajdonsága*”. A XIX. századi Magyarország előtt is ott volt a választás lehetősége: a jó avagy a kevésbé jó útra lép. Úgy vélem, hogy a fentiek alapján ez a végetlenség a tájakra és a természet „viselkedésére” is jellemző. Vegyük példának a negatív tulajdonságokkal rendelkező Krisztyán Tódor természeti párját, a rianást. Krisztyán Tódor rossz, ennek megfelelően a természettől is rosszat várhat.

„A titkos zing-zöngés egyre hangosabb lesz, a tündérek ott a víz alatt már tele marokkal ragadnak hárfáik húrjaiba, és pattanások kezdenek hangzani, mik folyvást emelkedő erővel a lövések hangjáng fokozódnak; és minden pattanásnál, minden durranásnál egy-egy csillámló repedés támad az eddig üveg módra át-látszó jég tömegében;...” (Magyar Elektronikus Könyvtár 2012)

Sem az író által ábrázolt vidék, sem pedig a szereplők nem nevezhetőek statikusnak, semlegesnek. Egyik arcuk a barátságos, szimbiózisra képes, nyugalmat és háborítatlanságot hordozó jó, másik pedig a felingerelt, felbőszült, pusztító ellenség sminkje mögé bújó rossz. A pozitív hősök egy magasabb rendű természet részei. Attitűdjük, eszméik, érzelmeik, moráljuk pedig szintén egyfajta magasabbrendűséget, emelkedett életfilozófiát hirdet.

3. Statikusság és dinamizmus

A tér, a teret alkotó tájak, vidékek alig ha figyelhetőek meg nyugalmi, statikus állapotukban. Éppúgy változnak, ahogyan a szereplők lelkivilága, mi több, közvetítik azok pillanatnyi állapotát, vívódásait, boldog perceit. Tele vannak meglepetéssel, kockázattal, csapdával, veszéllyel. Pontosán annyi lélekállapotot festenek le, amennyit hősei az utazásaik során megélnék. Olyannyira összetett jelenségek, mint az emberi személyiség, jellem és psziché. „Nincs érdektelen, szürke, szintelen Jókai-hős. Így nincsenek érdektelen, szürkének leírt, statikus tájak sem.” (Barta 1975:275)

4. Olvasó és narrátor viszonya

Az arany emberben, és az Úti levelekben az élővilágot, a komplex tájat a narrátor szemével láthatjuk mi olvasók. Akarva-akaratlanul is elkap minket a narráció szuggesztív sodrása. Részei és megfigyelői leszünk mindannak, amelyről a történet mesélője beszámol. Az olvasóra tehát hat a narrátor által közvetített pillanatnyi benyomás, a színes választékos szókinccs és elbeszélői hangnem. Modern kifejezéssel élve *flash*-eket élünk át, melyek egy elképzelt, elbeszélte világ apró impresszióival egyenlőek. A narrátor szemével történő tájbéli kalandozás számomra egy tárlatvezetésre is roppantul hasonlít. Ahogyan a múzeumba belépve idegen nyelvi fordítókészüléket kapunk fülünkre, úgy kapunk a képzeletbeli kalandozás előtt egy Jókai-szemüveget. A kapott részletes információ alapján egészen közel férközhetünk a terekhez, természethez, flóra –és fauna szegmenssekhez. A regények tájleírásainak olvasása közben nyújtja ki felénk kezét a narrátor, azzal a céllal, hogy együtt, egyazon szempáron keresztül láthassuk a tájat. Jókai mindig művészen többet lát bele a tárgyakba, természeti jelenségekbe, a táj alkotóelemeibe, mint amilyenek valódi „csupaszágukban”. Egy hipnotizőr profizmusával vezet a befogadót addig még sosem látott tájakra.

5. Utak és jegyzetek

Jókaiban erősen élt a vágy, hogy korának Magyarországot megismertesse olvasóival. Nem csupán az országot, s a benne tevékenykedő embereket, hanem a magyar tájat is. Egyes források szerint Jókai szokásává vált, hogy a legapróbb, számára fontosnak ítélt eseményt és történetet késlekedés nélkül lejegyezze. Ehhez adta hozzá később a megfelelően kiszínezett, cselekmény mondanivalójához illő tájat, hogy így alkosson komplex egységet regényeiben. „Olyan mint egy gyerek. Aki átél, megtapasztal valamit, majd lelkesen tudósítja, felerősíti az átélt élményt... „A gyermek játékának ez a lelki technikája.” (Szerb 1934:329)

„Kárpátoktól az Al-Dunáig, Törökországtól Észak. Amerikáig terjed a Jókai-regények földrajzi topográfija” (Fábri 1990:172)

Önéletírásából és vallomásaiból kiderül, hogy ő maga meglehetősen sokat utazott. Ez az utazói attitűd hajtotta őt, hogy bebarangolja Magyarországot. Ellátogat többek között Enyedre, Tordára, Gyulafehérvárra, Marosvásárhelyre. Jár Korondon, Székelyudvarhelyen is. Utazásainak egyik kiemelt élménye, amikor megismerkedik Erdély közeli és távoli történelmi múltjával. E tájélmények összhangban állnak a tájon élő népek erkölcsi tisztaságával, szorgalmával, lelki kiegyensúlyozottságával. Minderől az *Útleírások*ban számol be. A tájat egy minden érzékszervet megmozgató különlegességként festi le, különösen igaz ez a Szent Anna- tó környékére. „Világa annyira az egzotikum világa, hogy a nem egzotikus tájak is azzá változnak, amikor az ő képzelete suban rajtuk keresztül.” (Szerb 1934:329) Aprólékosan, érzelmektől fűtve, vizitündérek titokzatos országaként jegyzi le a tó környezetét is, különös gondot fordítva annak növény-és állatvilágára a tücsköktől a gyöngyviráig. A kirándulások alkalmával lejegyzett úti tudósítások tulajdonképpen szépirodalmi alkotásá formált impressziók. Hozzá hasonlóan regényhősei is szüntelenül úton vannak, bejárják a *Kárpátokat*, a puszták és mocsarak vidékeit és természetesen a *Duna-szigetet* is. (Az arany ember, Kárpáthy Zoltán, A köszívű ember fia). Az alkotó tehát nem köti röghöz szereplőt. Hagyja, hadd barangolják be a világot, hadd szálljanak önmaguk világába. Személy szerint képtelen vagyok a Jókai-hősök zarándok jellegű, önvizsgálati témája kapcsán elhessegetni két ide kívánczó intertextust: a Coelho-regényeket (*Az alkímista*) és Tolvaly Ferenc *El camino – az út* regényét.

Toposzok

A toposz egy fajta irodalmi vándortéma, vagy gyakran visszatérő motívum, mely újból és újból azonos (hasonló) értelemben jelenik meg a legkülönbözőbb korokban, legkülönbözőbb szerzők műveiben. Definíció szerint „a toposz közismert, közkinccsé vált, különböző korokon átívelő költői kép, írói fordulat, cselekményelem.” (Wikipédia – a szabad enciklopédia 2010)

Mi is lehetne kifejezőbb toposz, mint a tájat megalkotó elemek. Gondolok itt a folyóra, szigetre, hegyre. Nézzük most meg sorjában a Jókai-műveket alkotó legfontosabb toposzokat, s ezek funkcióit!

A Duna

A Rév-Komáromban született író számára a Duna kiemelkedő fontosságú. Mélységes tiszteletet érez az erőt sugárzó folyó iránt. Ez a folyó képes megbirkózni az útjába álló akadályokkal, áthatolni a legszilárdabb sziklákon is. Szimbolikus jelentőséggel bír: teret és időt összekötő elem. Hozzá szorosan kapcsolódnak a következő fogalmak: *sors, élet, idő*. Olyan motívum (toposz), mely folyamatosan visszatér. Ennek bizonyítékául elég megvizsgálunk *Az arany ember*, illetve a *Kárpáthy Zoltán* regényeket. Előbbiben a Duna egyfajta tengely (határvonal) szerepét ölti magára. Összeköti a regény epizódjait, a kultúrákat, hagyományokat, politikai rendszereket, ugyanakkor jelzi is a köztük megbúvó különbségeket. A Duna és a Haza fogalma szinte eggyéolvad a Jókai-olvasatban. Átszeli Magyarországot, összeköti Pestet és Budát, Komáromot, a Senki-szigetét, s egyfajta átjárhatóságot is biztosít közöttük. Végtelen jelzők illenek rá: romboló és ajándékozó (jó és rossz). Végtelen erőt képes mozgósítani, egyaránt jelent veszélyt a hajósokra nézve, ugyanakkor csodákat is tartogat hullámjaiban (*mormoták, halak, cica*). „Ez a legveszélyesebb hely a világ minden hajósára nézve... És e veszélyes szirtfenekű tavon keresztül mégis van átjárás...” (Magyar Elektronikus Könyvtár 2010) A folyóban rejlő végzetes erők, félelmek és titkok változatos szókinccsel és piktúrák sokaságával tá-

rulnak az olvasó elé. Talán nem túlzás azt írni, hogy a Duna nem pusztán teret és időket összekötő képződmény, hanem a titkok örök ismerője is (Timár gondolatainak, belső monológjainak egyetlen tudója).

A Duna történelmi jelentősége a *Kárpáthy Zoltán*ban bontakozik ki igazán. Megörökíti az 1838-as pesti árvíz történetét, amikor az árvíz maga alá temette Pestet, s hajlék nélkülivé tette lakóit. A Duna e műben sem csupán a romboló erőt fitogtatja, hanem magában hordozza az újrakezdés lehetőségét is. A káosz utáni megújulás esélyét hozza el. Azt az esélyt, mely új, víztől megtisztított alapot ad a magyar népnek ahhoz, hogy újratertse és újraértelmezhesse önmagát.

„...nagy, megpróbáló istencsapása, melyből, hogy újjászülettünk, ez tudatja velünk azt a vigasztalást, hogy sokáig fogunk élni.” (Magyar Elektronikus Könyvtár 2010)

A Pannonius-arcú folyó kettős szereppel bír tehát: kiszaggatja a töltéseket, megszakítja a Pestről Budára való átjárhatóságot, ám ezzel egy időben lehetőséget is ad a magyarság újrafogalmazására. Plusz jelentéstartalma, hogy Magyarország földrajzi mitológiájának fontos alkotóeleme a Duna. A magyar nemzet sorsának jelképe. Jókai is a Dunát hívja segítségül, amikor saját gondolatait, eszméit, politikai meglátásait kívánja kifejezésre juttatni. A panteista szemlélet segítségével tudta a magyar folyót őselemmé, misztikus folyammá emelni, mely egy magasabb szerepkörrel bíró képződmény. Képes összekötni régmúltat és jelent, nyugatot és keletet, nemzeteket.

Az út

Toposzok sorában most következzen az út. Mint az korábban írtam, a Jókai-hősök utazó hősök. Idegen tájak és kalandok ismerői. Az út, az utazás toposzt felhasználva nevelik, terelgetik az olvasót és szolgálják az egyéniség fejlődését. Ezt Voltaire-nél is tapasztalhatuk, nem is csoda, ha Jókait olvasván Voltaire-szerű illetve Odüsszeia-jellegű intertextusok lengnek körbe minket, olvasót. Az út, utazás tipikus szimbólum, melyhez a tudásvágy, a saját habitus megismerése, a fejlődés állomásai, önmagunk keresése és a megpróbáltatások legyőzése szorosan hozzátapadt fogalmak. A helyváltoztatások során módor kapnak a tapasztalatszerzésre, válaszokat kapnak az őket aktuálisan foglalkoztató kérdéseikre. Porkoláb Ádám így ír erről: „az utazások során felbukkanó megpróbáltatások az önismeret és a fejlődés állomásaihoz kapcsolódnak.” (Porkoláb 2012.10.08.13.48 h.)

Hegy és kapu

Számos toposzt emelhetnék még ki a Jókai-művekből, ám a számomra legérdekesebb–és egyben utolsóként vizsgált–a hegy illetve a kapu. Az arany emberben a Vaskapu a táj legelsőként megismert eleme. Áthaladván rajta hozzáférhetővé válik az ismeretlen. Az ismeretlen világba való átjárhatóság szimbóluma ez, mely egybefogja a történet kezdetét és végét.

„Az egyik isten keze nyomait hirdetik a Fruska Gora hegy tetején elszórt tenger-csigák kövületei, a Veterani-barlang ásatag tengerlakó saurussai; a másik istenről beszélnek a bazaltok a Piatra Detonátán; a harmadikat, a vaskezü embert hirdeti a sziklába vágott hosszú padmalypart, egy országút, melynek boltozata is van;

az óriási kőhid oszlopmaradványai, az emléktábla a szikla oldalába domborműként vésvé, s a meder közepébe vágott százlábnyi széles csatorna, melyen nagyobb hajók járhatnak...Vaskapunak kétezer éves története van, s négy nemzet nyelvén nevezik azt.” (Magyar Elektronikus Könyvtár 2012)

Az „uomo universale” hatásai

Fontosnak tartom, hogy Jókai Mórt ne pusztán politikusként és íróként mutassam be. Céloom az, hogy képet adjak róla „*uomo universale*”-ként is, s beláttassam, hogy magyar tájleírásaira tudományos műveltsége és érdeklődése is igen erőteljesen hatott.

Mit takar az „*uomo universale*” fogalom?

A reneszánsz korában a kifejezés olyan tudósembert jelölt, aki többféle tudományághoz is értett, és ezekben kiemelkedőt alkotott. „Manapság „*uomo universale*”-nak avagy polihisztornak hívják azokat a sokoldalú embereket is, akik különböző, nem feltétlenül tudományos területeken is járatosak...” (Wikipédia 2012)

Veress Zoltán *Jókai természettudománya* című tanulmányában is olvasható ez a Jókaira joggal illesztett jelző, hiszen rendkívül sokoldalú ember volt, vágott a tudásra, az új ismeretekre. Tudvalevő, hogy irodalmi és politikai tevékenysége mellett ismeretterjesztő munkák megírását is vállalta.

Kosztolányi így ír róla: „Ő a mesterfejedelem... Ötéves korában tud olvasni, hétéves korában verset ír...nyelvekre tanítatják, rajzol, szobrot mináz, mohón szedgeti magába a tudás elemeit, minden

térről, a történelmet, a természettudományokat büjja, olvas, valóságos polihisztor, akít szilaj, kielégíthetetlen kíváncsiság űz, hogy megismerjen mindent.” (Nyelv-művelők Országos Szövetsége 2012)

Geológia, őslénytan

Őslénytani és geográfai műveltsége leginkább a *Fekete gyémántok*ban mutatkozik meg, melynek első fejezetében freskószerűen tár elénk egy letűnt földtörténeti korszakot. *„A növény, állat, ásvány az egész Jókai-életműben eléri a csaknem ezres nagyságrendet”* (Veress 2000)

Íme, bizonyítékul néhány kiragadott részlet a *Fekete gyémántok*kból: *A felsőbb, a sziluri rétegben már megjelennek a halak, csodaalakú vízlakók, miknek másfélezernyi fajából most már sem tengerek, sem folyamok egyetlen hasonlót sem mutatnak fel. A még felőbb, a devoni rétegben már elkezdődik a sauruszok országa. Egy állatfaj, mely hajdan királya lehetett a földnek, hétöles szörnyek, rettentő csontokkal. Ezekkel együtt sincs még egyéb növény eltemetve, mint páfrány és likopádium. Egymás hisával élt minden állat.A legelső fűevő, az óriási iguanodon a jura alkotásban jelenik meg a krétarétegben; a krétaréteg maga is merő apró csigahéj.*” (Magyar Elektronikus Könyvtár 2010)

Több tudományághoz értett tehát, s a magába szívott műveltség és tudás a műveiben képezett lenyomatot. Szívesen szőtt írásaiba földtani, csillagászati, földrajzi, őslénytani leírásokat, de nem felejtette ki belőlük a botanikai, kertészeti és geológiai ismereteit sem. A Jókai-életmű egyik kutatója Nagy Miklós így írt kivételes műveltségéről:

„Könyvtárában ma is megtalálhatjuk Alexander Humboldt két kiemelkedő munkáját... Mint akadémikus megismerkedett a kortárs magyar természettudományos tekintélyekkel, akik közül, úgy látszik, kiváltképp a botanikusok és geológusok inspirálták” (*Bartha 2010*)

A csillagász

Ismereteit autodidakta módon szedette magára, s szívesen követte figyelemmel kora újdonságait is (életművének írása idején alakul ki egy új kutatási terület, az asztrofizika és a Tejútrendszer vizsgálata). Diákéveiben Jókainak, a szorgos diáknak a nagyenyedi református gimnáziumban is alkalma nyílt részt venni a távcsöves bemutató órákon. Ezen órák alkalmával elsajátíthatta az alapfogalmakat, tudást szerzett a legfontosabb égitestekről is. Petzval Ottó matematikus-csillagász *Csillagászati alapismeretek* kézikönyvét is szívesen lapozgatta, persze ez csak egy volt a sok általa forgatott szakkönyvek közül. Mivel az égbolt misztériuma mindig is foglalkoztatta, szívesen figyelte saját távcsövével az egyes égi jelenségeket. Ezeket a saját élményeket, tapasztalatokat keverte tehát bele regényeibe is. Személyes, távcsövéhez kapcsolódó élményeit regényeinek szereplői élik át: *„kivitték a telescopot, s az ég csodáit vész-*

gálták vele. Tíz óraker egyszerre lehetett látni a Vénuszt, a Jupitert négy holdjával, s a Saturnust csodás fénykarikájával” (*Bartha 2010*)

A kertész

Aki olyan mértékben értett a föld megműveléséhez, és annyi háttértudással, személyes tapasztalattal rendelkezett e téren, mint Jókai, az tud csak igazán magyar tájleírásokkal átszőtt regényeket írni, s azokat indirekt közvetítő eszközként műveiben felhasználni. A *Kertészgazdászati jegyzetek*ben képet kapunk az író kertészetben való jártaságáról:

„Lonka” magyarul jelent „escarpe”-ot, „terasse”-t, lépcső alakú bevágást... Ha a hegyoldalakat rigoloztatjuk, lonkázás nélkül, a nyári záporok mind el fogják hordani a fölforgatott földet. Ezt is megmondom, hogyan csináltam én. A domb oldalát kivágattam lonkákra; ami kő kijött belőle (sok rossz kő!), abból rakattam gátat, mellvédet, falat a lonka külső szélére, a belső részén pedig ásattam méternyi mély és szint oly széles árkot; azt meghordattam jó termőfölddel...” (Budapest Főváros Levéltára 2012)

Jelen van itt az anekdotázó jelleg, mesélés közben terminus technicusokat is használ. Pontos, részletes információt ad a szőlő földjének előkészítéséről, s nem rest a szakszavakat közérthetően elmagyarázni (lonkázás).

Grammatikai, stilisztikai áttekintés
Végül következzen egy rövid stilisztikai, grammatikai áttekintés. Vajon miképpen hatnak a tájleírásra a szószervezetek illetve a Jókai-szókincs?

Szókincs

Többnyire úgy tűnhet, hogy az író a magyar nyelvet kimeríthetetlen csodakút-nak tekinti. Nem véletlenül érezhetünk így, hiszen gyermeki könnyedséggel játszik a szavakkal, ösztöni erővel teremt újjakat. Szókincsének sokszínűségéhez, bővüléséhez a fiatal korában megtanult idegen nyelvek szavai is hozzájárulnak (latin, német, angol, francia). *„Egy-egy táj jellemzésére az idegen növény-, állat-, közet-, ember- és szellemnevek egész sorát vonultatja fel.”* (N. Dely 1969:27), például: *bazaltoszlop, sziklahomok, cédrusok, aloék.* Meglehetősen hosszú listát készíthetnénk állatneveiből is, most álljon azonban itt csupán néhány példa: *ümmögő ungok, mastodonok.*

Szókincspalettájáról mindig a megfelelő szavakat választja ki ahhoz, hogy egy-egy tájat és annak hangulatát jellemezze. Az általa oly’ szívesen orientalizált tájak (Erdély) hangulatának fokozására az idegen szavakat választja. Szavai precíz kiválogatása által nem csupán az egzotikus tájakat, hanem az egyszerűbb, sivár pusztát, a befagyott, szinte kihalt Balatont is tökéletesen maga elé képes képzelni az olvasó. Festőket meghazudtoló módon keveri a színárnyalatokat is (sötétzöld, ezüst, rózsavörös), így érve

el, hogy az egész táj étellel telivé válhason. A sárga szín a halál és a közeledő veszély szimbólumává vált, s amennyiben ez a szín természeti elemekkel, égitestekkel kerül egyazon szószervezetbe, a komplett táj ijesztővé válik, fenyegető légkört áraszt (halálsárga hold).

Szószervezetek

Vizsgáljuk meg, milyen hatással van a tájábrázolásra az egyes szavak tökéletes érzékkel való egymás mellé helyezése!

Amennyiben vihar vagy zivatar leírását keressük a szövegekben, szembeötlő, hogy eme természeti jelenségek esetében bizony nagyon is gyakoriak a túlzó szószervezetek, amely nem csoda, hiszen a hősökben dúló viharok, a kavargó lelkiállapotok lefestésének eszköze ez. A zivatar zúg, dörömböl, az éjszaka szeles, jeges, szélvész. A békés tájak képe is kibontakozik előttünk, ha Jókai mindehhez ezüst folyót varázsol elénk meghintve azt zöld mezőkkel, árnyalatokban gazdag növényzettel (*lilaszín dombok, ezüst folyamok*). Képzalkotására amúgy is feletőbb jellemző, hogy keveri a palettáján elnyúló színeket, s szószervezeteiben ezeket jelzőként használja (*világoskék halmok*). A bemutatott tájak tele vannak tűzdelve az adott hangulathoz éppen illő jelzős, határozós szerkezetekkel.

Mondattípusok

Jókai Victor Hugo-tól egy különleges mondattípust „lesett el”. Szándékos az idézőjel, hiszen példaképeit sosem utánozta, hanem tanult tőlük, s a tudást a maga ízlésére formálva vetette papírra. A tiráda a romantikus stílus sajátossága, a líraiság kifejezőeszköze. A körmondat sajátos változata, melyben a mellérendelő jelleg biztosítja a mondanivaló áradását. Funkciója a hangulatiság fokozása.Vegyük példának ehhez a *Hétköznapot*: *„Az élet minden viharai keresztül jártak rajta; beteg volt és nem volt ápolója; üldözött volt és nem volt védelmezője;szegény volt és kicsúfolták érte; túrt, megadta magát, és sorsa nem engesztelődött; imádkozott és nem hallgatta meg őt az ég; de mindezeket megbocsátá a sorsnak– csak egyszer ölelhessem őt karjaimba...”* (N. Dely 1969:51)

A tirádák és a hosszú mondatok első sorban a tájak, emberek bemutatására szolgál a leíró részekben. Esély nyílik így minden apró részlet megismerésére, a táj szépségének és történetének megélevenedésére.

Stílus

Stílusát is saját ízlésére formálta, bár Jókai bevalottan a francia romantikus mestereket tartotta példaképeinek (Victor Hugo, Eugen Sue). Szókincsében gyakran előfordulnak –szintén francia mintára– a változatos, harsány színek, melyek funkciója a meghökkenítő fordulatokra való figyelemfelkeltés. Petőfi úti leveleiben is szívesen mélyedt el, hogy tanulmányozza romantikus színekbe öltöztetett tájait. Realista ábrázolása kiváltképp az „Erdély aranyko-

rá”-ban figyelhető meg, noha a realista jegyek mellé romantikus vonások is keverednek. Ennek eredményeképpen izgalmas, valószerű tájleírás jön létre.

Íme: *„A Dráva mellékén vagyunk, egyikében azon végtelen lankaságoknak, mikben a vad is eltéved. Mindenfelé erdők, évezredes ihar- és egerfák, és az erdők tövében a hattyú, az arany lile s egyéb fajai az emberkerülő vízi vadaknak, miknek alig téved ritkaságul egy-egy példánya a lakottabb vidékekre. Néhol egy-egy dombosabb helyen, honnan késő nyáron a víz aláapad, virágok nőnek fel, minőket tán csak az özönvíz után mutatott fel a föld, oly buják, oly ismeretlenek, minden fű, rekettye óriásira nő az iszapos földben, a tölcseres folyondár, a télizöld repkény oly vastag indákat hajtanak, mint a szőlő venyigéje, mik egyik fáról a másikra kapaszkodva, összefonják azoknak derekait, lecsüggenek virágos girlandjaikkal a sötétkomoly iharfákról, mintha valamely hamadriadé kosszorúzta volna fel a neki szentelt berket.”* (Magyar Elektronikus Könyvtár 2010)

„Nemsokára hanyatt-homlok rohanó csörtetés hallatszik, s a cserjéken keresztülvágtatva előtűnik az elfutott két szarvas, két kis ünőjével. Egy nagy, széles árok fekszik közöttük s a hajtók között; a két nemes vad villámsebesen szökell keresztül az összedőlt faderekekon, s nemsoká az árokhoz ér. Elöl is üldözik, hátul is, de hátul a felelmesebbek, a daliás férfi, a merész amazon s a szenvedélyes erdélyi vadász.” (Magyar Elektronikus Könyvtár 2010)

Olvassunk Jókait!

Munkám írása során egyetlen aggodalmam az volt, hogy az olvasó megérti-e, megérzi-e, mennyire kivételes tehetségel állunk szemben, ha Jókai Mór nevét említjük.

Bízom abban, hogy sikerült rámutatnom arra a tényre, hogy Jókai jóval sokoldalúbb alkotó, mint ahogy azt szerény középiskolai tanulmányainkból sejtthettük.

A XIX. század egyik rendkívül képzett, intelligens személyisége ő, így nem szabad elmennünk amellet, hogy háttértudása – legyen szó csillagászatról, botanikáról, földrajzról, geológiáról – mindenképpen hatott, és nyomot hagyott tájleírásaiban is.

Ahányszor csak kezünkbe vesszünk egy Jókai-művet, a rózsák, a vén juharfák, a kéklőn hullámozó Duna, az apró kavicsok közt sercegő homokszemek mind ott lapulnak a mondanivalóban gazdag oldalakon. Tudományos érdeklődéstől vezérelve, vagy csupán kikapcsolódásképpen, kortól és nemtől függetlenül mindenképpen megéri elmerülni pár órára Jókai Mór különleges világában.

Vitéz Ferenc versei

Daidalosz a Naplómban

Egy időben naplót vezettem a színekről.

Felsoroltam a katicabogár pörtyén szikerező margarétaport, a völgy alól a vándor arcára sápadt biteket vető sóhajtsókat és a tiszta lelkiismeret pislákoló fényét, a hőésés puha csöndjét szívünkben karácsonyeste.

Máskor egymás alá írtam az égi lábnymokból sarjadó imádkozást, a csillagokat, ezeket az örömtől barmatos szájú, legelészó bárányokat, teli hasú hold volt a pásztor; egy alvó homlokot, október végén a fonnyadt ruhájú hársfágákat, a reggeli ködöt.

Végül észrevettem Daidaloszt amott, amint az eget kémleli, és megnyugszik, ahogy olyan könnyűnek érzi sebzett vállain a reményt, mert nem lehet látni a napot.

Két ösvény

1.

Té azt érzed, tavasz van, s én ott várlak egy virágzó cseresznyéja alatt; elképzelsz hajadban fehér szirmokat, s rohannál bele a májusba velem.

2.

Én rugdosom a nyirkos avart, kinevet néhány kopasz ág, és ahogy az út szélén fölfoszlik az álmos délután kopott szövetje, tudom, már nem fogsz jönni.

***

„Fogalmunk sincs, milyen történet szereplői vagyunk.”

Két ösvény, két egyenes labirintus, egymás számára láthatatlan folyosók.

Lassú fény

Mikor már szemem hozzászókot a sötéthez, észrevettem a fül repedéseit: fekete rózsák obredeztek, sóhajukban ott éreztem bevetetlen ágyak illatát...

S az ajtó alatt átszivárgott a gyertya lassú fénye a labirintusrajzoló szobájából.

Felejtés

Elfelejtett labirintusok a régi szerelmek. Emelkedések, lebegések, zuhanások és meghalások.

Aztán minden kezdődik előlről, az emelkedés, a lebegés... – minden olyan, mintha még sohasem.

Két meghalás között édes a csók, talán a felejtés maga.

— Felhasznált irodalom —

Barta János: Az élő Jókai, In.: ItK 1975. 3. sz., 272–279.

Bartha [2010]: Jókai csillagászata. In: http://members.iif.hu/visontay/ponticuluss/rovatok/mesterkurzus/bartha-jokai.html

Blogfeed [2012]: Jókai Mór. In: http://blogfeed.hu/blog-bejegyzes/jokaimor.freeblog.hu 881/termeszet-36743.blog, 2012.10.24.

Budapest Főváros Levéltára [2012]: Kertészgazdászati jegyzetek. In: http://bfl.archivportal.hu/id-1261-jokai_mor_kerteszgazdaszati_jegyzetek.html, 2012.10.24. 13.48h.

Fábris Anna: Idő-és térv viszonyok Jókai Mór társadalmi regényeiben, In.: ItK, 1990. 2. sz.,168–184.
Magyar Elektronikus Könyvtár [2010]: Az arany ember. In: http://mek.oszk.hu/00700/00798/html/jokai4.htm, 2012.10.18. 14.34h.
Magyar Elektronikus Könyvtár [2010]: Erdély aranykora. In: http://mek.oszk.hu/00800/00818/html/jokai1.htm
Magyar Elektronikus Könyvtár [2010]: Fekete gyémántok. In: http://mek.oszk.hu/00800/00813/html/, 2012.10.18. 17.40h.
Magyar Elektronikus Könyvtár [2010]: Kárpáthy Zoltán. In: http://mek.oszk.hu/00800/00828/html, 2012.10.18. 14.39h.
Magyar Elektronikus Könyvtár [2012]: Az arany ember. In: http://mek.niif.hu/00700/00798/html/jokai43.htm, 2012.10.15.

Magyar Elektronikus Könyvtár [2012]: Jókai Mór. Útleírások. In: http://mek.oszk.hu/00800/00836/html/ N. Dely Zsuzsa [1969]: A fiatal Jókai nyelve és stílusa. In: Nyelvtudományi Értekezések, 64.sz.
Nyelvművelők Országos Szövetsége [2012]: http://www.nyeomszszs.org/orszavak/pdf/Kosztolányi+Jokai.pdf, 2012.10.18. 17.33h.
Porkoláb Ádám [2010]: Az utazás motívuma az irodalmi művekben. In: http://www.poorky.atw.hu, 2012.10.08. 13.48h.
Sötér István: Ideák és nosztalgiajköltője: Jókai. In.: ItK 1975. 3.sz. 267–271.
Szerb Antal [1934]: Magyar irodalomtörténet. Budapest, Magvető.
Veress Zoltán [2000]: Jókai természettudománya. In: http://members.iif.hu/visontay/ponticuluss/rovatok/megcspottak/jokai.html, 2012.10.18. 14.56h.
Wikipédia – a szabad enciklopédia [2010]: Toposz.In:http://hu.wikipedia.org/wiki/Toposz,2010.11.13. 23.41h.
Wikipédia – a szabad enciklopédia [2012]: Polihisztor. In: http://www.wikipedia.org/wiki/Polihisztor, 2012.10.01. 14.48h.

A vers születése

Kálnoky László

KÖLTEMÉNY A BONCASZTALON

A harmadik versszak elemzése előtt gondoljunk vissza arra, amit írásom kezdetén a sötétség többszörös értelméről mondtam. A második versszak ideges felgyorsulása után a harmadik szakasz lelassul és elhalkul, mint mikor a zenében allegro tételre lento következik. A közeledő sötétség nem rémalak. Túlságosan is hasonlít hozzánk, semhogy az lehessen. Az élet alkonya hozza magával ezt a felismerést. Mi, különös teremtmények, akik a mindenség élettelen anyagából születtünk, és egyedül eszmélünk rá az elevenek közül életünk mulandóságára, belátjuk, hogy fény csak a sötétségből támadhat, s egy idő múlva újra sötétségben kell elenyésznie. Legokosabb tehát, ha így szólunk magunkhoz: „Nekem, aki most még a fényben élek, nem el-lenségem a sötétség, hanem ikerestvérem, öltözzék bár talpig feketebe. Az évmilliárdok óta tartó sötétség, ahonnan világra jöttem, semmiben sem különbözik attól a másiktól, amelyik most közeledik felém, és nem szabad félnem tőle, amíg álmatagon haladva hozzám ér, hiszen nem akar ártalmamra lenni, csupán a saját törvényét követi, miközben úgy halad el mellett, mint aki meg se lát, hogy befogadjon újra saját közegébe, a csillagatlan éjszakába”.

Végül hadd tegyem hozzá, hogy a verset az is élvezheti, aki nem olvassa el az itt vázolt gondolatmenetet, sőt maga sem gondolja végig. Olyan verset igyekeztem írni, melynek van ugyan értelme, mégsem az értelemhez szól elsősorban. Az érzékeny versolvasó akkor is megérti, sőt talán akkor érti meg igazán azt a költeményt, ha érzelmi világa önkéntelenül hozzáhozasonul egy percre a vers hangulatához, ha befogadja azt a mondanivalót, amit a sorok és mondatok külön-külön nem mondanak ki, vagyis a szavakba nem foglalható lényegét, ami mögöttük rejtőzik, nem azt tehát, amit ez az elemzés tartalmaz, hanem inkább azt, ami az emberi nyelv szegénysége miatt kimaradt belőle.

Kálnoky László Sötétedés

*Mielőtt elsüllyedne a talajban,
a fényt újra fölemelkedni látod,
érzéketlen kolosszusokat vádoló
hajszálvékony tiltakozásul.*

*Míg szaporázzák táncukat a
percek,
átjár a veszély madárviijogása.
Egy farakás őrtornyából figyelsz
az agyafürt hurkot vető utakra.*

*Kit rémalaknak hittél messziről,
a te másod jön talpig feketeiben,
álmatagon halad melletted el,
mint aki meg se lát.*

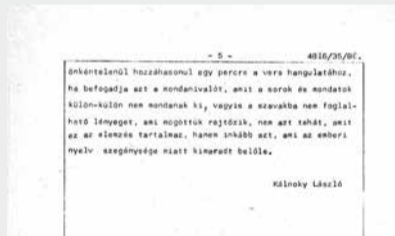
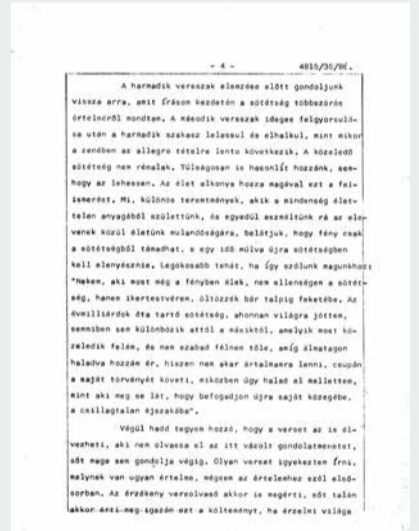
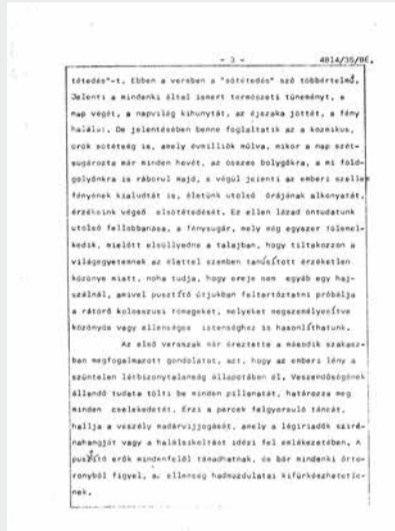
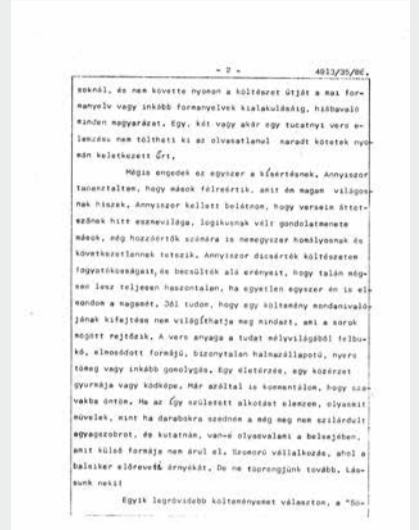
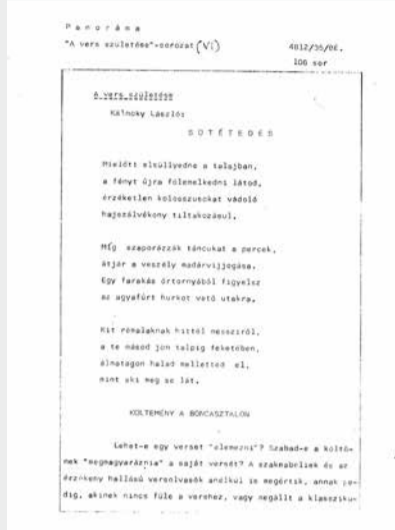
Lehet-e egy verset „elemezni”? Szabad-e a költőnek „megmagyarázni” a saját versét? A szakmabeliek és az érzékeny hallású versolvasók anélkül is megértik, annak pedig, akinek nincs füle a vershez, vagy megállt a klasszikusoknál, és nem követte nyomon a költészet útját a mai formanyelv vagy inkább formanyelvek kialakulásáig, hiábavaló minden magyarázat. Egy, két vagy akár egy tucatnyi vers elemzése nem töltheti ki az olvasatlanul maradt kötetek nyomán keletkezett űrt.

Mégis engedek ez egyszer a kísértésnek. Annyiszor tapasztaltam, hogy mások félreértik, amit én magam világosan hiszek. Annyiszor kellett belátnom, hogy verseim áttetszőnek hitt eszmevilága, logikusnak vélt gondolatmenete mások, még hozzáértők számára is nemegyszer homályosnak és következtelennek tetszik. Annyiszor dicsérték költészetem fogyatékoságait, és becsülték alá erőnyeiket, hogy talán mégsem lesz teljesen haszontalan, ha egyetlenegyszer én is elmondom a magamét. Jól tudom, hogy egy költemény mondanivalójának kifejtése nem világíthatja meg mindazt, ami a sorok mögött rejtőzik. A vers anyaga a tudat mélyvilágából felbukó, elmosódott formájú, bizonytalan halmazállapotú, nyers tömeg vagy inkább gomolygás. Egy életképzés, egy közérzet gyurmája vagy ködképe. Már azáltal is kommentálom, hogy szavakba öntöm. Ha az így született alkotást elemzem, olyasmint művelek, mint ha darabokra szedném a még meg nem szilárdult anyagszobrot, és kutánám, van-e olyasvalami a belsejében, amit a külső formája nem árul el. Szomorú vállalkozás, ahol a

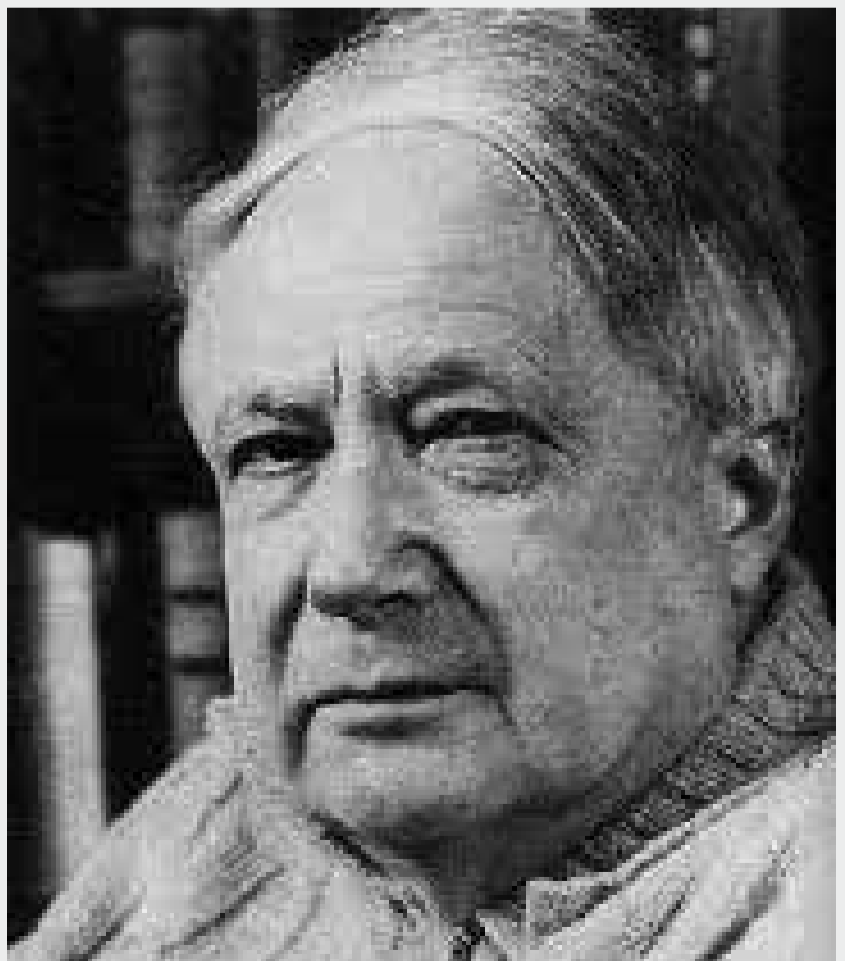
balsiker előreveti árnyékát. De ne töprengjünk tovább. Lássunk neki!

Egyik legrövidebb költeményemet választom, a „Sötétedés”-t. Ebben a versben a „sötétedés” szó többértelmű. Jelenti a mindenki által ismert természeti tüneményt, a nap végét, a napvilág kihunyását, az éjszaka jöttét, a fény halálát. De jelentésében benne foglaltatik az a kozmikus, örök sötétség is, amely évmilliók múlva, mikor a nap szétsugározta már minden hevét, az összes bolygókra, a mi földgolyónkra is ráborul majd, s végül jelenti az emberi szellem fényének kialudtát is, életünk utolsó órájának alkonyatát, érzelmeink végső elsötétedését. Ez ellen lázad öntudatunk utolsó fellobbanása, a fény sugar, mely még egyszer fölemelkedik, mielőtt elsüllyedne a talajban, hogy tiltakozzon a világegyetemnek az étellel szemben tanúsított érzéketlen közönye miatt, noha tudja, hogy ereje nem egyéb egy hajszálnál, amivel pusztító útjukban feltartóztatni próbálja a rátörő kolosszus tömegeket, melyeket megszemélyesítve közönyös vagy ellenséges istenséghez is hasonlíthatunk.

Az első versszak már érezte a második szakaszban megfogalmazott gondolatot, azt, hogy az emberi lény a szüntelen létbizonytalanság állapotában él. Veszendőségének állandó tudata tölti be minden pillanatát, határozza meg minden cselekedetét. Érzzi a percek felgyorsuló táncát, hallja a veszély madárviijogását, amely a légiriadók szirénahangját vagy a haláliskoltást idézi fel emlékezetemben. A pusztító erők mindenfelől támadhatnak, és bár mindenki őrtornyából figyel, az ellenség hadmozdulatai ki-fürkészhetetlenek.

* A fenti címmel Angyal János irodalomtörténész, kritikus indított el egy vallomásos sorozatot a hevesen évekkben. Az által összegyűjtött rendbagyó írásokat lapunk folyamatosan közölni fogja.

Kálnoky László versei

Magányos utas

Leszállsz a földre, nehézked madár,
szárnyaidról lerázod a havat,
csőröddel kopogtatsz az ablakon,
de nincs kéz, mely kinyitná.
Éhesen fölsípegeted
mások elejtett szavait,
a nappal földre hullatott
ismerős mozdulatokat.
Körülnézel, a környék ugyanaz még,
amott bóbiskol a formátlan kőszobor.
Fejed vállára hajtandó mit érne?
Nincs semmi más, csak ami volt,
és amiért nem érdemes maradni.
Zajt hallasz, tebened zuhan le
valami súlyos tárgy, az egyedüllet
purgatóriumából nem válthat ki a tehetetlen remény,
csak teregeti kifordult, sápadt két tenyerét,
mint aki nem felelhet a történetkért.

Újra felszállsz. Mögötted sárga fényben
bontakozik ki az örökre
félbemaradt építkezés állványzata.

A fény fonákja

A fáradt szél kékes foszlányai,
merev mozdulatok egyformasága.
Egy molyrágta arc megmerül
a szürkeület mosdóvizében.

Alig felfogható hang:
egy ág hullása az emlékezetben.

Terasz, hol sárga fű tenyészik
a nagy kőasztalon.
Ki hinné, hogy itt egyszer vacsoráztak,
s megszárták a nyöszörgő kenyeret.

Inas, szikár árnyékok járnak erre,
a rég halottak képei,
s félresiklanak a kinyújtott kéz elől.

Ha jönne végre egy,
kinek hajában hullócsillagok,
s tekintetében egy sereg hal el,
nyomában a sötétség
az elszivárgó fény fonákja lenne.

Fojtogató emlék

A megvetemedett ajtót kinyitják
az ismeretlenül megborzongó kezek.
A homokóra alján mozdulatlan
parányi sivatag: a halott évek üledéke.
De mintha eszelős dagályát hömpölygetve terjedne szét
egy tenger, mely fölfalta partjait.

Azután egy fonográf hengere kezd forogni
a leghomályosabb sarokban. Fényvesztett
hang szól, de alig van szavához már közünk.
Nem nekünk gyűjtötták meg azt a méceszt,
nem lábunk nyútte el a küszöböt,
nem mi vagyunk a fénykép a falon.
Vagy ha igen, el kell felejteni!

Ha menekülünk is, tovább viseljük
a régi, csúfos hegeket,
az elörlhetetlen nyomokat.
Ami történt, durván birtokba vesz
bármelyik órában, tetszés szerint,
s testestül-lelkestül övé vagyunk.
Sejtetön simogatva érint,
mint a szultán mohó keze
a kegyencnö szőrig csupasz hasát.

Szeles napon

"Selyemtekerce az őszi felhők"
Ju Hszin

Képzeld, hogy béna lábbal toloszékben ülsz,
s úgy nézel föl az októberi égre,
ahol csak imbolygó szigetekkel találkozol
egy végtelen tekintet tengerében.

Várrj, míg a szél nemcsak a fák
dohányársárga szakállát tépdési,
de téged is megfoszti vonásaidtól,
hogy arcod meddő karsztrvidék legyen,
ahol a szakadékok, vízmosságok
egy cseppfolyós lávában gázoló
örült megfagyott lábnyomai.

És selyemtekercekről szó ne essék!

A régi ház

Egy gyomfölvérte őszi kert vöröslök,
hol az égő avar
tüze tompán fénylik a ködön át,
és a kőszobrot ellepő bozótnek
ormótlan, zöld szoborformája van.
Fölszeles belépni a szobákba,
ahol törött ablakon, rozsdaszepplős
tükrön árnyékokat táncoltat most a szél,
s a tapétáról megszöktek a színek.
Nem oldozhatja senki föl
a jövevényt, ki halasztást kapott,
a földön vesztegelni egyelőre.
Odabenn se pattanna szét
a homlokát szorongató vasabroncs.

Jobb elrohanni messze,
a korlát nélküli fahidon át,
vagy nézni lenn a vasszínű vizet,
amelyben arca eltorzult ellipszis,
és szája megunagló téglalap.

Egy hiányérzet
margójára

Mivé válik az emlék
a felejtés vegykonyháján, ahol
ízletlenné és színtelenné
pácolják, gőzölik
képmutató szakácsok
keneteljes mozdulatokkal?

S mivé leszünk magunk,
mikor beleegyezésünket adjuk
az alvilági művelethez?
Részvétlennékké vagy tán cinkosokká?

Hiába néztük megrendülve végig
az értelmetlen szenvedést
- végül csak anyyi volt a test,
mint földre hullt, sötét rubacsomó -,
ha egy homályos ablak áll utunkba,
ahol még az árnyék sem látszik át...

Sötétedés

Mielőtt elsüllyedne a talajban,
a fényt újra fölemelkedni látod,
érzékenlen kolosszusokat vadoló
hajszálvékony tiltakozásul.

Míg szaporázzák táncukat a percek,
átjár a veszély madárviijogása.
Egy farakás örtornyából figyelsz
az agyafürt hurkot vető utakra.

Kit rémalaknak hittél messziről,
a te másod jön talpig feketében,
álmatagon halad melletted el,
mint aki meg se lát.

Az emlékező

És látja őket, látja arcukat,
amint egy pocolyából fölmerülnek,
eszelen csapódnak rá az ablakokra,
s esőpászták maszatjává fakulnak.
S nincs semmi eszköz, jöttük elleni,
kóvályognak fel s alá a szelekben,
s ő tudja: nem lehet nem hallani
a morajló hangokat a falakban,
s dübörgésé növekvő ütemük
fájó halántékán úgy hatol át,
mint mikor a zongorafedelelet
lecsapják és a futamok
ideges csillagszóróját kioltják.

Egyszerű fejfa

Anyám emlékének

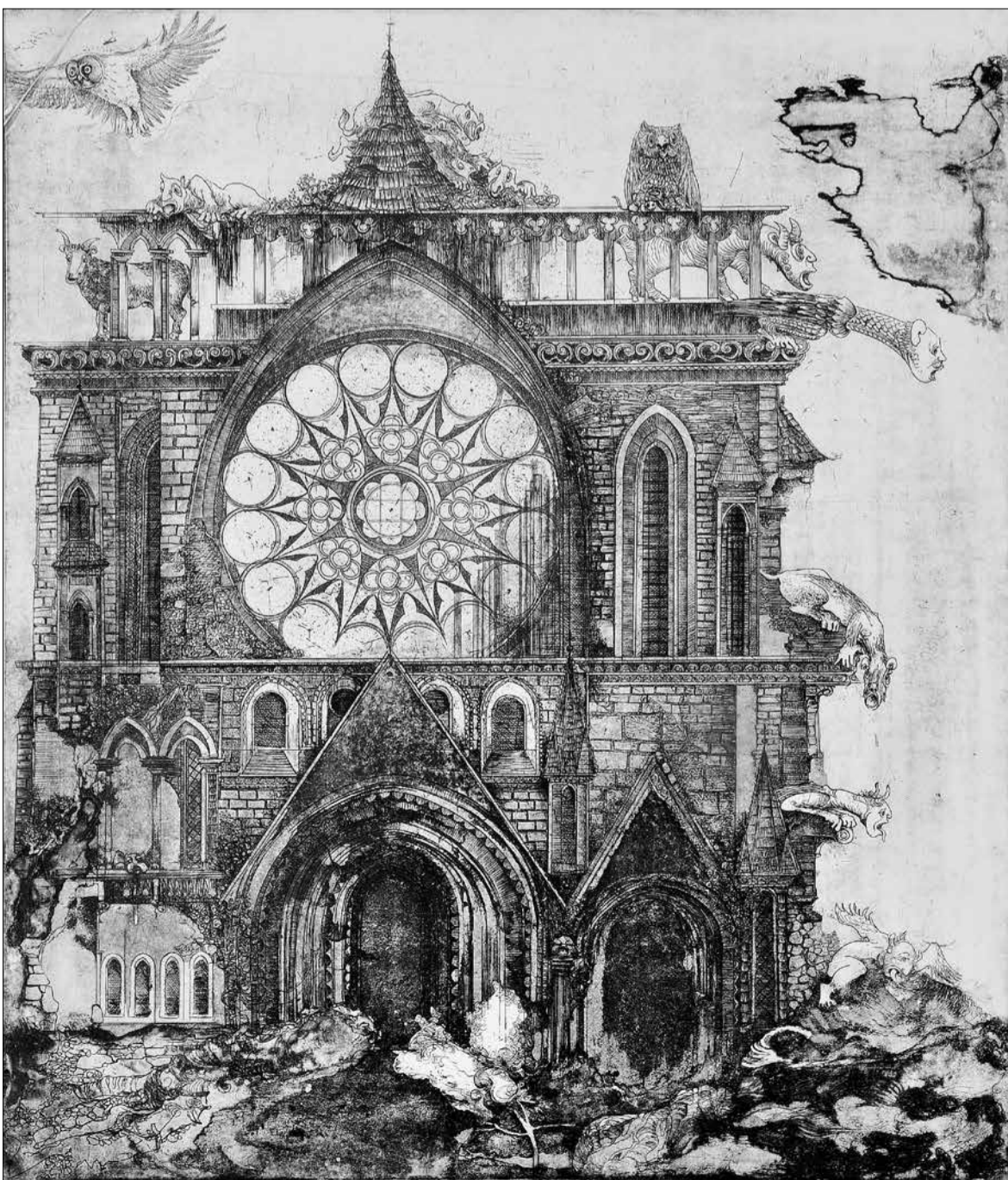
Arc, mit tükrözött a tiszta tenger,
szétronsolt a hullám, nem felelsz.

Dallam, emberi ajkak lakója,
házatad elhagytad, nem felelsz.

Mondat, mit a föld porába róttak,
elmosott a zápor, nem felelsz.

Kör, mit madár irt a levegőbe,
az a madár elszállt, nem felelsz.

Láthatatlan lettél, néma lettél,
mint aki sosem volt, nem felelsz.

MÉG A LEVEGŐ IS IZZOTT KÖRÜLÖTTE

Beszélgetés Illyés Máriaival, Illyés Gyula lányával

Fazekas István

(„A költészet az a belső mozdulat, divatból soha ki nem vonuló lovagi torna, mely jó-tékony kihívással válaszol a lét bármilyen előjelű kihívására. Illyés Gyula humánumrekordja is abból a szimulánból bontakozik ki, melyet tanító vitapartnerként folytatott végig, s folytat kortársi s jövőbeli közönsége százfejtű sárkányával.” Hirtelen ezek a gondolatok jutottak eszembe, ahogyan baktattam a Józsefhegyi úton Illyés hajdani rezidenciája felé. Lászlóffy Aladár írta le ezeket a sorokat 1982-ben, A példa pátriárkája című írásában. De honnan került elő Lászlóffy? Talán toka-ji megismerkedésünk pillanata mosolygott rám újból, ahol a magyarság magára hagyatottságán hosszasan búslakodtunk, s közben Illyésről és Illyés műveiről beszélgettünk. Először a meséről, Vitéz Jánosról és Hollófernyigéről la sárkányok fejedelméről, aztán a Puszták népéről, a Petőfiről, majd a Fáklyalángról, végül már csak egyetlen mondatáról, az Egy mondat a zsarnokságról című verséről. Szellemidéző hevülettel egyre gyakrabban koccintottunk Illyésre, mint valami egykori nagy hadvezérre vagy törzsfőnökre, közben csatlakozott hozzánk Serfőző Simon, Utassy Jóska és Kalász Laci bácsi is. Talán még a föld sebei is fölfakadtak azon az éjszakán, az én belső, mestereket kijelölő iránytűm pedig véglegesen Illyés felé fordult. Pontban húsz évre rá a lánya nyitott ajtót nekem.)

Illyés Gyulát egyik külföldi kritikusa „az utolsó európai nemzeti költőnek” nevezi, Csóóri Sándor pedig ezt írja róla: „Illyés a világosság szürrealistája. Úgy vált ördögűzővé a társadalomban és a költészetben egyaránt, hogy közben nem szeretett bele az ördögbe.” Kezdjük ezt a beszélgetést egyik ördögűzőjével! Egyik olyan versével, mely nemcsak nekünk, magyaroknak, hanem egész Európának, s talán az egész emberiségnek is megmutatja napkergető, meggyötört reményeink fölött az örökké leskelődő sötétség barbár erőit. Megállapítható-e az Egy mondat a zsarnokságról című vers megírásának a pontos időpontja?

A hagyatékban lévő vázlatok és a kézírás alapján azt gondolom, apám 1949 körül kezdetett bele ebbe a versbe, mert az egyik első fogalmazvány fölét címként ez van írva: *Petőfi emlékezete/1948.* Kisgyerek voltam még ekkortájt, ám jól emlékszem arra, micsoda óriási ünnep-léssorozat volt az 1848-as forradalomnak és az azt követő szabadságharcnak. Apámat ezekben az években különösen foglalkoztatta a szabadság eszméje, ami egyrészt általános filozófiai kérdés-ként merült föl benne, másrészt pedig konkrét történelmi szituációkban vizsgálta. Olyan műveiben foglalkozott vele, mint a nem sokkal későbbi Ozorai példa, a Két férfi, a Fáklyaláng. Hogyan vívhatná ki a magyar nép a szabadságát? Mit is jelent maga a szabadság nekünk, s mit is jelent az reánk vonatkoztatva? A kézírásban fennmaradt versvázlat, amelyről beszélék, azonban már úgy kezdődik: „Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van...”. Ebből arra tudok következtetni, hogy már az 1948-as évre körvonalazódott politikai tapasztalatainak és élményeinek az összegzése ez a verskezdes.

Ezek szerint a versbeli konkrétumok nem utólagos tablóképek, hanem baljós előjelek, a borzongás sejtelmiei?

Minden, ami a versben van: az autó, amely megáll a ház előtt, ahogyan hallja az ember, hogy éppen lehallgatják a telefonját, nos, ez mind-mind az ötvenes évek realitása. Mindent rekonstruálva, úgy érzem, apám ezt a versét '49 tájkán

kezde el írni, először megpróbálván az élményt „áttenni” száz évvel korábbra, a vers mottója – „Petőfi emlékezete” – is ezt sugallja, hiszen az lehetett eredeti szándéka, hogy közzéteszi. Ám már az első sor után minden bizonnyal ráébredt: azokban az években semmiképpen sem publikálható. Tovább dolgozott tehát rajta, s feltehetőleg a rákövetkező évben fejezte be. Erre ő maga is többször utal. S Bibó István is elmondja, hogy 1950 nyarán Tihanyban töltött el néhány napot apámmal, s ő felolvasta neki ezt a verset.

Kereng egy legenda arról is, hogy a forradalom ideje alatt íródott.

Azt biztosan tudom, hogy a kész változatot apám és anyám gondosan elrejtették. 1956. október 23-án, Miskolcon Szabó Lőrincnek volt költői estje, az apámé másnap lett volna, Sárospatakon. A forradalom pillanatairól Miskolcon kapták a híreket. Apámnak és anyámnak ott eszébe jutottott ez a vers. Talán apám elkezdte leírni emlé-

nagy művek körül mindig is ólálkodó legendák egyike. Egy ilyen verset nem lehet rögtönözni: a korábban megírt sorok parázsló fényénél keletkezhetett ez a rövidebb változat. Az eredetileg megírt költemény ugyanis néhány szakasszal hosszabb. A szóban forgó kézírásos változat, amelyet akkor apám odaadott az Irodalmi Újságnak, végül Szabó Lőrinc hagyatékában maradt fenn, apám nyílván megmutatta és odaadta neki, hiszen többször is találkoztak a forradalom alatt. Mi később Lócitól [íjf. Szabó Lőrinc – a szerk.] kaptunk egy xerox-másolatot erről. Évek múlva ezt a rövidebb változatot mondta apám lemeze Stockholmban és Washingtonban.

Mi történt a hosszabb változattal?

A hosszabb változat (amely nem azonos a legelső fogalmazvánnyal) úgy került elő, hogy 1971-ben, Zágórában Enver Csolakovics fordításában kiadtak apám verseiből egy kétnyelvű válogatást horvát és magyar nyelven. Amikor a szerkesztő fölkereste, apám elővette az eldu-

rozat köteteinek a szerkesztését, akkor ő azt az utasítást kapta, hogy most már be-terhetik ezt a verset is a többi közé. Ekkor már jól benne voltunk a '70-es években. Matyi eljött apámhoz, és elújságolta ezt a hírt. Apám hallatlan méregre fakadt: ha eddig nem engedték, akkor most se jelenjen meg, most már ő nem engedi. Több nyilatkozatában utal arra, hogy létezik ez a verse. De utalnia sem kellett, hiszen sokan ismerték, s szamizdatban terjesztették. Az 1956. november 2-án megjelenő Irodalmi Újság-beli közlésen kívül idehaza csak apám halála utána jelent meg ez a vers, az életműsorozat függelék-kötetében. [Menet a ködben; 1986 – a szerk.] A vers története egyébként részletesen olvasható a Nap kiadónál megjelent Illyés Gyula Egy mondat a zsarnokságról című kötetben, ahol a vele foglalkozó fontosabb tanulmányokat is összegyűjtötték.

Sok fényképet láttam az édesapjáról, ahogyan éppen kézzel ír.

Mindig kézzel írt: főleg ceruzával. De tollal is, persze. S lehetőleg a legócskább papírra, mert sajnálta a szép papírt. Kis ceruzacsonkokkal állandóan átjavította a kéziratokat. Amikor úgy gondolta, hogy nagyjából kész a szöveg, akkor odaadta anyámnak, s ő legépelte. Há-zasságuk kezdetétől mindent anyám írt le írógéppel. Korábban volt gépirónője, de sok versét kézírásban küldte el a Nyugatnak, és azok Gellért Oszkár hagyatékával a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek. Ezután apám még javított a gépiratokon is, aztán anyám újragépelte. Jellemző volt rá, hogy még a kötetekben is áthúzta, átigazította a verseit. De azt hiszem, az utólagos javítás minden költőre jellemző, csak nem mindegyikük vallja ezt be. Adyról köztudomású, hogy el is pusztította a korábbi változatokat, hogy csak az maradjon meg, amit ő érvényesnek érez. Ez is egy méltányolandó szempont. Apám nem sokat törődött a kézírataival, anyám volt az, aki azokat rendre összegyűjtötte, neki köszönhetően maradt meg ennyi minden még az esetleges vázlatokból is.

Nekem az „Egy mondat...”-ról mindig eszembe jut Illyésnek a szellem és erőszak viszonyáról írt tanulmánya is. Vajon miért olyan fontos ennek az írásnak az elején (melynek egyik fejezete címe az, hogy „Kíméljük-e a hóhért?”) Lukács György említése? Voltak kibékíthetetlen vitáik? Esetleg hásbavágóak is?

Mindketten más nézőpontot képviseltek, és ezért sokat vitáztak egymással. Lukács György másként gondolkodott, mint apám, aki nem volt marxista. Lukácsal apám rendszeresen találkozott, de hogy konkrétan miről is folyt a szó-köztük ilyenkor, arról Illyés Gyula naplójegyzeteiből értesülhetünk a legpontosabban. Apám azok közé az emberek közé tartozott, akik nem hallgatják el a véleményüket: egyéniségének egyik legfontosabb vonása az őszinteség volt, ezzel az őszinteséggel becsülte meg embertársait. Véleményét legtöbbször árnyaltan, okos érvekkel fejezte ki. Hitt a párbeszéd, a meggyőzés erejében. Azt tartotta, nincs igazi meggyőződése annak, aki már az első érvek után fölajdja az álláspontját. Apám azonban el tudta fogadni azt, ha nem sikerült meggyőznie a másikat, és ezért képes volt nagyon sokfajta, különböző nézetű, pártállású, ideológiájú emberrel kapcsolatot fenntartani. Ami Lukács Györgyöt illeti, érdemes apámat szó szerint idézni! „Múltán nagy, európai méretű filozó-

fus. Jelentős műveit németül írta. Fura módon épp ennek köszönhetjük, hogy az ő magyar voltával is mind gyakrabban büszkélkedhettünk. Esztétikája oly alapkeresően mély, hogy – fájdalom! – csak hellyel-közzel vagyok képes be-leereszkedni. Követni jobbadán ott tudom, ahol bírálata a mi irodalmunkat, szellemi életünket érinti. Ebben – újabb fájdalom – ahányszor mélyebben bele-nyúlt, föltűnő sokszor alapjában melléfogott. Viszont ennek köszönhettem – örvendezve –, hogy kevés emberrel tudtam olyan hasznosan – akár élesen is - vitázni (nem vitatkozni, mert ahhoz jobban neki kellett volna készülnöm), mint vele. Jóhízemű volt, jóakarátú, jó-lelkű. A filozófia tette azzá? Vagy azért vált nagy filozófussá? Nagy lélek is volt, akár innen, akár onnan nézve.” Apám többször visszatért ehhez a véleményéhez:

„Valahányszor Lukács György hozzányúlt a magyar irodalomhoz, csaknem ugyanannyiszor szisszentetően melléfogott.

Ettől függetlenül lángelméjű bölcselő volt, méltó a már ifjan megszerzett világhírre.

De vajon filozófusként-e? Németországban élt a kor legemelkedettebb bölcselői és művészei körében; a *Varázshegy*-nek fogalommal vált egyik filozófusát róla mintázta Thomas Mann. A háború végén tért haza; nem sokkal ezután – 1918-1919 – belépett s fokozatosan mind nagyobb szerepet vitt a magyar kommunista pártban; Kun Béla letartóztatása idején egyik irányítója az illegálisba szorult mozgalomnak. A proletárdiktatúra a közoktatásügyi népbiztosság élére állította. Nem mint bölcselő; nem mint az elmélet, hanem a cselekvés emberét. Ilyen minőségében rendelte el a magyar kommun értehalálharcai során azt a csoportos kivégzést egy meghátráló munkásezred megtizedelését –, amelynek igazolására később mint bölcselő is vissza-visszatért, nem csak velem való beszélgetései során.”

A naplóban Lukácsot szó szerint is idézi: „– Sok mindent másképp csinálnék ma; de amiatt sose volt kételem, hogy azt nem úgy kellett volna csinálnom.”

Egy másik helyen apám ismét felhossa Lukács Györgynek ezt a döntését: „Egy-kétszer már súroltuk ezt a – témát. A cselekvő filozófiát. A pillanatét, amikor a gondolat tette minősül át, a lelkiismeret teljes nyugalmával. Válasza mindig kételemmentes volt, egyformán. Emlékezetem most is csak akörül bizonytalan, hogy hét vagy tizenhét embert lövett-e föbe.”

Apám ezt a véres retorziót elfogadhatatlannak tartotta: ahogy látjuk, naplójegyzeteiben is vissza-visszatér erre. Az erkölcsnek és a taktikának, tehát az egyéni és az együttes cselekvésnek a viszonya mindkettőjük régi dilemmája volt. Nemrég közölte a Magyar Szemle Bodosi Györgynek [eredeti nevén: dr. Józsa Tivadar orvos, író – a szerk.] egy írását, amelyben elbeszéli, hogy egyszer Tihanyból átvitte Szigligetre apámat, csak azért, hogy ott Lukácsal találkozhasson. Irodalmi kérdésekről volt szó. Elsőként is Thomas Mannról, akit apám nem becsült annyira, mint Lukács, aztán pedig Németh Lászlóról, akit apám nagyon nagyra tartott. Lukácsal keményen összecsaptak, egyik sem tudta a másikat meggyőzni, ám jó viszonyban váltak el, nem szűnt meg köztük a kapcsolat. Közöttük mindig kétfajta vilá-

Fotó: Oláh Gergely Máté

keztből és betette az ünneplő ruhájának, amelyik éppen akkor rajta volt, a zsebébe. Anyám másnap hazajött, mert nagyon aggódott miattam. Apám csak két nap múlva, a Parasztpárt újraalakuló ülésére érkezett meg. Ez a Városligetben volt, abban az épületben, ahol most a Mezőgazdasági Múzeum van. Többen is odamentek hozzá, hogy adjon valami írást az Irodalmi Újság megjelenő számába. Semmit sem tudok most adni, felelte nekik. Németh László is, Tamási Áron is adott már írásokat, kérlelték tovább, s ekkor vehette elő a zsebéből az a változatot, amelyet Miskolcon már papírra vetett. Ekkor még javíthatott rajta valamit, mert később az a szóbeszéd terjedt el, hogy ezt a versét ott, a helyszínen írta. De ez csak a

gott gépiratot, s azt küldte el a kiadónak. Kézírásos változata nincs meg, csak a gépirata, több, javított példányban.

Illyés Gyula azt írja a naplójában: „A nagy mű mindenkire fölemelően hat.” Ez a verse mégis, mintha sokakat lesújtott volna. Több vád is érte később ezért az egyetlen mondataért.

Domokos Mátyás részletesen leírta, apámat miként próbálták megvádolni azzal, hogy ez az alkotása egy oppor-tunista pillanat alkalmi verseként íródott. Ellenforradalmiak bélyegezték, nem is engedték sehoh sem közölni, a kötetben sem jelenhetett meg. Apámat ez nagyon bántotta, fájt neki. Aztán amikor Domokos Mátyásra bízta az életműso-

szemlélet ütközött össze. A szabadság értelmezésében apám mentalitását Párizs formálta.

Csoóri Sándor azt írja az egyik esszéjében, hogy kettős hatalom létezett abban az időben Magyarországon: az egyiket Kádár Jánosnak, a másikat Illyés Gyulának hívták. Kádár a politikai hatalmat jelentette, Illyés Gyula a magyarság erkölcsi tartását határozta meg. A Szellem és erőszak írásaira én már huszonevesen is úgy tekinttem, mint ezredvégi nemzeti létünk kiskádjára. Annak idején a Magvető gondozásában megjelent, ám mégsem kerülhetett a könyvesboltok polcaira ez a könyv. Mi volt az oka ennek?

Azt, hogy miért tiltották be, elsősorban az tudná megmondani, aki betiltotta. Szerintem helytelen döntés volt. Az egész úgy indult, hogy a Magyar Nemzet 1977-es karácsonyi és a '78-as újévi számában apámnak megjelent a *Válasz Herdernek és Adynak* című írása. Ez az esszé sokakat lázba hozott, hirtelen felkavarta a közéletet. Csoóri Sándor, aki a Csempészárú című tünődésében ennek a könyvnek a kalandos történetét megírja, így vall erről az esszéről: „Illyés nem új témát és nem új »földrészt« fedezett föl számunkra, hanem olyasmit, amit rosszul vagy sehogy se ismertünk”. A cikk megjelenése után Csoóri megkereste apámat azzal a javaslattal, hogy a Magyar Nemzetben megjelenő írását az ahhoz kapcsolódó egyéb írásaival és jegyzeteivel együtt egy olcsó és nagy példányszámú könyvben ki kellene adni. Apám egész életében mindig írt publicisztikát is, a '60-as évek végétől pedig újra: szerette ezt a műfajt. A Népszá-

badságnak a '70-es évek elején többször is adott nyelvműveléssel, a magyar nyelv állapotával kapcsolatos cikkeket, aztán a Magyar Nemzet is kezdett tőle írásokat kérni. Ez utóbbinak inkább olyan eszmefuttatásokat adott, melyekben a közkerécs problémáit, a magyarság szellemi és morális helyzetének gondjait feszegeti. Ami a legjobban bántotta és a leginkább foglalkoztatta ekkoriban, az a határon túli magyaroknak a sorsa volt. Az, hogy miként teszük tönkre az ott élő magyarság köreiben az egyéni és a közösségi létet, hogy miként fosztják meg a kisebbségben élő magyarokat a szabad nyelvhasználatától, saját kultúrájuktól, jogtiprottságuk hogyan súlyosítja őket a legalacsonyabb társadalmi rétegek alá. Apám szenvedett ettől a züllesztő helyzettől, s nyilván emiatt is tetszhetett neki Csoóri javaslata.

Hogyan viszonyult a cenzúrához?

Szenvedett attól is, mert nagyon érzékeny ember volt. A *Válasz Herdernek és Adynak* – amely szerintem a legerőteljesebb a könyvben lévő összes írás közül – egészen véletlenül elkerülte a politikai cenzúra figyelmét. A Magyar Nemzet akkori főszerkesztője, Pethő Tibor ugyan javasolt rajta egy-két változtatást, de azok a cikk lényegét nem érintették. Az írás megjelent, s a magyar szellemi élet képviselőinek köreiben rögtön hatni is kezdett. Míg Csoóri a könyv kiadását szervezte, az esszé gondolatai lavinaként megindultak, s Romániából, a Román Tudományos Akadémiának valami nagy figurája rögtön támadó cikket írt apám ellen. De idehaza, az Élet és Irodalomban is például min-

denfajta kellemetlen dolgokat, gúnyos megjegyzéseket írtak róla. Apám akkor már nem volt jó egészségi állapotban, túl érzékeny volt. Válaszolni akart az őt ért támadásokra, meg is írta a választ, de nem engedték közölni. Közben Csoóri a Magvető igazgatóját, Kardos Györgyöt az ügy mellé állította. Elindultak a rettentő bonyolult szálhúzóztatások, és végül a könyv megjelent, de a boltokban árusítani nem lehetett. A politikai bizottság betiltotta. Apám kérte, hogy legalább ő kaphasson belőle néhány példányt, adtak is neki harminc darabot, mindegyikbe belepecsételve: „Műszaki példány. Nem terjeszthető!”

Itthon betiltották, ám afféle váratlan huszárvágásként külföldön is megjelent, s így eljuthatott a magyar olvasókhoz.

A betiltott példányokból néhány valahogy kikerült Németországba, s Molnár József müncheni nyomdájában készített belőle egy teljesen tökéletes hasonmás kiadást. Talán csak a papír minőségéről lehetett megállapítani, hogy melyik is a müncheni kiadvány. Az ott kinyomtatott könyveket behozták az országba, és az lassanként elterjedt. Valóban csempészárú volt tehát... Idehaza csak 1988-ban engedték ki a raktárból. A könyvnek a betiltása apámat sokkal jobban megviselte, mint a korábban őt ért legvadabb támadások. Pedig azok is betegítették nagyon, csak azokat valahogy fiatalon sokkal jobban átvészelte. Érzékenysége különösen akkor mutatkozott meg, amikor a Magyar Csillagot szerkesztette és naponta zúdultak rá a széteső szélsőjobb rágalmai. Fájt neki, hogy olyan irodalmároktól is ocsmány

támadásokat kap, akik közül néhányan korábban közel álltak hozzá. Ez az idegrendszerét nagyon megviselte. Ám ez sem kavarta föl annyira, mint a *Szellem és erőszak* betiltása. A müncheni kiadás az Új Látóhatár szerkesztőinek a közreműködésével történt, akik aztán a könyvet nemcsak Magyarországon, hanem az egész Kárpát-medencében, Nyugat-Európában és Amerikában is terjesztették.

A könyv németországi megjelenésekor milyen volt az emigráns írókkal a kapcsolata?

Az emigráns írókkal, és a határon túli írókkal is mindig jó kapcsolatot ápolt. Egészen haláláig. Ennek a gyökere talán az, hogy apám is emigráns íróként kezdte a pályáját. Párizsba ment 19 évesen és gyakorlatilag négy éven keresztül küldte haza a verseit és a fordításait Kassák lapjába és más helyekre. Már a húszas években levelezett felvidéki költőkkel. Amikor hazajött, ez a fajta kapcsolat-építés csak folytatódott. Annál is inkább, mert nagyon hamar bekerült a Nyugat közégyébe, rendszeresen dolgozott a Nyugatnak, és ezért a határon túli írók és költők gyakran fölkeresték őt. Folyamatosan figyelte az erdélyi szerzőket és ő maga is írt erdélyi lapoknak. A második világháború utáni emigráns írók közül jó barátságban volt Cs. Szabó Lászlóval, Szabó Zoltánnal, Zilahy Lajossal. Amikor a hatvanas években már szabadabban lehetett utazni, 1963-ban volt az első hosszabb nyugati útja, melynek egyik célja az volt, hogy találkozzon az emigráns írókkal. Ekkor mérte fel igazán azt a szellemi veszteséget, ami '45-ben, '47-ben, '48-ban, majd pedig '56-ban és azután ért bennünket.

Illyés Gyula életműve romlásunkra és romlottságunkra is írt jelentő hatalmas szellemi teljesítménynek számít. Egyik legnagyobb klasszikusunkká vált. Munkáin érződik a remekbeszabott csiszoltság, a mindent pontosan helyére illesztő megfontoltság. De vajon a hétköznapi életben is ilyen fegyvelmezett és megfontolt ember volt?

Fontos döntéseit, cselekedeteit valóban megfontolta. De mondhatjuk-e jellemzésére azt, hogy: megfontolt ember? Nem. Egyáltalán nem volt az. Nagyon sok meggondolatlan cselekedete volt, sokszor mondott nyilvánosan olyasmit, amit nem kellett volna. Az ostobaság, a megalkuvás, a kétszínűség, a becstelenség, a pipogvaság láttán sokszor elkapta az indulat. Többen is leírták már, elsősorban Vas István, hogy Kassákkal egyszer miként tűzött össze, s amikor találkozott, hogyan támadt rá. Vagy, hogy egy másik példát is említsek, a Rákosi-korszakban egyszer fölkereste Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes, és szívósan gyözködni kezdtek irodalompolitikai kérdésekben, abban az időben, amikor már megalapozatlan vádakkal tartóztattak le embereket. Félig tréfásan ugyan, de apám száján kiszaladt egy keresetlen mondat. Rögtön indulatossá vált, ha igazságtalanságot tapasztalt. Ilyenkor még a levegő is izzott körülötte. De sokszor volt depressziós is. Mit mondjak? Művész volt. Költő.

Mária! Nagyon szépen köszönöm a beszélgetést!

Én is köszönöm.

Sajtónyelvőr

Kozmikus komolyság

Van, amikor természetes és stílusos a *komoly* szó használata. Például József Attila versében: „... jó szóval oktasd, játszani is engedd / szép, komoly fiadat!” Pontos továbbá a *megfontolt, érett, higgadt, felelősségteljes, tisztességes, rendes, jóra való, szolid* szinonimájaként. S pl. az e jelentéssel érintkező, a komolyzene mintájára alakult *komolysajtó* összetételben. Ez a (nemes) publicisztika, az újságírásnak közérdekű politikai, társadalmi kérdéseket elvi alapon, írói igényességgel tárgyaló válfaja, amely stílusában is színvonalasabb a tág értelmű, úgynevezett publicisztikai stílusnál, s hírszolgáltatása is minőségibb: a divatos, de üres lufiközlemények helyett nagy hírértékű információkat tesz közzé.

Ám más a *komolysajtó* és más a *komolykodó* média. Özönvízként ömlik az utóbbiból – feleslegesen és tartalmát vesztett, üres divatszóként, a szövegkörnyezetbe illő kifejezés helyett – a *komoly*. A sajtó rég elcsépelte ugyan ezt a nyelvhasználat-szűrőkifejezést, számos társával együtt évtizedek óta mégis makacsul jelen van írásban, beszédben. Helyettesíthetjük pedig a szövegkörnyezetbe illő szinonimák egész sorának valamelyikével! A cítlakat korrigálva: higgyünk a *tartós* kapcsolatok erejében; *súlyos* hiba, *szarvashiba*; *erőteljes, viharos, heves* szélleökések.

Mosolyfakasztó a média „kozmosz komolysága”: „*Komoly* napvihar érte el a Földet...” S egyébként is gyakori ez a melléknév a természetéről szóló beszámolóknak, időjárás-jelentésekben: „*Komoly* károkat okoz a puszpángilonca” [puszpángmoly]; „*komoly* zuhé jöhet”; „*komoly* lehülés továbbra sem lesz”. Szabatosan: *hatalmas, óriási, pusztító erejű, iradalan, fergetes* napvihar; *pusztító, tetemes, jókora* károkat okoz a növények leveleiben; *kiadós, az egész országra kiterjedő (országos)* zuhé; *jelentős, erős* lehülés.

Találkozunk vele az egészségügyi közleményekben: „*Komoly* bizonyítékot találtak arra, hogy az elégtelen D-vitamin-ellátás szerepet játszhat a krónikus szívbetegségek kifejlődésében”: *meggyőző, perdöntő*. „Számos érdekes, bonyolult problémával találkozhat a családorvos a praxisában, s azok megoldásában *komoly* szerepet is vállalhat”: *lényeges, meghatározó, nélkülözhetetlen, létfontosságú* szerepet.

A közúti ütközésekről, sportbalesetekről hírt adó krónikákban is mindennapos: „A görcsök, merevedések az izmokban *komoly* teljesítménycsökkenést okozhatnak”; „nem *komoly* a manchesteri Wayne Rooney sérülése”. Pontosabban: *jókora, szignifikáns, számottevő* teljesítménycsökkenés; nem súlyos a sérülése.

Sűrűn előfordul a kultúra, a technika újdonságait tagláló médiafelületeken: „A tanulmánykötetben legalább három *komoly* írás foglalkozik” egyik kortárs íróknak könyveivel. Jobb ez: három *elmélyült, színvonalas, gondolatgazdag, igényes* írás elemzi a könyveket (nem pedig *foglalkozik* azokkal). A zsűri számára „*komoly* teljesítmény volt a 435 dal végighallgatása és értékelése”: *elismerésre méltó, nem mindennapi* teljesítmény. „Egy nagyon *komoly* ok, amiért érdemes elsajátítani az angol nyelvet...”: *nyomós* ok. „*Komoly* bélyeggyűjtemény”: értékes, figyelemre méltó, hiánytalan. A tudós „igen *komoly* életművet mondhat a magáénak”: *magas színvonalú, kimagasló, maradandó értékű*. „*Komoly* törversenyben lehetsz Te az ász”: *rangos* verseny. „A műalkotások *komoly* hatással vannak a lelkünkre”: *elementáris, óriási, emberségnövesztő* hatás. „*Komoly* előrelépést ígér” egy új kísérleti motor az operációs rendszerben: *ugrásszerű, minőségi* fejlődést, *nagymértékű* előrelépést ígér. (S pl. a „*komoly* gondolat okoz a tintapátron-hamisítás”, illetve „a motorok hűtése *komoly* fejtörést okoz” közlésekben el is hagyható ez a szó.)

Telis-tele vannak vele a politikáról informáló médiahasábkok: „*Komoly* optimizmus tört ki a piacokon...”; a helység „*komoly* tartalommal kívánja megtölteni a testvérvárosi szerződéseit”. A *komoly optimizmus tört ki* képzavara helyett ezt javasoljuk: *biztató derülést tapasztalhattunk*. A tartalom pedig lehet *gazdag, sokrétű, színes*.

Gyakoriak a konkrét számokat – a címadásban, a szöveg bevezetésében – homályban hagyó szófüzések is: „*Komoly* profitot termelt” az egyik külföldi focicsapat; „Újabb *komoly* elbocsátás” egy cég életében. Ilyenkor érdemes közölni pl. a profit mértékét, amint a „*komoly* zenei tapasztalat áll mögöttük” közlésben precíz megjelölés (a gyakorlatban telt időtől függően) pl. a *két évtizedes* tapasztalat.

Komoly szinonimakészlet áll tehát rendelkezésre e divatkifejezés váltására. Íme, az említettekén kívül még néhány rokon értelmű szó: *valós, igaz; megfontolandó, elgondolkodtató; fontos, nagy horderejű; kritikus, veszélyes; drága, költséges; csinos, kellemes (összeg); ünnepélyes, fennkölt; sötét, szigorú, komor; hangsúlyos, elsőrendű, elsőrangú, nagyra becsült, elit; igényes, kiemelkedő, nívós, alapos, egyedülálló*.

Arany Lajos

A cikk teljes terjedelmében a Szókimondó c. hajtűszoboszlói folyóirat 2014. februári számában olvasható.

STÁDIUM

Társadalmi és Kulturális Hírlap

FŐSZERKESZTŐ:
Pozsgay Imre

KIADJA:
Editio Librorum Kft., Százhalombatta

FELELŐS KIADÓ:
az Editio Librorum Kft. ügyvezetője

FELELŐS SZERKESZTŐ:
Fazekas István

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:
Arany Lajos (anyanyelvi lektor)
Bertha Zoltán (esszé),
Bordás Mária (tanulmány),
Czifrik Katalin (közéleti hírek),
Deák Mór (szépirodalom),
Szigetvári József (kulturális hírek)
Szabó István (weboldal szerkesztő)
Terjeszti a Lapker Zrt.

ELŐFIZETÉSI DÍJ:
egész évre 2600 Ft

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:
2440 Százhalombatta, Kodály stny. 26.
Telefon-fax: 06/23-354-447
Honlap: www.stadiumlap.hu

Ára: 300 Ft
ISSN 2063-5389